

Rudolf Steiner

Meradlo pokroku

Zákony sociálneho života

Vydanie a úvod Walter Kugler a Ulrich Rösch

Z nemeckého originálu:
„Barometer des Fortschritts
Gesetze des sozialen Lebens“
Rudolf Steiner Verlag, 1. vydanie 2006
preložil Martin Bobko, 2015

OBSAH:

VYHROTENIE ROZPORU MEDZI EGOIZMOM A ALTRUIZMOM.....	4
TEÓRIA A PRAX	4
EGOIZMUS A ALTRUIZMUS	5
VEĽKÝ PRINCÍP NAŠEJ DOBY	6
ZÁKLADNÝ SOCIOLOGICKÝ ZÁKON	7
HLAVNÝ SOCIÁLNY ZÁKON.....	7
MODERNÉ PROBLÉMY – STREDOVEKÉ RIEŠENIA	8
EKOLOGICKÁ A SOCIÁLNO-EKONOMICKÁ DIMENZIA	9
SLOBODA – ROVNOSŤ – BRATSTVO.....	10
KARDINÁLNA OTÁZKA HOSPODÁRSKEHO ŽIVOTA	11
VEĽKÝ PRINCÍP DOBY	12
ZÁKLADNÝ SOCIOLOGICKÝ ZÁKON.....	13
HLAVNÝ SOCIÁLNY ZÁKON	18
TEOZOFIA (DUCHOVNÁ VEDA) A SOCIÁLNA OTÁZKA	18
SOCIÁLNA OTÁZKA A TEOZOFIA	32
KARDINÁLNA OTÁZKA HOSPODÁRSKEHO ŽIVOTA.....	42
PRÍLOHA	56
CHRONOLOGICKÝ PREHĽAD	56
ZOZNAM ZDROJOV	63
LITERATÚRA.....	64

Vyhrotenie rozporu medzi egoizmom a atruizmom 100 rokov Hlavného sociálneho zákona

„Z prostej ľudskej záľuby by sa nemala produkovať ani len pravda.“

Rudolf Steiner 1919

Teória a prax

Medzi teóriou a praxou vždy existujú určité rozdiely, to patrí k starým známym pravdám, pomocou ktorých viac alebo menej rozumne utvárame alebo prežívame našu existenciu. Avšak skutočnosť, že v oblasti hospodárenia rozdiel medzi myslením a tým, čo a ako je potrebné vykonať, už dávno prekročil únosnú hranicu, nás nemá len priviesť k zamysleniu, ale prebudiť všetky vlákna nášho ekonomického vedomia k najvyššej aktivite. Každý rok čítame správy rôznych organizácií patriacich pod OSN, z ktorých vyplýva, že napriek vysoko rozvinutým technológiám a globálnej tovarovej a peňažnej výmene sa len veľmi málo darí uspokojovať potreby ľudstva v oblasti základných potravín, základnej lekárskej starostlivosti a čo i len pitnej vody. Tu predsa niečo nie je a nemôže byť v poriadku.

Bezpochyby sa už veľa a veľkých vecí vymyslelo a veľa sme sa naučili, zároveň však aj veľa pokazili, pretože sotva v nejakom inom vedeckom odbore sme boli tak pripravení nechať sa pohltiť systémami a zabsolutizovaniami ako v oblasti ekonómie. To, že o 20. storočí sa môže, ba musí hovoriť ako o storočí ideológií, súvisí s týmto. Manchesterský kapitalizmus, monetarizmus, neoliberalizmus alebo katedrový socializmus, či trh, konkurencia alebo štátna deregulácia, aj také spočiatku nevinné formulácie ako ponuka a dopyt, stali sa napokon ideológiou a dôsledkom bolo, že sme sa stále viac vzdälovali od toho, čo vlastne tvorí zmysel hospodárenia.

Spravodlivosť, sloboda, rovnosť a bratstvo, to všetko sú pojmy, ktoré – raz tak, raz onak zjednodušené alebo zahmlené – boli v mnohých hlavách cechu národohospodárov predsa len dlho prítomné, napriek tomu sa zdajú nenávratne stratené v dobách, keď ekonómovia ešte vedeli, že hospodárska otázka je bezpodmienečne spojená so sociálnou a blaho všetkých je tou témou, o ktorú ide, i keď cesty k nemu môžu vyzeráť rôzne. Áno, experti tiež neprestávajú zdôvodňovať potrebu stále nových teorém rýchlo sa meniacimi podmienkami. Jedným z nich bol P. A. Samuelson, ktorý bol často označovaný za posledného polyhistora a ktorý sa voči chicagským ekonómom, ktorí vychádzali z toho, že správanie hospodáriacich subjektov zostáva aj dlhodobo stabilné, jasne vymedzil nasledujúcimi myšlienkami: „Ekonómia je zároveň umením i vedou, pretože správanie ľudí a inštitúcií sa neustále mení – a naše teórie sa musia meniť s nimi.“ Tak je to napísané v jeho Makroekonómii, jednej z najúspešnejších učebníc všetkých čias. Má pravdu, avšak ani jeho vykladači ani praktici sa toho nedržali.

Zostaňme však u praktika. Praktik je rovnako garantom toho, že hoci sa produkuje a obchoduje na vysokej úrovni, tak ohľadom chudoby sa tým v podstate veľa nemení. Pod vedením vysoko vzdelaných manažérov sa dnes budujú nové celosvetové, gigantické firmy, z ktorých však už niektoré nečakane zmizli z mapy sveta, ako kedysi kniežatstvá na konci stredoveku. Ale ani téma vykorisťovania ešte nie je mimo diskusie – či ide o ľudí alebo o prírodu, to sa, pravda, ešte stále zdá byť jedno, hlavne že je dostatočný zisk. Téma spravodlivého prerozdelenia určite ešte nejaký čas zostane len predmetom nezáväzných debát. Mzdový damping na jednej strane a manažérske platy v aristokratickej výške protiviace

sa všetkým pravidlám zdravého rozumu na strane druhej robia z každej učebnice ekonómie zdrap papiera. A to, že človek sa už dlho považuje len za tovar a nákladovú položku, je bezpochyby dôsledok mnohých teórií ako i praxe, ktorá sa stále iba podvoľuje okolnostiam namiesto toho, aby sa konečne odhodlala zmysluplne ich utvárať. „Ak v izbe mrzneme, nepôjdeme k teplomeru, aby sme nejakým záhadným spôsobom teplomerový stúpec predĺžili. Nebudeme sa vôbec starať o teplomer, ale zakúrime“, povedal duchovný vedec Rudolf Steiner v roku 1922 v prednáške pred národohospodármi k téme teórie a praxe, ktorú na začiatok ukončil nasledujúcimi slovami: „Národohospodárska veda je oboje, teoretickou vedou aj praktickou vedou. Ide len o to, ako privedieme do súladu to praktické s tým teoretickým.“¹

Egoizmus a altruizmus

Čo je teda to, čo človeka stále viac odcudzuje od človeka, čo ho oným neznesiteľným spôsobom ženie tak, že zo zreteľa stráca to podstatné? Je to naozaj číry egoizmus, ktorý zastiera pohľad na druhých, na celok? Alebo sú to bezobsažné morálne imperatívy vzájomného spoluzitia, ktoré viac prekážajú než umožňujú rozvíjať sa? Nešli mnohí skorší ekonómovia, ktorí s princípom delby práce ohlasovali novú paradigmu sociálnej budúcnosti, ďalej než zástancovia morálnych prikázaní? Vezmime Adama Smitha. Raz napísal: „Hoci človeka môžeme ešte považovať za veľmi egoistického, napriek tomu sú zjavne súčasťou jeho prirodzenosti určité princípy, ktoré ho predurčujú k tomu, aby mal účasť na osude druhých.“ Týmito slovami začína „otec makroekonómie“ svoju *Teóriu mravných citov*, *The Theory of Moral Sentiments*, kde sa venuje otázke, ako je civilizovaná spoločnosť slobodných ľudí udržiavaná pospolu a prečo vedľa pudu sebazáchovy je potrebné rozvíjať i lásku k blíznym a altruizmus. Tieto sa však zvyčajne prehliadajú a zdôrazňuje sa jeho obhajoba vlastného záujmu, ktorá ústí do často citovanej vety: „To, čo potrebujeme na jedenie, neočakávame od mäsiara, pivovarníka a pekára pre ich blahosklonnosť, ale preto, že sledujú svoje vlastné záujmy.“² Obe vyjadrenia sa často dávajú do protikladu, pretože sú zdanlivo navzájom nezlučiteľné (pozri Buckle, Mill, Oncken, Vaihinger, Lange a. i.), čo je rovnako nerozumné, ako úmysel prekonať egoizmus v prospech altruizmu alebo naopak, pretože presnejšie pozorovanie nás učí, že je to tento rozpor, ktorý nakoniec udržiava všetko v pohybe.

Rudolf Steiner (1861-1925) neustále hovoril o tom, že práve etické požiadavky sa majú vyvarovať každej jednostrannosti a kritizoval rozšírený názor, že „etické je len to, keď sa egoizmus prekoná pomocou lásky a keď sa ľudia rozvíjajú tak, že na miesto egoizmu nastúpi číra láska.“ Steinerovi ide o to, aby sme získali pochopenie pre to, „aký silový protiklad vlastne existuje medzi egoizmom a láskou.“ Jeho zhrnutie smeruje k tomu, aby sme pochopili, že „všetok egoizmus človeka je odkázaný na to, aby sa človek so svojimi blíznymi zmieril, aby človek so svojimi blíznymi žil a spolupracoval. Egoizmus samotný vyžaduje spoluzitie a spolupôsobenie s ostatnými ľuďmi. A tak je i mnohé z toho, čo spoločne s druhými ľuďmi rozvíjame, úplne postavené na egoizme a dokonca to môže patriť medzi tie najušľachtilejšie cnosti človeka.“ A nebol by to Steiner, keby pri tom nemal na mysli aj úplne konkrétne životné pomery. Vzhľadom na uvedené ukončuje svoje úvahy o vzťahu egoizmu a altruizmu jasným pohľadom na ekonomické vzťahy. Vychádzajúc zo zistenia, že centrálnou úlohou hospodárskej činnosti je uspokojovanie potrieb ľudí na celom svete, kladie otázku, čo je vlastne základom

¹ *Nationalökonomischen Kurs, Národohospodársky kurz, prednáška z 26.07.1922, GA 340, s. 38*

² *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov, kniha 1, kap. 2*

potreby konzumovať. Jeho prekvapujúca odpoveď znie: „Základom potreby, konzumu, je egoizmus.“ Ak sme raz toto pochopili, „potom“, podľa Steinera, „nebudeme hospodárskemu životu klásť otázku: Ako je možné prekonať egoizmus? – ale: Ako je možné z altruizmu uspokojiť oprávnený egoizmus?“ A jemu vlastným spôsobom dopĺňa: „Táto otázka znie možno menej idealisticky – ale je pravdivá.“³

Všetko na svoje miesto, tak znela Steinerova zásada, ktorá platí rovnako pre egoizmus ako pre altruizmus. Tým sa jasne ukazuje, že presadzuje ešte inú cestu než Adam Smith – a to práve v súvislosti s deľbou práce, ktorú, pravda, až Smith skutočne vniesol do diskusie. Podľa Steinera je to práve deľba práce, ktorá spôsobuje, že egoizmus nie je schopný byť hnacou silou hospodárskej činnosti: „Tým, že prišla moderná deľba práce, je národohospodárska veda vo vzťahu k hospodárskej činnosti odkázaná na to, aby egoizmus od koreňov vyhubila. Prosím, nechápte to eticky, ale čisto ekonomicky! Egoizmus nie je ekonomicky možný. Človek nemôže robiť pre seba nič tým viac, čím viac sa rozširuje deľba práce, ale všetko musí robiť pre druhých.“⁴ To nie je v rozpore s vyššie uvedeným, ale ide tu o geometrické umiestnenie egoizmu a altruizmu: egoizmus má svoje odôvodnenie na spotrebnej strane, altruizmus na strane produkcie a distribúcie.

Veľký princíp našej doby

Rudolf Steiner je v odbore národohospodárskej vedy neznámy, čo možno vypovedá viac o nedostatočných znalostiach expertov než o Steinerovi. Na začiatku dvadsiatych rokov minulého storočia sa však určite stretli s ohlasom jeho úvahy o sociálnych otázkach, o čom svedčí viac než 40 domácich a zahraničných recenzií jeho diela *Die Kernpunkte der Sozialen Frage, Hlavné body sociálnej otázky*, vydaného v roku 1919. Napríklad celostránkový článok od R. Fullera v *New York Times* zo 14.01.1923 alebo niečo kratší v *New York Tribune* z 26.05.1921. V *Daily News* zo 16.09.1920 sa môžeme pod nadpisom „Ako sa má zaobchádzať s kapitálom – Kniha, o ktorej sa v Európe diskutuje“ dočítať: „Každý, kto na kontinente rozmýšľa, hovorí o pozornosť vzbudzujúcej knihe, ktorú vydal jeden zaujímavý muž na jar tohto roka. Dr. Simons, minister zahraničných vecí, označil plán vyplývajúci z obsahu tejto knihy za jedinú obranu proti boľševizmu. Dr. Beneš, minister zahraničných vecí Československa, jeden z najúspešnejších a najschopnejších organizátorov tohto malého štátu, položil si túto knihu na stôl v kúpeľoch. Prečítal ju na jedenkrát. Každý, kto niečo znamená, ju čítal.“ Úplne podobne znejú komentáre v talianskej, švédskej a nemeckej tlači. So Steinerom chceli dokonca v súvislosti s jeho prejavmi pred robotníkmi (u Daimlera, Boscha a. i.) v stuttgartskej regióne v rámci hnutia podnikových rád v roku 1919 hovoriť na Úrade vlády, čo len dokazuje, že jeho myšlienky nemohli byť tak úplne odtrhnuté od života.

Rudolf Steiner uverejnil základnú zásadu svojho myslenia a konania už ako mladý redaktor v roku 1888 v časopise *Wiener Deutschen Wochenschrift*: „Za pravdivé považovať iba to, k čomu nás núti naše vlastné myslenie, pohybovať sa len v takých spoločenských a štátnych formách, ktoré si vytvoríme sami, to je veľký princíp našej doby.“⁵ Nepochybne tu cítime dych anarchistického mysliteľa, predovšetkým však budúceho autora filozofie slobody⁶,

³ Všetky citáty sú z prednášky v Zürichu z 30.10.1919, *Soziale Zukunft, Sociálna budúcnosť*, GA 332a

⁴ *Nationalökonomischer Kurs, Národohospodársky kurz*, GA 340, s. 40

⁵ Pozri GA 31, s. 136

⁶ Pozri: *Die Philosophie der Freiheit, Filozofia slobody*, 1894, GA 4

ktorá neskôr, ako raz sám povedal, bola doplnená jeho vyššie zmienenou sociálno-vedeckou štúdiou. Pre Steinerovo myslenie je charakteristická jeho priezračnosť, predovšetkým však jeho sprostredkovateľská sila – od filozofie po prírodnú a sociálnu vedu, od ducha po matériu, od človeka po kozmos. Pri tomto všetkom ide o exaktnú, aktívnu tvorbu pojmov, počnúc samotným procesom myslenia až po otázku slobody, pretože: **„Meradlom pokroku v rozvoji ľudstva je totiž v skutočnosti spôsob chápania slobody a jeho praktické uskutočňovanie.“**⁷

Základný sociologický zákon

O desať rokov neskôr, v roku 1898, rozvinul Steiner vzhľadom na spory medzi konzervatívami, socialistami a štátnou mocou, ktoré formovali končiace sa 19. storočie, nanajvýš aktuálnu hlavnú myšlienku modernej sociálnej vedy, a keďže preňho teória a prax patrili bezprostredne k sebe, zároveň aj myšlienku dobe primeraného spoločenského usporiadania, ktoré môže zodpovedať slobodnej podstate človeka, čím radikálne vystúpil proti veľmi rozšírenému pseudoliberalizmu. Vychádzajúc z recenzie knihy *Die soziale Frage, Sociálna otázka* od Ludwiga Steina, ktorý učil na Univerzite v Berne, formuloval tzv. Základný sociologický zákon, ktorý hovorí, že všetky sociálne fenomény je nutné posudzovať z hľadiska človeka rozvíjajúceho sa k individualizácii. Tento zákon, ktorý popisuje vývoj od kolektívu k individualite, nazýva aj Zákonom individualizmu. Nepochybne aj iní poukazovali na túto zmenu paradigmy a hoci napr. Gustav Schmoller a John Stuart Mill individualizačný proces spájajú dokonca s hľadiskom spravodlivého prerozdelenia⁸, tak po konečnom oddelení sociológie od ekonómie sa takéto aspekty prestali brať do úvahy.

Bolo to v roku 1900, keď bol Rudolf Steiner pozvaný, aby v Teozofickej knižnici predniesol spomienkovú reč o práve zosnulom Friedrichovi Nietzsche. Týmto spôsobom sa dostal do kontaktu s Teozofickou spoločnosťou, ktorej sa neskôr (v roku 1902) stal aj členom a potom Generálnym sekretárom nemeckej sekcie. Nesústredil sa však len na duchovné, ezoterické obsahy, ale stále opäť aj na páľčivé sociálne otázky doby. V októbri a novembri 1903 v článku *Theosophie und Sozialismus, Teozofia a socializmus* pojednáva o vzťahu medzi týmito dvoma protikladnými stanoviskami slovami, ktoré sú úplne jasné: „Teozofia sa preto musí stať dušou sociálnych vecí. [...] Môžu existovať teozofi, ktorí chcú zostať odcudzení svetu a neustále opakujú: Je to osud (karma) dnešných národov, že pre svoje čisto materiálne zmýšľanie sú proste skúšané. Treba im povedať: Určite i osudom chorého je byť chorý, ale ten zanedbá svoju povinnosť, kto má liečiť a nelieči, pretože v chorobe vidí skúšku.“⁹

Hlavný sociálny zákon

Ako veľmi bol Steiner vzdialený od každého idealizovania, ideologizovania alebo ilúzie, ukazujú i jeho závery k téme vykorisťovania, ktorá bola v spomínaných dobách bezpochyby doménou socialistických autorov. Svojim článkom *Teosophie (Geisteswissenschaft) und Soziale Frage, Teozofia (duchovná veda) a sociálna otázka* z rokov 1905/06 zaujal, pravda, nie prvýkrát stanovisko k naliehavým problémom svojej doby. Okrem toho tu však aj publicisticky uplatnili skúsenosti, ktoré mohol nazhromaždiť počas svojej šesťročnej učiteľskej činnosti (1899-1904) na Škole pre vzdelávanie robotníkov v Berlíne založenej Wilhelmom

---

⁷ GA 31, s. 136

⁸ Mill: „najväčšiu možnú osobnú slobodu spojiť so spravodlivým prerozdelením plodov práce“

⁹ GA 34, s. 439

Liebknichtom. Východiskom jeho úvah bolo, že skutočnosť, či je niekto chudobný alebo bohatý, musí sa oddeliť od pojmov vykorisťovaný resp. vykorisťovateľ. Podľa Steinera sa nakoniec prejavuje ako potenciálny vykorisťovateľ každý, kto produkt, ktorý vytvoril niekto druhý, získava na základe zisťnosti alebo získania výhody. K vykorisťovaniu potom dochádza tým, „že robotníkovi, ktorý pre mňa ten kabát vyrobil, zaplatím príliš málo. Chudobný robotník, ktorý si svoj menej kvalitný kabát kúpi za menej peňazí, je teraz voči svojmu blížnemu v tomto vzťahu presne v tej istej situácii ako bohatý človek, ktorý si nechá urobiť lepší kabát. Či som bohatý alebo chudobný, tak vykorisťujem, ak kupujem veci, ktoré nie sú dostatočne zaplatené.“¹⁰ Lepšie sa problematika skutočného vykorisťovania naozaj nedá popísať.

Kvintesenciu toho, čo vyslovil v tomto článku, nakoniec formuluje do formy zákona, ktorý označuje za tzv. Hlavný sociálny zákon. Podľa tohto zákona „blaho nejakého celku spolupracujúcich ľudí je o to väčšie, čím menej si jednotlivec nárokuje výnosy svojej práce pre seba, to znamená, čím viac týchto výnosov odovzdáva svojim spolupracovníkom a čím viac sú jeho vlastné potreby uspokojované nie z výnosov jeho práce, ale z výnosov práce ostatných. Všetky inštitúcie v rámci nejakého celku ľudí, ktoré tomuto zákonu odporujú, musia po dlhšej dobe niekde spôsobovať biedu a núdzu.“ Je úplne zrejmé, že týmto stojí v diametrálnom protiklade voči základnému princípu podľa Adama Smitha, pozdvihnutému na dogmu, a to, že spoločnosť funguje tým lepšie, čím viac jednotlivec rozvíja svoj egoizmus. Tak sa vo všetkej vážnosti stále viac šíril názor, že ak by všetci účastníci trhového diania čo najviac rozvinuli svoju zisťnosť, tak neviditeľná ruka by dianie obrátila tak, že by to malo za následok dobro celku. Hoci realita hlavne v 20. storočí dôkladne ukázala absurdnosť tohto názoru, predsa má nejaké magické vyžarovanie, že ešte i dnes nemálo ľudí tomu verí. Na ľudskosť sa však pritom ohľad neberie.

Úvahy Rudolfa Steinera nenašli žiadny významnejší ohlas ani v jeho najbližšom okolí. Až keď mu v roku 1917 a bezprostredne po konci Prvej svetovej vojny boli z najrôznejších strán kladené otázky týkajúce sa budúceho politického a sociálneho usporiadania Nemecka a Európy, okamžite sa témy znova chopil. V jeho rozsiahlom sociálnopolitickom návrhu trojčlennosti sociálneho organizmu sa nachádza aj celý rad oporných bodov pre pochopenie toho, ako môže Hlavný sociálny zákon nadobudnúť účinnosť v konkrétnej praxi. V jeho prednáške zo 14. apríla 1919 je okrem iného uvedené: „Na čom dnes nutne záleží, je to, aby sa najprv vytvorila zdravá spotrebiteľská asociácia a neprodukovalo sa naslepo do vetra. Z prostej ľudskej záľuby by sa nemala produkovať ani len pravda.“¹¹

Moderné problémy – stredoveké riešenia

Problémom dnešného myslenia o sociálnych problémoch je, že je ešte stále určované predindustriálnymi, stredovekými myšlienkovými vzorcami. Hoci moderné priemyselné spoločnosti prešli mohutným vývojom a pôsobia celosvetovo, pojmový a hodnotový systém zostali stáť vo svojich východiskových bodoch. Ešte stále sa hovorí o námezdnnej práci, clách alebo národnej ekonomike, ako keby sa národné záujmy už dávno vo vleku historických udalostí dôkladne nediskvalifikovali! Národné hranice a štátne obmedzenia môžu globálnemu rozširovaniu viac či menej brániť, ale nie zabrániť. Tento fenomén by sme mali brať vážne a nie nariekať. Avšak s tým sa nutne nesmie spájať ideológia neoliberalizmu. Súčasťou zdravého vývoja hospodárskeho života je to, že podniky vytvárajú stále väčšie celosvetové pletivo.

---

¹⁰ GA 34, s. 205

¹¹ GA 190, s. 217

Hospodársky organizmus má prirodzený sklon utvárať celok, systém jemne previazaných vzťahov a spojení po celej Zemi. Práve to vytvára možnosť celosvetovo ľudí prepojiť navzájom medzi sebou. Nie je na to potrebná žiadna ideológia ani žiadny štátny dirigizmus.

Táto globálna revolúcia sa však môže stať nebezpečnou v dôsledku moci mylných, veci nezodpovedajúcich pojmov, ktoré vyplývajú z dávno prekonaného chápania peňazí a kapitálu. Pojmy ako vlastníctvo výrobných prostriedkov (vrátane pôdy), námezdna práca (pracovná sila ako tovar) a zisk (hodnota pre akcionárov) svojou zotrvačnosťou stále viac zahmlievajú pohľad na to podstatné, pritom sú nakoniec len pozostatkami stredovekého, výmenného spôsobu produkcie, neprimerané modernej, postindustriálnej podnikateľskej ekonomike. Takéto neporozumenie skutočnosti však vo svojich konečných dôsledkoch vedie k opovrhovaniu človekom a k znevažovaniu jeho dôstojnosti.

Rudolf Steiner už na začiatku minulého storočia veľmi jasne videl a pomenoval nebezpečenstvá bezduchej ekonomizácie: „Čo moderný svet priviedlo k rozmnožovaniu kapitálu, k narastaniu kapitálu, ktoré sa nachádza modernom kapitalizme, to práve na druhej strane [...] so vznikom kapitalizmu spojilo nezaujem práve o najhlbšie impulzy ľudskej duše, ktorý v modernom ľudstve vidíme.“¹² Potreby a schopnosti však patria k podstate a osudu človeka. Práca sa na jednej strane zameriava na potreby druhých ľudí, súčasne slúži rozvoju a uplatňovaniu schopností. Týmto sa v práci ukazuje prapôvodný obraz ďalekosiahleho sociálneho gesta: Ja potrebujem druhého človeka, aby som mohol ďalej rozvinúť moje vlohy a schopnosti, druhý človek potrebuje mňa, aby na Zemi mohol viesť dôstojný život – a naopak.

Spoločenský rozvoj postúpil ďalej, priniesol so sebou mohutné premeny – avšak naše myslenie zostalo stáť v starých formách. Od výmennej ekonomiky, ktorej funkčným princípom bola výmena tovarov a ktorá bola založená na bezprostrednom spracúvaní prírody (pôdy), sme pri nástupe Novoveku prešli k peňažnej ekonomike, s ktorou sa pôvodne práve prostredníctvom modernej slobodnej práce stali viditeľnými ľudské práva a ľudská dôstojnosť. Pretože sme však v našom vedomí potrebný krok neurobili, zostali sme stáť pri starom pojme námezdnej práce. Tak sa síce v realite, ale ešte nie vo vedomí ľudí, mohol vykonať krok k ekonomike založenej na schopnostiach, kde sú slobodné individuality činné pre seba a svojich blízkych a slobodne disponujú kapitálom, ktorý bol vytvorený ľudským duchom.

Ekologická a sociálno-ekonomická dimenzia

Ľudské potreby sú východiskom a cieľom každého hospodárskeho úsilia. Hospodárske hodnoty vznikajú premieňaním prírody ľudskou prácou a schopnosťami (duchom), ktorý prácu organizuje – neustále zameranými na uspokojovanie potrieb spotrebiteľov. Ako voči prírodnej základni¹³, tak i voči ľudskej práci¹⁴ musíme vyvinúť úplne nové vnímanie, myslenie a cítenie, z ktorého môže vzišť kreatívne sociálne utváranie. Práca, čo by mal pomaly vedieť každý, je vždy zameraná na vytvorenie nejakého tovaru, je to výkon na uspokojenie potrieb druhých. Každý má určité schopnosti, ktoré môže použiť na to, aby uspokojil potreby svojich blízkych. Na druhej strane má aj on sám rozmanité potreby, a tak je odkázaný na pracovné výkony druhých ľudí. Schopnosti a potreby – obe vychádzajú z prapôvodnej individuality každého jedného človeka.

---

¹² GA 188, s. 229

¹³ ekologický rozmer: dlhodobá ochrana prírody

¹⁴ sociálno-ekonomický rozmer: „právo na prácu“

Týmto sa však práca ukazuje ako stojaca v polarite. Je vedená zo schopností, takpovediac z vnútorného sveta človeka, a pôsobí utvárajúco na vonkajší svet. Až keď je dielo viditeľné pre druhých, dostane produkt svoju (hospodársku) hodnotu.

Ak akokoľvek a kdekoľvek vzniká nezamestnanosť, tak pri pretrvávajúcej existencii neuspokojených potrieb – a príkladov na to existuje dostatok, nielen v takzvaných rozvojových krajinách! – musí byť niečo v systéme hospodárstva chybné. Potrebných je množstvo nových krokov, aby sa hospodársky život mohol funkčne, horizontálne a vertikálne rozčleniť tak, aby mohol vzniknúť dlhodobý zdravý vzťah medzi ľudskými potrebami (dopytom) a schopnosťami (ponukou). Stupeň pokroku nejakej spoločnosti sa potom bude merať podľa toho, ako sú v nej ľudské schopnosti individualizované, t.j. v akej miere môžu byť ľudia zo svojej slobody činní pre druhých ľudí (Liberté).

Sloboda – rovnosť – bratstvo

Bývalý nemecký minister vnútra Otto Schily charakterizoval raz tento fenomén veľmi výstižne: „Spoločenská organizácia práce je dnes ešte veľmi vzdialená od toho, aby rozvíjala kultúrny a duchovný rozmer práce. Dôstojnosť človeka ako duchovnej bytosti nie je v spoločenskej organizácii práce nijako uznaná. Inak by nebolo mysliteľné, aby sa s pracovnou silou zaobchádzalo ako s tvarom.“¹⁵

Deľba práce, vzájomné zásobovanie a kolektívny spôsob produkcie sú princípy modernej hospodárskej spoločnosti. Žiadna oblasť Zeme dnes už viac nie je schopná zásobovať sa sama. Iba rozsiahla, globálna spolupráca dokáže spĺňať požiadavky postindustriálneho spôsobu produkcie. Tzv. globálni hráči to vedia, musia sa len vzdať myslenia uvažujúceho v pojmoch hodnoty pre akcionárov a ideológie zisku. Moderný spôsob produkcie, totiž rozsiahla činnosť pre iné ľudské skupiny alebo iného človeka, preto vyžaduje ekonomický funkčný princíp solidárnej alebo bratskej (sesterskej) spolupráce (Fraternité).

Joschka Fischer, bývalý nemecký minister zahraničných vecí, popisuje naozaj výstižne, ako Európa dokáže obstáť vo výzvach globalizácie: „Existujú dve rozdielne politické ponuky na túto neodkladnú modernizáciu: neoliberalná modernizácia a sociálno-ekologická modernizácia. [...] Neoliberalizmus pritom stavia na vlastníckom egoizme a konflikte, sociálny ekologizmus na solidarite a konsenze. [...] Solidarita a spravodlivosť sa budú musieť stať základnými hodnotami tejto modernizácie.“¹⁶

Prúdenie ekonomických hodnôt je sprevádzané právnymi procesmi zaviazania pracujúcich k spolupráci, respektíve oprávnenia na odber tovarov spotrebiteľmi. Tieto právne procesy sú sprostredkúvané peniazmi. Peniaze ako právny element regulujú tieto právne vzťahy – peňažníctvo, rovnako ako i celý náš právny život, musia byť postavené na demokratickom základe. Následne môžu byť právne procesy v nových zmluvách utvárané podľa princípu rovnosti (Egalité).

Ideály slobody, rovnosti a bratstva od svojho vystúpenia neustále zamestnávali myseľ ľudí. Pravdepodobne však bol Rudolf Steiner prvý, kto ich nevzťahoval paušálne na štát alebo spoločnosť ako celok a na rozdiel od mnohých iných sa nenechal rozptyľovať diskusiou o protikladoch, ktoré sa pritom okamžite vynoria. Steiner rozpoznal, že v celom svojom význame sa prejavia až potom, keď sa priradia k jednotlivým, najpodstatnejším funkciám verejného života podľa princípu: sloboda v duchovnom živote, rovnosť v právnom živote,

¹⁵ Otto Schily: *Flora, Fauna und Finanzen, Flóra, fauna a financie*, Hamburg 1994, s. 222

¹⁶ *Für einen neuen Gesellschaftsvertrag, Za novú spoločenskú zmluvu*, Hamburg 1998, s. 269

bratstvo v hospodárskom živote. V poslednej dobe to bol predovšetkým Joschka Fischer, ktorý túto tému – prinajmenšom principiálne – vrátil do diskusie: „Všetko presahujúce tradície, na ktorých Európa stavia, sú však až podnes hodnoty osvietenstva a Veľkej francúzskej revolúcie: sloboda, rovnosť a bratstvo. A spájajúca sa Európa žiadne lepšie nenájde. [...] Toto je vlastný politický zmysel spoločnej európskej meny a súčasne historická odpoveď Európy na 21. storočie a vek globalizácie.“¹⁷

Kardinálna otázka hospodárskeho života

Uvedomenie si týchto hodnôt je jedna vec, ich presadenie druhá. Steinerov diferencovaný pohľad na veci, ktorý s priam ohromujúcou vecnosťou uviedol vo svojej knihe *Die Kernpunkte der Sozialen Frage, Hlavné body sociálnej otázky* ako i v prednáške nanovo publikovanej na konci tejto knihy, môže podstatným spôsobom prispieť k ich objasneniu. Kardinálna otázka hospodárskeho života, čo je aj názov tejto prednášky, ktorú mal na pozvanie Štátno-ekonomického spolku v aule Univerzity v Kristianii (dnes Oslo) 30. novembra 1921 pred teoretikmi aj praktikmi, znie: „Ako vo vzťahu ku kapitálu, pôde, vymeriavaniu a ohodnocovaniu ľudskej práce, musia štátny a duchovný život samostatne pôsobiť do čistého hospodárskeho života tak, aby v hospodárskom živote prostredníctvom vytvorenia asociácií síce nebol vytvorený pozemský raj, ale možný sociálny organizmus?“¹⁸

Vo svojej privítacej reči predseda Štátno-ekonomického spolku povedal: „Možno viac než v predchádzajúcich dobách svetových dejín dnes znie požiadavka, aby sa všetky dobré sily zjednotili a vyriešili neustále sa vynárajúce sociálne otázky. Každý vážne mienený návrh, každý plán a každé duchovné úsilie, ktoré je nám v tomto smere predkladané, môže si nárokovať, aby bolo podrobené nezaujatému a dôkladnému preskúmaniu.“ K tomu na tomto mieste niet ďalej čo dodať.

Ulrich Rösch a Walter Kugler

---

¹⁷ *Eine politische Antwort auf die globale Revolution: Liberté, Egalité, Fraternité oder Der neue Gesellschaftsvertrag, Politická odpoveď na globálnu revolúciu: sloboda, rovnosť, bratstvo alebo Nová spoločenská zmluva*, Kolín n. Rýnom 1998, s. 270

¹⁸ GA 79, s. 267

Veľký princíp doby

Výňatok z článku „Pápežstvo a liberalizmus“ z roku 1888

Meradlom pokroku v rozvoji ľudstva je v skutočnosti spôsob chápania slobody a jeho praktické uskutočňovanie. Podľa nášho presvedčenia musí najnovšia doba v tomto chápaní urobiť pokrok, ktorý je taký významný, ako bol ten, ktorý vyvolalo učenie Krista: „Nie ste Židia, ani Gréci, ani Barbari, ani Skýti, ale všetci ste bratia v Kristovi.“ Ako bola vtedy uznaná rovnosť všetkých ľudí pred Bohom a navzájom medzi sebou, tak sa v poslednom storočí stále viac ľudí zmocňuje presvedčenie, že naša úloha nemôže spočívať v podriaďovaní sa príkazom nejakej vonkajšej autority, ale všetko, v čo veríme, že je vodidlom nášho konania, má pochádzať zo svetla rozumu v našom vlastnom vnútri. Za pravdivé považovať iba to, k čomu nás núti naše vlastné myslenie, pohybovať sa len v takých spoločenských a štátnych formách, ktoré si vytvoríme sami, to je veľký princíp našej doby.

Ako každý sám o sebe správny princíp, môže sa prirodzene i tento chápať v chybnnej forme, a tým spôsobovať nesmierne zlo. Áno, o zavedení pravej podoby tohto princípu do praktického života ešte vôbec nie je možné veľa povedať. Nie je totiž ďaleko omyl, že s vyslovením zásady sledovať len svoje vlastné vnútro je odôvodnené akékoľvek uplatňovanie subjektívnej svojvôle, čisto individuálnych cieľov. Tento omyl vedie k tomu, že proti sebe stojí svojvôľa proti svojvôli, subjektívne záujmy proti subjektívnym záujmom a nakoniec z toho vzíde boj všetkých proti všetkým, boj o prežitie, v ktorom vyhráva nie len silnejší nad slabším, ale nečestný nad čestným, podvodník nad priateľom pravdy. Do takejto degenerácie sa princíp slobody v posledných desaťročiach naozaj dostal. To, čo sa dnes zvyčajne označuje za liberalizmus, je takouto karikatúrou moderného ducha. Je smutné, ale bohužiaľ až príliš pravdivé, že pôvodne správny názor viedol k ohavnému systému vykorisťovania individua individuum. Je škoda, že tento burzový liberalizmus vyčíňal tak dlho, pretože len preto, že mnohé hlavy urobil slepými voči všetkému, čo oprávnene nesie názov slobodné, mnohí inak nie bezvýznamní muži sa od hnutia za slobodu odvrátili a vrhli sa do náručia reakcie. Teraz sa našťastie zdá, že už nie je ďaleko posledná hodina tohto pseudoliberalizmu.

Človek nie je len prosto individuálnou bytosťou, ale patrí k väčšiemu celku, k národu. To, čo zvyčajne biologicky nazývame rodom, je pre človeka národ. A ako sa to, čo je seberovné, aj vo svojich vyjadreniach prejavuje ako rovnorodé, tak i hlas rozumu, ak ho človek naozaj počúva objektívne, nebude v jednom indivíduu hovoriť tak a v druhom inak. Aj keď v jednotlivých ľuďoch je rozum kvantitatívne rozdielny, tak obsahovo je predsa len rovnaký. Ak sa individuum naozaj oddáva rozumu a nie subjektívnej svojvôli a egoizmu, tak chcenie jedného nemôže vylučovať chcenie druhého, ale sa s ním stretne, doplní ho a podporí. Tak budú snahy nejakého počtu indivíduí, ktoré štátne patria k sebe, tvoriť rozumne usporiadaný systém, v ktorom sa jednotlivec môže pohybovať naozaj slobodne. V tomto systéme splní každý svoju úlohu bez toho, aby bol druhými obmedzovaný, bolo mu v tom bránené alebo bol zneužívaný.

Základný sociologický zákon

„Sloboda a spoločnosť“, článok z roku 1898

V poslednom čísle tohto časopisu som vyjadril názor, že posudzovanie sociálnej otázky dnes trpí okolnosťou, že myslitelia, ktorí svoje vedecké schopnosti dávajú do služieb tejto otázky, výsledky výskumov, ktoré Darwin a jeho nasledovníci dosiahli v živočíšnej a rastlinnej ríši, príliš šablónovito prenášajú na vývoj ľudstva. Ako príklad knihy, ktorej toto musím vyčítať, som uviedol knihu *Die Soziale Frage, Sociálna otázka* od Ludwiga Steina.

Môj názor na túto knihu považujem za potvrdený hlavne skutočnosťou, že Ludwig Stein starostlivým spôsobom zhromažďuje výsledky novšej sociológie, z bohatého materiálu vyberá najdôležitejšie pozorovania, a potom sa neusiluje v duchu darvinizmu z pozorovaní odvodiť špecificky sociologické zákony, ale výsledky jednoducho interpretuje tak, že sa v nich dajú ukázať presne tie isté zákony, ktoré vládnu vo zvieracej a rastlinnej ríši.

Ludwig Stein správne rozpoznal základné skutočnosti sociálneho vývoja. Napriek tomu, že zákony boja o prežitie a adaptácie násilne aplikuje na vznik sociálnych inštitúcií, manželstva, vlastníctva, štátu, reči, práva a náboženstva, nachádza vo vývoji týchto inštitúcií dôležitú skutočnosť, ktorá vo zvieracom vývoji rovnakým spôsobom neexistuje. Táto skutočnosť sa dá charakterizovať nasledujúco. Všetky zmienené inštitúcie vznikajú spočiatku tak, že záujmy ľudského individua ustupujú do úzadia, kým záujmom spoločenstva je venovaná zvláštna pozornosť. Tým tieto inštitúcie na počiatku nadobúdajú formu, s ktorou sa v ďalšom priebehu ich vývoja musí zápasíť. Ak by sa prostredníctvom povahy skutočností na počiatku kultúrneho vývoja úsilie individua všestranne uplatňovať svoje sily a schopnosti nepostavila prekážka, tak by sa manželstvo, vlastníctvo, štát atď. nemohli rozvinúť takým spôsobom, ako sa rozvinuli. Vojna všetkých proti všetkým by znemožnila akýkoľvek druh zväzku. V rámci zväzku je človek vždy nútený vzdať sa časti svojej individuality. K tomu mal človek na počiatku kultúrneho vývoja aj sklon. Toto je potvrdené rôznymi skutočnosťami. Na počiatku napríklad neexistovalo súkromné vlastníctvo. Stein o tom hovorí (s. 91): „Je to skutočnosť, ktorú odborníci jednohlasne popisujú a pôsobi o to presvedčivejšie, čím menej sa práve v tejto oblasti nejaká takáto skutočnosť má dosiahnuť, že prapôvodná forma vlastníctva bola komunistická a počas nemerateľne dlhého obdobia až do hlbokkej barbarskej doby taká aj zostala.“ Súkromné vlastníctvo, ktoré človeka stavia do situácie, že môže uplatňovať svoju individualitu, na počiatku ľudského vývoja neexistovalo. A čím by mohlo byť ilustrované drastickejšie to, že existovala doba, v ktorej obetovanie individua v záujme spoločenstva bolo považované za správne, než tou skutočnosťou, že Sparťania do istej doby slabé individua jednoducho odhadzovali a vydávali napospas smrti, aby spoločenstvu neboli na ťarchu? Ako tento fakt potvrdzuje i tá skutočnosť, že filozofi skorších dôb, napr. Aristoteles, vôbec si nemysleli, že otroctvo je niečo barbarské? Aristoteles pokladá za samozrejmé, že určitá časť ľudí musí druhým slúžiť ako otroci. Takýto názor môžeme mať, iba ak nám ide predovšetkým o záujem celku a nie o záujem jednotlivca. Je ľahké dokázať, že všetky spoločenské inštitúcie mali na počiatku kultúry takú formu, ktorá záujem individua obetovala záujmu celku.

Rovnako je pravda, že v ďalšom priebehu vývoja sa individuum usiluje svoje potreby presadiť proti potrebám celku. Vidíme, že presadzovanie sa individua proti spoločenstvám nevyhnutne vzniknutým na počiatku kultúrneho vývoja, ktoré boli založené na oslabovaní individuality, predstavuje veľkú časť historického vývoja.

Ak uvažujeme správnym smerom, musíme uznať, že spoločenské inštitúcie boli potrebné a mohli vzniknúť len na základe zdôrazňovania spoločných záujmov. Toto vedie aj k pochopeniu, že individuum musí bojovať proti obetovaniu svojich jedinečných schopností. Tým sociálne inštitúcie v priebehu času nadobudli formy, ktoré viac zohľadňujú záujmy ľudí než to bolo v skorších pomeroch. Ak dnešnej dobe rozumieme, môžeme nepochybne povedať, že tí najpokrokovejší sa usilujú o také spoločenské formy, v ktorých spôsob spolužitia obmedzuje individuum v jeho vlastnom živote tak málo, ako je to len možné. Postupne stále viac ustupuje do úzadia názor, že spoločenstvá môžu byť samoučelné. Majú byť prostriedkom na rozvoj individualít. Napr. v štáte je potrebné vytvoriť takú inštitúciu, ktorá poskytne maximálny možný priestor na slobodný rozvoj jednotlivej osobnosti. Všeobecné inštitúcie sa majú vytvoriť v takom zmysle, že neslúžia štátu ako takému, ale individuu. J. G. Fichte vyjadril tento vývoj zdanlivo paradoxne, ale bezpochyby správne, keď povedal: Štát je tu na to, aby sa postupne urobil nadbytočným. Základom tohto vyjadrenia je dôležitá pravda. Na začiatku individuum potrebuje spoločenstvo, pretože len vďaka spoločenstvu dokáže rozvinúť svoje schopnosti. Ale neskôr, keď sú tieto schopnosti rozvinuté, potom individuum nemôže viac znášať poručníkovanie spoločenstva a povie: Spoločenstvo upravím tak, aby čo najviac slúžilo rozvoju mojej jedinečnosti. Všetky štátne reformy a revolúcie v novšej dobe mali tento cieľ – uprednostniť záujmy jednotlivca nad záujmami celku.

Je zaujímavé, ako Ludwig Stein túto skutočnosť zdôrazňuje vo vzťahu ku každej jednotlivej spoločenskej inštitúcii. „Zrejma tendencia prvej sociálnej funkcie, manželstva, je neustále stupňujúca, psychickými faktormi sa komplikujúca zosobňovanie – boj o individualitu“ (s. 79). V súvislosti s vlastníctvom Stein hovorí (s. 106): „Filozoficky videné, sociálnym ideálom je individualizmus tlmenej komunistickým charakterom v štátnych inštitúciách.“ Pre inštitúciu štátu vo všeobecnosti podľa Steina platí: „zjavná tendencia sociálneho diania“ smeruje k „nevyhnutnému zosobneniu“ a „vyhnaniu individuálnej špičky sociologickej pyramídy.“ Pri pozorovaní vývoja jazyka Stein hovorí: „Ako sexuálny komunizmus ústí do individuálnej monogamie, ako sa pôvodné pozemkové vlastníctvo nezadržateľne premieňa na osobné súkromné vlastníctvo, tak si individuum od jazykového komunizmu, slúžiacemu záujmu spoločnosti, vynucuje svoju duchovnú osobnosť, svoj jazyk, svoj štýl. Aj tu je teda riešením presadenie individuality.“ O vývoji práva Stein hovorí: „Jadro rozvoja práva, ktoré sa spočiatku vzťahuje na celý rod, aby sa postupne zmocnilo jednotlivých telesných ľudí a potom v rámci týchto ľudí od telesnosti po najmenšie a najjemnejšie duševné vetvičky, nám ukazuje síce letmý, ale napriek tomu dostatočne charakteristický obraz o neustále napredujúcom individualizačnom procese práva.“ (s. 151)

Mne sa to teraz javí tak, že po zistení týchto skutočností by úlohou sociálnych filozofov malo byť zameranie na základný sociologický zákon ľudského vývoja, ktorý z uvedeného s logickou nevyhnutnosťou vyplýva a ktorý by som chcel vyjadriť približne nasledujúcim spôsobom: **Ľudstvo sa na počiatku kultúrnych pomerov usiluje o vznik sociálnych zväzkov, záujem individua je spočiatku obetovaný záujmu týchto zväzkov. Ďalší vývoj vedie k oslobodeniu individua od záujmu zväzkov a k slobodnému rozvoju potrieb a síl jednotlivca.**

Nuž a teraz ide o to, aby sme z tejto historickej skutočnosti vyvodili dôsledky. O akú štátnu a spoločenskú formu ako jedinou sa môžeme usilovať, ak celý sociálny vývoj smeruje k individualizácii? Najsť odpoveď na túto otázku nemôže byť príliš ťažké. Štát a spoločnosť, ktoré sa chápu ako samoučelné, musia sa usilovať o vládu nad individuom, nezáleží na tom, ako sa táto vláda vykonáva, či absolutistickým, konštitucionálnym alebo republikánskym

spôsobom. Ak sa však štát už viac nechápe ako účel sám o sebe, ale ako prostriedok, tak svoju mocenskú podstatu tiež viac nebude zdôrazňovať. Zmení sa tak, aby do popredia najväčším možným spôsobom vystúpil jednotlivec. Jeho ideálom sa stane bezvládie. Stane sa spoločenstvom, ktoré pre seba nechce nič, zato však chce všetko pre jednotlivca. Ak chceme hovoriť v zmysle uvažovania, ktoré rozmyšľa týmto smerom, tak môžeme len nesúhlasiť so všetkým tým, čo dnes smeruje k socializácii spoločenských inštitúcií. Ludwig Stein uvažuje inak. Na základe správneho pozorovania skutočnosti, z ktorého však nedokáže vyvodiť správny zákon, dochádza k záveru, ktorý predstavuje falošný kompromis medzi socializmom a individualizmom, medzi komunizmom a anarchizmom.

Namiesto uznania, že sa usilujeme o individualistické inštitúcie, pokúša sa podporiť socializačný princíp, ktorý je ochotný zohľadniť záujem jednotlivca iba potiaľ, kým tým nie sú obmedzené potreby celku. Napríklad o práve Stein hovorí (s. 607): „Socializáciou práva rozumieme právnu ochranu ekonomicky slabých, vedomé podriadenie záujmov jednotlivcov záujmom väčšieho spoločného celku, širšie štátu, napokon však celého ľudského rodu.“ Práve takúto socializáciu práva považuje Ludwig Stein za žiaducu.

Tento názor si dokážem vysvetliť len ak predpokladám, že učenec sa tak nechal uniesť všeobecnými heslami doby, že vôbec nie je schopný zo svojich správnych formulácií vyvodiť zodpovedajúce závery. Sociologickým pozorovaním získané správne východiská by Ludwiga Steina donútili za sociálny ideál označiť anarchistický individualizmus. K tomu by bola potrebná odvaha v myslení, ktorú on zjavne nemá. Zdá sa, že Ludwig Stein vlastne pozná anarchizmus len v jeho bezhranične slabomyseľnej forme, v ktorej smeruje ku svojej realizácii prostredníctvom tlúp vrhačov bômb. Ak na strane 597 hovorí: „S mysliacimi, cieľavedomými, organizovanými robotníkmi, pre ktorých majú zákony logiky záväznú platnosť, je možné sa dohodnúť“, tak to dokazuje, čo som povedal. S komunisticky mysliacimi robotníkmi práve dnes nie je možná dohoda u toho, kto zákony sociálneho vývoja nie len pozná ako Ludwig Stein, ale vie ich aj správne interpretovať, čo Ludwig Stein nevie.

Ludwig Stein je veľký učenec. Jeho kniha to dokazuje. Ludwig Stein je nedospelý sociálny politik. Jeho kniha to dokazuje. V našej dobe je teda oboje veľmi dobre zlučiteľné. V pozorovaní sme dosiahli úplnú dokonalosť. Dobrý pozorovateľ ale ešte zďaleka nie je aj dobrý mysliteľ. Ludwig Stein je dobrý pozorovateľ. To, čo nám odovzdáva ako výsledky svojich a iných pozorovaní, je pre nás dôležité. Avšak to, čo z týchto pozorovaní vyvodzuje, nedotýka sa nás.

Jeho knihu som prečítal so záujmom a naozaj bola pre mňa užitočná. Neustále som však z predpokladov musel vyvodzovať iné závery, než aké z nich vyvodil Ludwig Stein. Inšpiruje ma na miestach, kde prostredníctvom neho hovoria fakty. Kde hovorí on sám, musím s ním nesúhlasiť.

Napriek tomu sa však pýtam, prečo Ludwig Stein napriek správny poznatkom prišiel k prekrúteným sociálnym ideálom? Tu prichádzam k môjmu pôvodnému tvrdeniu, že nie je schopný v sociálnych skutočnostiach naozaj nájsť sociálne zákony. Ak by to vedel, neprišiel by k falošnému kompromisu medzi socializmom a anarchizmom. Ten kto naozaj dokáže rozpoznať zákony, ten koná bezpodmienečne v ich zmysle.

Opätovne sa musím vracieť k tomu, že v našej dobe sú myslitelia zbabelí. Nemajú odvahu vyvodzovať zo svojich východísk a pozorovaní závery. Uzatvárajú kompromisy s nelogikou, a preto by sa sociálnej otázky vôbec nemali dotýkať. Táto otázka je príliš dôležitá na to, aby sa k správny predpokladom len pripojilo niekoľko triviálnych vývodov hodných

umierneného sociálneho reformátora, aby sa urobili len prednášky a tie sa potom vydali ako kniha, na to tu táto otázka určite nie je.

Steinovu knihu považujem za dôkaz, ako veľa toho naši učenci vedia, ako málo však naozaj *vedia myslieť*. Dnes potrebujeme odvahu, odvahu v myslení, odvahu v dôslednosti, ale bohužiaľ máme len bojzlivých mysliteľov.

*

Nedostatok odvahy v myslení by som chcel označiť doslova za najvýraznejšiu črtu našej doby. Všeobecný sklon je myšlienku v jej dôsledkoch otupiť a postaviť voči nej inú „rovnamo opodstatnenú“. Stein spoznáva, že ľudský vývoj sa usiluje o individualizmus. Chýba mu však odvaha rozmýšľať o tom, ako vychádzajúc z dnešných pomerov môžeme dosiahnuť spoločenskú formu, ktorá bude mať na zreteli individualizmus. E. Münsterberg nedávno preložil knihu bruselského profesora Adolfa Prinsa *Freiheit und soziale Pflichten, Sloboda a sociálne povinnosti* (Verlag Otto Liebmann, Berlín 1897). Z celého obsahu knihy vyplýva, že Prins pozná pravdu, ktorá bez všetkého musí zraziť hlavu celému socializmu a komunizmu: „A myslím, že medzi zložkami, ktoré tvoria večný základ ľudstva, je *rozdielnosť ľudí jedna z najtrvácnejších*.“ Žiadna socialistická alebo komunistická štátna či spoločenská forma nedokáže náležite zohľadniť prirodzenú rozdielnosť ľudí. *Každá*, podľa akýchkoľvek princípov vo svojej podstate *vopred určená* organizácia musí nutne potláčať plný slobodný rozvoj individua, aby sa presadil celkový organizmus. I keď socialista vo všeobecnosti uznáva oprávnenosť plného rozvoja všetkých jednotlivých osobností, bude sa pri praktickej realizácii svojich ideálov snažiť individuí obrúsiť tie vlastnosti, ktoré sa do jeho programu nehodia.

Sled myšlienok belgického profesora je zaujímavý. Od začiatku uznáva, že koncentrácia vládnej moci na *jednom* mieste je škodlivá. Uprednostňuje radšej stredoveké inštitúcie s ich správnymi a právnymi systémami založenými na lokálnych zväzkoch a regionálnych individualitách pred snahami pochádzajúcimi z rímskej doby, ktoré chcú obídenním jednotlivých osobitostí všetku moc zjednotiť a centralizovať na jednom mieste (s. 40). Prins je dokonca proti všeobecnému volebnému právu, pretože si myslí, že tým dôjde k znásilneniu menšiny *vládou* možno nepatrnej väčšiny. Napriek tomu aj on prichádza k odporúčaniu falošných kompromisov medzi socializmom a individualizmom. Zo všetkých jeho pozorovaní muselo tomuto mysliteľovi vyplývať, že všetko blaho pochádza z činnosti individualít. Nemá však odvahu to priznať a hovorí: „Ale najvyšší rozmer individuality nevzide z nadmiery individualizmu“ (s. 63). Chcem tomu oponovať: O „nadmiere“ individualizmu nemôže byť ani reči, pretože nikto nemôže vedieť, čo sa z individuality stratí, ak ju v jej slobodnom rozvoji obmedzíme. Kto tu chce určovať mieru, nemôže vôbec vedieť, aké driemajúce sily zo sveta svojím hrubým kladením miery vyhubí. Nie je predmetom tohto článku dávať praktické návrhy, ale jedno je potrebné na tomto mieste povedať, a to, že kto chápe vývoj ľudstva, môže obhajovať len takú spoločenskú formu, ktorá má za cieľ neobmedzený všestranný rozvoj individuí a pre ktorú je každá moc jedného človeka nad druhým ohavnosťou. Ako sa jednotliviec vyrovná sám so sebou, to je otázka. Každý jednotliviec si túto otázku vyrieši, ak mu v tom nebudú brániť všelijaké možné spoločenstvá.

Zo všetkých vlád je najhoršia tá, o ktorú sa usiluje sociálna demokracia. Chce čerta vyhnáť diablom. Dnes je skrátka príznakom. Je známe, že červená farba je tá najdráždivejšia a na mnohých pôsobí úplne desivo. Takto však pôsobí len na ľudí, ktorí nevedia myslieť. Tí, ktorí vedia myslieť, vedia, že realizáciou sociálnodemokratických ideálov sa všetky individuality

potlačia. Individuality sa ale nemôžu nechať potlačiť – pretože ľudský vývoj si skrátka dal individualitu za cieľ –, tak by deň víťazstva sociálnej demokracie bol zároveň i dňom jej pádu.

Zdá sa, že toto nechápu tí, ktorí sa kusom červenej vlajky sociálnej demokracie nechajú zastrašiť takým spôsobom, že veria, že každá teória o spoluzití ľudí musí byť namazaná nevyhnutnou kvapkou „sociálneho oleja“. Takto sú zaolejovaní obaja, Ludwig Stein i Adolf Prins.

Obaja si naozaj nedokážu pomôcť. Myslia. Preto by sa mali stať individualistami, alebo povedzme to bez okolov, teoretickými anarchistami. Majú však strach, hrozný strach z dôsledkov svojho vlastného myslenia, a preto dôsledky svojho myslenia trochu mažú štátnosocialistickými nápadmi kniežaťa Bismarcka a sociálnodemokratickým nezmyslom pánov Marxa, Engelsa a Liebknechta. Kto prináša veľa, každému niečo donesie.

Uvedené predsa nemôže platiť pre mysliteľov. Som tej mienky, že každý by sa mal konzekventne zastávať dôsledkov názoru, ktorý má. Ak je názor mylný, tak zvíťazí iný. Ale či zvíťazíme, to prenecháme budúcnosti. Chceme sa len čestne postaviť svojmu oponentovi.

Je veľmi dôležité, aby sa ľudia od mysliaceho remesla podieľali na diskusii o sociálnej otázke. Hovorí sa o nich, že ich remeslo nedopustí, aby sa zdvihli stranícke vášne. Vášne však potrebujú i myslitelia, a to k neúprosnému uznávaniu svojich vlastných názorov. Myslitelia našej doby túto neúprosnosť nemajú.

Ludwig Stein v úvode svojej knihy ľutuje, že súčasní filozofi sa príliš málo zaoberajú sociálnou otázkou. Ja by som to nechcel ľutovať v rovnakej miere. Ak by naši filozofi boli mysliteľmi, ktorí majú odvahu vyvodzovať zo svojich myšlienok dôsledky, mohol by som so Steinom súhlasiť. Ale tak, ako sa veci majú, by z aktívnej účasti filozofov na diskusii o sociálnych otázkach nevzišlo nič mimoriadne. Ludwig Stein to svojou hrubou knihou aj dokázal. Stojí v tej istej prázdnote, aká by ohľadom tejto otázky akokoľvek prichádzala do úvahy. Všeobecné táraniny, ktoré sú nám servírované stredovými stranami a kompromisnými kandidátmi vo všetkých kútoch sveta, nám Ludwig Stein predkladá s primiešanou trochou filozofického šalátu. Týmto sa to však nestane „chutnejšie“.

Hlavný sociálny zákon

Teozofia (duchovná veda) a sociálna otázka

článok z rokov 1905/06

Kto dnes otvorenými očami pozoruje svet okolo seba, vidí všade mohutne vyvstávať to, čo nazývame sociálnou otázkou. Tí, ktorí to so životom myslia vážne, musia sa nejakým spôsobom zamýšľať nad tým, čo s touto otázkou súvisí. Musíme považovať za samozrejmé, že taký spôsob nazerania, ktorý si za svoje úlohy určil najvyššie ľudské ideály, musí nejako získať vzťah k sociálnym požiadavkám. V dnešnej dobe však takýto spôsob nazerania musí byť duchovnovedný. Je teda len prirodzené, ak sa na tento vzťah budeme pýtať.

Spočiatku to môže vyvolávať dojem, ako keby duchovná veda v tomto smere nemala nič zvláštne čo povedať. Ako jej najnápadnejšiu charakteristickú črtu spočiatku poznáme zvnútorňovanie duševného života a prebúdzanie pohľadu na duchovný svet. Aj takí, ktorí sa len letmo oboznámili s jej ideami, ktoré boli šírené duchovnovedne orientovanými rečníkmi a spisovateľmi, budú pri nepredpojatom pozorovaní môcť rozpoznať toto úsilie. Ťažšie je však vidieť, že toto úsilie by v súčasnosti malo mať aj praktický význam. A ľahko pochopiteľné nie je najmä to, ako toto úsilie súvisí so sociálnou otázkou. Mnohí sa budú pýtať, ako už len môže pomôcť pri riešení sociálnych problémov učenie, ktoré sa zaoberá reinkarnáciou, karmou, nadzmyslovými svetmi, vznikom človeka a tak ďalej? Takýto myšlienkový smer sa vznáša v oblakoch odvrátený od akejkol'vek skutočnosti, kým dnes je naliehavo potrebné všetko myslenie sústrediť na úlohy, ktoré pred nás stavia pozemská skutočnosť.

Zo všetkých rôznych názorov, ktoré sa dnes v súvislosti s duchovnou vedou nutne musia vynárať, chceme uviesť dva. Jeden spočíva v tom, že duchovnú vedu považuje za výplod bezuzdnej fantázie. Je úplne prirodzené, že takýto názor existuje. A najmenej nepochopiteľný by mal byť pre duchovnovedne sa usilujúceho. Každý rozhovor v jeho okolí, všetko, čo sa vôkol neho deje, čo ľuďom robí radosť a potešenie, to všetko ho môže poučiť o tom, že čo hovorí, mnohí spočiatku považujú za úplne bláznivé reči. K tomuto pochopeniu svojho okolia však potom musí pridať bezpodmienečnú istotu, že je na správnej ceste. Inak by to sotva mohol ustáť, keď si uvedomí rozpor medzi svojimi podstavami a predstavami mnohých tých, ktorí patria k vzdelaným a mysliacim. Ak má pravú istotu, ak pozná pravdu a nosnú silu svojho názoru, potom si povie: Viem celkom dobre, že dnes môžem byť považovaný za fantastu a je pre mňa pochopiteľné, prečo to tak je, ale pravda musí pôsobiť, i keď sa jej vysmieávajú a zosmiešňujú ju a jej účinok nezávisí od názorov, aké na ňu človek má, ale iba od rýdzosti jej základu.

Iný názor, ktorý sa týka duchovnej vedy, je, že jej myšlienky sú síce pekné a uspokojivé, ale hodnotu môžu mať len pre vnútorný duševný život, nie pre každodenný praktický životný boj. I takí, ktorí na uspokojenie svojich duchovných potrieb túžia po duchovnej vede, môžu byť príliš ľahko v pokušení povedať si: Áno, ale ako vyriešiť sociálnu biedu, materiálnu núdzu, o tom tento myšlienkový svet predsa nevie podať žiadne vysvetlenie. – Nuž práve tento názor spočíva na úplnom neuznaní skutočností života a predovšetkým na nepochopení plodov duchovnovedného spôsobu uvažovania.

Ľudia totiž takmer výlučne kladú otázky: Čo učí duchovná veda? Ako sa dá dokázať to, čo tvrdí? Za jej plod považujú pocit uspokojenia, ktorý človek môže čerpať z jej učenia. To je samozrejme úplne prirodzené. Spočiatku musíme získať cit pre pravdu v tvrdeniach, ktoré pred

nás predstupujú. Pravý plod duchovnej vedy sa však nesmie hľadať v tomto. Tento plod sa totiž ukáže až potom, keď duchovnovedne zmysľajúci človek pristúpi k úlohám praktického života. Dôležité je, či mu duchovná veda nejako pomáha tieto úlohy s plným porozumením uchopovať a s pochopením nachádzať prostriedky a cesty k ich riešeniu. Kto chce pôsobiť v živote, musí najprv životu rozumieť. Tu leží jadro veci. Kým človek zostáva pri tom, že sa pýta, čo duchovná veda učí, môže toto učenie považovať za príliš „vysoké“ pre praktický život. Ak však svoju pozornosť zameria na to, akým školením myslenie a cítenie prostredníctvom tohto učenia prejde, tak prestane mať takúto námietku. Hocako čudne sa to povrchnému pohľadu môže zdať, napriek tomu je to tak, že zdanlivo v oblakoch sa vznášajúce duchovnovedné myšlienky rozvíjajú pochopenie pre správne vedenie každodenného života. Duchovná veda zbystruje pochopenie pre sociálne požiadavky práve tým, že vedie ducha do svetlých výšok nadzmyslovej sféry. Hocako sa to zdá protirečivé, tak je to pravda.

Ukážme na príklade, čo týmto máme na mysli. Prednedávnom vyšla jedna nesmierne zaujímavá kniha *Als Arbeiter in Amerika, Ako robotník v Amerike* (Berlín, K. Siegismund). Autorom je vládny radca Kolb, ktorý sa rozhodol, že niekoľko mesiacov prežije v Amerike ako bežný robotník. Získal si názor na ľudí a život, aký si zjavne nemohol získať cestou svojho vzdelania, vďaka ktorému sa stal vládny radcom, ako ani skúsenosťami, ktoré nazhromaždil na tomto poste a všetkých iných, ktoré zastával predtým, než sa stal vládny radcom. Bol dlhé roky na pomerne zodpovednom mieste a až keď z neho odišiel a kratší čas žil vo vzdialenej krajine, spoznal život, ktorý vo svojej knihe popisuje nasledujúcimi pozoruhodnými vetami: „Ako často som sa predtým s morálnym rozhorčením pýtal, keď som videl zdravého muža žobrať: Prečo ten lump nepracuje? Teraz to viem. *V teórii to totiž vyzerá inak než v praxi a i tie najneradostnejšie národohospodárske kategórie vyzerajú za študijným stolom ako celkom znesiteľné.*“ Aby teraz nedošlo k najmenšiemu nedorozumeniu, musíme vysloviť najvyššie uznanie tomuto mužovi, ktorý sa odvážil opustiť pokojný život a šiel ťažko pracovať do pivovaru a továrne na bicykle. Čo najsilnejšie treba zdôrazniť úctu voči tomuto činu, aby nevznikol dojem, že tohto muža chceme podrobiť nejakej pohrdavej kritike. – Ale každému, kto chce vidieť, je bezpodmienečne jasné, že všetko školenie, všetka veda, ktorou prešiel, nesprostredkovali mu žiadny úsudok o živote. Skúsme si predsa len ujasniť, čo tým bolo priznané: Je možné sa naučiť všetko, čo dnes oprávňuje na zastávanie pomerne vysokého miesta, a pritom zostať úplne vzdialený životu, na ktorý sa má pôsobiť. Nie je to teda tak, ako keby sa niekto vyučil na škole pre staviteľov mostov, a potom keď sa postaví pred úlohu postaviť most, vôbec sa v tom nevyzná? *Ale nie, nie je to úplne tak.* Ak sa niekto nedostatočne pripraví na stavbu mosta, bude jeho nedostatok rýchlo jasný, keď vstúpi do praxe. Preukáže sa ako diletant a všade ho odmietnu. Ak sa však niekto nedostatočne pripraví na pôsobenie v sociálnom živote, jeho nedostatok sa nedá tak rýchlo preukázať. Zle postavený most sa zrúti a potom je i tým najpredpojatejším jasné, že staviteľ bol diletant. Ale to, čo sa zbabre v sociálnom živote, ukáže sa len v tom, že ľudia trpia. Súvislosť medzi týmto utrpením a sociálnym babráctvom nie je viditeľná tak ľahko ako vzťah medzi zrútením mosta a neschopným staviteľom. – „Nuž áno“, povedia niektorí, „ale čo to má dočinenia s duchovnou vedou? Azda si duchovnovedne zmysľajúci človek myslí, že jeho učenie by vládneho radcu Kolba naučilo lepšie chápať život? Čo by mu bolo platné, keby niečo vedel o reinkarnácii, karme a všetkých tých nadzmyslových svetoch? Hádám nikto nebude chcieť tvrdiť, že idey o planetárnych systémoch a vyšších svetoch by zmieneného vládneho radcu uchránili od toho, aby jedného dňa musel priznať, že *tie najneradostnejšie skutočnosti v národnom hospodárstve vyzerajú za študijným stolom ako celkom znesiteľné.*“ Duchovnovedne zmysľajúci človek môže

teraz naozaj – ako v jednom prípade Lessing – odpovedať: „Ja som tento nikto, ja tvrdím práve toto.“ Iba sa to nesmie chápať tak, ako keby sa niekto s učením o reinkarnácii alebo vedomosťami o karme vedel správne sociálne angažovať. To by, prirodzene, bolo naivné. Vec sa, samozrejme, nemá tak, že tí, ktorí sú určení za vládných radcov, by namiesto na univerzity k Schmollerovi, Wagnerovi a Brentanovi mali byť odkazovaní na *Tajnú vedu* Blavatskej. Čo je však dôležité, je otázka: Bude národohospodárska teória, ktorá pochádza od duchovnovedne zmýšľajúceho človeka, taká, že bude vyzeráť dobre za študijným stolom, ale vzhľadom na skutočný život zlyhá? A práve takáto táto teória nebude. Kedy nejaká teória v živote neobstojí? Keď je vytvorená myslením, ktoré nie je školené pre život. Nuž a náuky duchovnej vedy predstavujú skutočné zákony života rovnako, ako náuka o elektrine predstavuje zákony, ktoré sa používajú v továrni na výrobu elektrických zariadení. Ak niekto chce postaviť takúto tovareň, musí si najprv osvojiť pravú náuku o elektrine. A ak niekto chce pôsobiť v živote, musí poznať zákony života. Ako zdanlivo sa náuky duchovnej vedy javia byť vzdialené životu, tak sú mu v skutočnosti blízko. Povrchnému pohľadu sa zdajú byť odtrhnuté od sveta, pravému porozumeniu odkrývajú život. Do „duchovnovedných krúžkov“ nechodíme z jednoduchej zvedavosti, aby sme sa tam dozvedali všelijaké „zaujímavosti“ o nadpozemských svetoch, ale si tu na večných zákonoch bytia trénujeme naše myslenie, cítenie a chcenie, aby sme vstupovali do života a s jasným, zreteľným pohľadom tomuto životu rozumeli. Duchovnovedné náuky sú prostriedkom na rozvoj plnohodnotného myslenia, usudzovania a cítenia. Duchovnovedné hnutie bude až potom na správnej ceste, ak budeme toto plne chápať. Správne konanie vyplýva zo správneho myslenia, nesprávne konanie vyplýva z prekrúteného myslenia alebo bezmyšlienkovitosti. Ak vôbec niekto chce veriť, že v sociálnej oblasti je možné dosiahnuť niečo dobré, musí uznať, že to závisí od *ľudských schopností*, či sa takéto dobro dosiahne. Prepracovávať sa ideami duchovnej vedy znamená rozvíjať si schopnosti na sociálne pôsobenie. V tomto ohľade nejde len o to, aké myšlienky si človek prostredníctvom duchovnej vedy osvojí, ale o to, čo vychádzajúc zo svojho *myslenia prostredníctvom nich urobí*.

Určite je potrebné priznať, že v rámci skupín ľudí, ktorí sa venujú duchovnej vede, ešte nie je badateľné príliš veľa práce práve v tomto smere. Rovnako málo je možné poprieť, že práve preto tí, ktorí nemajú veľa spoločného s duchovnou vedou, ešte majú všetky dôvody o vyššie uvedených tvrdeniach pochybovať. Je potrebné brať na vedomie i to, že duchovnovedné hnutie v dnešnej podobe je ešte len na začiatku svojho pôsobenia. Jeho ďalší rozvoj bude spočívať v tom, že sa uvedie do všetkých praktických oblastí života. Pri sociálnej otázke sa potom ukáže, že namiesto teórií, ktoré „za študijným stolom vyzerajú celkom dobre“, nastúpia také, ktoré umožnia posudzovať *život* nepredpojato a vôli dajú smer k takému konaniu, z ktorého bude pochádzať blaho a požehnanie pre ľudí. Niekto dokonca povie, že práve na Kolbovom prípade sa ukazuje, že odkaz na duchovnú vedu je zbytočný. Bolo by len potrebné, aby sa ľudia, ktorí sa pripravujú na nejaké povolanie, svoje teórie neučili len v študovni, ale aby boli privádzaní do spojitosti so životom, aby nedostávali len teoretické návody, ale i praktické. Pretože len čo si Kolb život pozrel, stačilo aj to, čo sa naučil, aby dospel k inému názoru, než mal predtým. – *Nie*, to nestačí, pretože chyba je hlbšie. Ak niekto vidí, že so svojimi nedostatočnými vedomosťami dokáže budovať len mosty, ktoré padajú, tak si tým ešte zďaleka nezískal schopnosť budovať také, ktoré nepadajú. Na to si musí najprv osvojiť skutočne plodné vedomosti. Určite nepotrebujeme viac, než si len pozrieť sociálne pomery, i keď ešte máme takú nedostatočnú teóriu o základných zákonoch života, a viac sa nebudeme pýtať na toho, kto nepracuje: „Prečo ten lump nepracuje?“ Zo štúdií pomerov potom môžeme pochopiť, prečo takýto človek nepracuje. Ale naučili sme sa týmto aj to, ako

pomery utvárať tak, aby to ľuďom prospievalo? Bezpochyby nikto z tých ľudí dobrej vôle, ktorí prišli s plánmi ako zlepšiť ľudský údel, neusudzoval ako vládny radca Kolb *pred* svojou americkou cestou. Aj bez toho, aby absolvovali takúto expedíciu, boli presvedčení, že nie každý, komu sa vodí zle, mal by byť odbavený frázou „Prečo ten lump nepracuje?“ Sú preto ich sociálne reformné návrhy plodné? Nie, už preto nemôžu byť, že si navzájom tak veľmi odporujú. Právom preto môžeme povedať, že i pozitívne reformné plány vládneho radcu Kolba nebudú mať veľký účinok. To je totiž v tomto ohľade omyl našej doby, že každý sa považuje za schopného rozumieť životu, i keď sa základnými zákonmi života nezaoberal, keď si svoje myslenie najprv nevyškolicil, aby mohol vidieť pravé sily života. Duchovná veda je školením k zdravému posudzovaniu života, pretože ide k podstate života. Vôbec nepomôže vidieť, že pomery privádzajú človeka do nepriaznivých životných situácií, v ktorých sa mravne skazí. Musíme spoznať *sily*, prostredníctvom ktorých sa vytvoria priaznivé pomery. A to nedokážu naši národohospodárski vzdelanci z podobného dôvodu, z akého nedokáže počítať nikto, kto nepozná násobilku. Ak takého človeka postavíte pred čísla, pozeranie na tieto čísla mu nepomôže. Ak pred sociálnu skutočnosť postavíte toho, koho myslenie nechápe základné sily sociálneho života, môže naliehavo popisovať čo vidí, napriek tomu nebude vedieť povedať nič o tom, ako sa sociálne sily navzájom splietajú spôsobujúc blaho alebo nešťastie ľudí.

V našej dobe je potrebný názor na život, ktorý vedie k pravým zdrojom života. Takýmto názorom na život dokáže byť duchovná veda. Ak by všetci tí, ktorí si chcú vytvoriť názor na to, čo je sociálne nevyhnutné, najprv chceli prejsť cez životnú náuku duchovnej vedy, potom by sme sa dostali ďalej. – Námietka, že tí, ktorí sa venujú duchovnej vede, dnes len rečia a nekonajú, môže platiť rovnako málo, ako tá, že duchovnovedné názory sa tiež ešte neoverili, a teda sa tiež môžu ukázať ako sivá teória rovnako ako národohospodárska veda pána Kolba. Prvá námietka nič neznamená z toho dôvodu, že človek nemôže konať, pokým má cesty ku konaniu zatarasené. Nejaký znalec duše môže veľmi dobre vedieť, čo by mal otec robiť pri výchove svojich detí, ale nemôže konať nič, pokým ho otec neurčí za vychovávateľa svojich detí. V tomto smere je nutné trpezlivo čakať, pokým „reči“ duchovnovedne pracujúcich neprivedú k pochopeniu tých, ktorí majú moc „konať“. A to sa udeje. Druhá námietka je nemenej bezvýznamná. Môže byť vznesená len tými, ktorí nepoznajú základnú podstatu duchovnovedných právd. Kto ich pozná, vie, že sa vôbec neuskutočňujú tak, ako niečo, čo človek „vyskúša“. Zákony ľudského blaha sú totiž rovnako isto položené do prapôvodného základu ľudskej duše, ako je tam vložená násobilka. Je len potrebné dostatočne hlboko zostúpiť do tohto prapôvodného základu ľudskej duše. Určite je možné znázorniť to, čo je takto zapísané v duši, rovnako ako je možné *znázorniť* to, že dva krát dva je štyri, keď položíme štyri fazule do dvoch skupín vedľa seba. Kto by však chcel tvrdiť, že výrok „dva krát dva je štyri“ sa musí najprv preveriť na fazuliach? Ono sa to totiž má celkom tak, že ten, kto pochybuje o duchovnovednej pravde, ešte si ju neuvedomil, rovnako ako iba ten môže pochybovať o tom, že dva krát dva je štyri, kto si to ešte *neuvedomil*. Hocako veľmi sa tieto dve veci od seba odlišujú, pretože tá druhá je taká jednoduchá a tá prvá taká komplikovaná, napriek tomu v ostatných súvislostiach sú si podobné. – Pravdaže, toto človek nedokáže uznať, pokiaľ sám neprenikne do duchovnej vedy. Preto pre nezalcov ani nie je možné priniesť „dôkaz“ tejto skutočnosti. Je možné len povedať: Najprv sa oboznámte s duchovnou vedou a i vy v tom všetkom budete mať jasno.

Dôležité poslanie duchovnej vedy v našej dobe sa ukáže, ak sa v celom živote stane kvasom. Pokiaľ na túto cestu do života ešte nie je možné vstúpiť v plnom význame slova, sú duchovnovedne zmýšľajúci ešte na začiatku svojho pôsobenia. Dovtedy budú musieť počúvať

i výčitku, že ich náuky sú nepriateľské voči životu. Áno sú, ako bol vlak nepriateľský voči životu, ktorý bol schopný za „životnú pravdu“ považovať len poštový dostavník. Sú nepriateľské tak, ako je budúcnosť nepriateľská voči minulosti.

V nasledujúcom sa chceme venovať niektorým osobitostiam vo vzťahu duchovnej vedy a sociálnej otázky. –

Vo vzťahu k sociálnej otázke stoja proti sebe dva názory. Jeden vidí príčiny dobra a zla v sociálnom živote viac v človeku, druhý hlavne v pomeroch, v ktorých ľudia žijú. Zástancovia prvého názoru budú chcieť podporovať pokrok tým, že sa budú usilovať pozdvihnúť duševné a fyzické schopnosti ľudí a ich morálne cítenie. Tí, ktorí sa prikláňajú k druhému názoru, budú predovšetkým dbať o to, aby sa zlepšila životná situácia, pretože si hovoria, že ak ľudia budú môcť žiť na dostatočnej životnej úrovni, potom sa aj ich schopnosti a mravné cítenie samé pozdvihnú na vyššiu úroveň. Ťažko možno poprieť, že tento druhý názor dnes trvale získava na prevahe. V mnohých kruhoch sa to dokonca považuje za úplne zaostalé zmýšľanie, ak sa ešte nejako zdôrazňuje prvý názor. Hovorí sa tu: Ak niekto od skorého rána do neskorého večera musí bojovať s tou najväčšou núdzou, ten sa nemôže dostať k rozvíjaniu svojich duševných a morálnych síl. Takému človeku najprv poskytnite chlieb, než mu začnete hovoriť o duchovných záležitostiach.

Hlavne voči takému úsiliu, ako je duchovnoviedné, môže sa toto posledné tvrdenie ľahko zmeniť na výčitku. Nie sú to ani tí najhorší v našej dobe, ktorí takéto výčitky vznášajú. Hovoria: „Pravý teozof veľmi nerád zostupuje z devachanských a kamických úrovní na zem. Radšej prežuje desať sanskritských výrazov, než aby sa naučil, čo je pozemková renta.“ Takto sa to môžeme dočítať v nedávno vyjdenej zaujímavej knihe *Die kulturelle Lage Europas beim Wiedererwachen des modernen Okkultismus, Kultúrna situácia Európy pri znovuprebudení moderného okultizmu* od G. L. Dankmara (Oswald Mutze, Lipsko 1905).

Je pochopiteľné vzniesť námietku v nasledujúcej forme. Poukáže sa na to, že v dnešnej dobe sú rodiny aj s ôsmimi členmi často natlačené v jednej jedinej izbe, chýba im aj samotný vzduch a svetlo, svoje deti musia posilať do školy v takom stave, že padajú od hladu a slabosti. A potom sa povie: Nemusia tí, ktorí sa usilujú o pokrok nás, celé svoje úsilie zamerať hlavne na to, aby sa dosiahla náprava takýchto pomerov? Nemali by svoje myslenie namiesto náuk o vyšších duchovných svetoch nasmerovať na otázku, ako zlepšiť sociálne pomery? „Ak by teozofia vystúpila zo svojej ľadovej samoty, ak by si vážne a pravdivo za prvý bod svojho programu stanovila etickú požiadavku všeobecného bratstva a podľa toho by konala bez ohľadu na následky, ak by Kristove slová o láske k blíznym premenila na *sociálny čin*, stala by sa drahocenným a nepominuteľným majetkom ľudstva.“ Tak sa to ďalej píše vo vyššie uvedenej knihe.

Tí, ktorí voči duchovnej vede vznášajú takúto námietku, to myslia dobre. Áno, dokonca im treba priznať, že majú pravdu oproti mnohým, ktorí sa zaoberajú duchovnoviednými náukami. Bezpochyby sú medzi týmito druhými takí, ktorí sa chcú starať len o svoje vlastné duševné potreby, ktorí chcú len niečo vedieť o vyššom živote, o osude duše po smrti atď. A rovnako nie je nepravdivé, keď niekto povie, že v dnešnej dobe sa ukazuje potrebnéjšie rozvíjať sa vo verejnoprospešnom pôsobení, v cnosti lásky k blížnemu a sociálnej starostlivosti o ľudí, než si v odlúčení od sveta pestovať nejaké v duši driemajúce vyššie schopnosti. Tí, ktorí chcú predovšetkým toto druhé, mohli by sa považovať za ľudí so zjemneným sebestvom, ktorým je vlastné duševné blaho prednejšie než všeobecné ľudské cnosti. – Nie menej môžeme počuť, ako sa poukazuje na to, že o duchovné úsilie, ako je to duchovnoviedné, môžu sa predsa zaujímať len ľudia, ktorým sa vodí dobre a ktorí sa preto vo svojom voľnom čase môžu

takýmto veciam venovať. Ale toho, kto musí od rána do večera pracovať za biednu mzdu, nemôžeme chcieť kŕmiť rečami o spoločnej príslušnosti k ľudstvu, o vyššom živote a podobných veciach.

Isté je, že v naznačenom smere aj duchovnovedne sa usilujúci v mnohých veciach nekonajú dostatočne. Ale nie menej je pravda, že správne pochopený duchovnovedný život musí človeka aj ako jednotlivca priviesť k cnostiam obetavej práce a verejnoprospešného pôsobenia. V každom prípade duchovná veda nebude nikomu *prekážať*, aby bol rovnako dobrým človekom ako sú ostatní, ktorí o duchovnej vede nič nevedia alebo nič vedieť nechcú. – Toto všetko sa však ohľadom sociálnej otázky nedotýka tej hlavnej veci. Aby sme k tejto hlavnej veci prenikli, je potrebné naozaj omnoho viac, než čo sú odporcovia duchovnovedného úsilia ochotní pripustiť. Bez všetkého je potrebné týmto odporcom priznať, že s prostriedkami, ktoré sú z rôznych strán navrhované na zlepšenie sociálnej situácie ľudí, *mnohé* sa dosiaha. Jedna politická strana chce to, druhá ono. Mnohé z týchto straníckych požiadaviek sa jasne mysliacemu človeku hneď ukážu ako ilúzia, ale určite mnohé sú v jadre aj veľmi dobré.

Owen, ktorý žil v rokoch 1771 až 1858, určite jeden z najšľachetnejších sociálnych reformátorov, stále opäť zdôrazňoval, že človek je určovaný okolím, v ktorom vyrastá, že charakter človeka nie je utváraný ním samým, ale pomermi, v ktorých žije. Vôbec nechceme popierať to, čo je v týchto vetách jednoznačne správne. A ešte menej k ním chceme pristupovať so zaznávajúcim pokrčením pliec, keď sú viac alebo menej samozrejmé. Naopak bez všetkého chceme povedať, že mnohé by mohlo byť lepšie, keby sme sa vo verejnom živote riadili podľa takýchto poznatkov. Duchovná veda preto nebude nikomu brániť, aby sa podieľal na takých dielach ľudského pokroku, ktoré chcú v zmysle takýchto poznatkov privodiť utláčaným a núdzou trpiacim triedam lepší údel.

Duchovná veda však *musí* ísť hlbšie. Takýmto prostriedkami sa totiž nikdy nebude dať dosiahnuť *prenikavý* pokrok. Kto to nechce uznať, nikdy si neurobil jasno v tom, odkiaľ pochádzajú životné pomery, v ktorých sa ľudia nachádzajú. Pokiaľ totiž život človeka od týchto pomerov závisí, sú tieto pomery spôsobené človekom samým. Kto predsa rozhodol o takej spoločenskej organizácii, v dôsledku ktorej je jeden chudobný a druhý bohatý? Predsa iní ľudia. Na podstate veci naozaj nič nemení to, že títo iní ľudia žili väčšinou *pred* tými, ktorým sa v týchto pomeroch darí alebo nedarí. Utrpenie, ktoré ľuďom spôsobuje samotná príroda, prichádza do úvahy ohľadom *sociálnej* situácie predsa len nepriamo. *Toto* sociálne utrpenie sa musí práve prostredníctvom ľudského konania zmierňovať alebo úplne odstrániť. Ak sa nedeje to, čo je v tomto smere potrebné, tak je to predsa iba chyba ľudských inštitúcií. – Dôkladné poznanie vecí učí, že všetko zlo, o ktorom sa právom môže hovoriť ako o sociálnom zle, pochádza z ľudských činov. V tomto ohľade určite nie jednotlivý človek, ale istotne celé ľudstvo je si „kováčom svojho šťastia“.

Hocako isté však *toto* je, tak je pravda i to, že v širšom rámci žiadna podstatná časť ľudstva, žiadna kasta alebo trieda nespôsobuje utrpenie inej časti zo zlého úmyslu. Všetko, čo sa v tomto smere tvrdí, je založené len na nedostatočnom pochopení. Hoci aj toto je vlastne samozrejmou pravdou, musíme ju vysloviť. Aj keď je takéto veci možné rozumom ľahko pochopiť, napriek tomu sa človek v praktickom živote podľa toho nechová. Každému vykorisťovateľovi svojich blížnych by bolo prirodzene najmilšie, keby obeť jeho vykorisťovania *nemuseli* trpieť. Dostali by sme sa ďalej, ak by sme to nepovažovali len za niečo samozrejmé, ale podľa toho zmenili i naše city a pocity.

Áno, ale čo si s takýmto tvrdeniami počať? Takúto námietku nepochybne vznesie ne jeden sociálne mysliaci. Azda má dokonca vykorisťovaný stáť oproti vykorisťovateľovi

s prívetivými pocitmi? Nie je dostatočne pochopiteľné, ak vykorisťovaný vykorisťovateľa nenávidí a z tejto nenávisťi je vedený k svojmu straníckemu postoju? Bolo by predsa naozaj zlým receptom – namieta sa ďalej –, ak by utláčaný bol voči utláčateľovi vyzývaný na lásku k blížnemu, azda v zmysle poučenia veľkého Budhu: „Nenávisť sa neprekoná nenávisťou, ale iba láskou.“

Napriek tomu vedie v dnešnej dobe ku skutočnému sociálnemu mysleniu iba poznanie, ktoré nadväzuje na tento bod. A tu to práve je, kde do toho vstupuje duchovná veda. Duchovná veda totiž nemôže stáť na povrchu poznania, ale musí preniknúť hlbšie. Nemôže sa uspokojiť s tým, že ukáže, ako tie či oné pomery spôsobujú biedu, ale musí preniknúť k jedine plodnému poznaniu toho, čím boli a naďalej sú tieto pomery vytvárané. A práve vzhľadom k týmto hlbším otázkam sa väčšina sociálnych teórií ukazuje ako sivé teórie, ak nie dokonca len ako frázy.

Pokiaľ s našim myslením zostávame na povrchu, potiaľ vonkajším pomerom, vôbec vonkajšku, pripisujeme úplne falošnú moc. Tieto vonkajšie pomery sú totiž len *výrazom vnútorného života*. Tak, ako len ten rozumie ľudskému telu, kto vie, že je výrazom duše, tak i len ten môže v živote správne posudzovať vonkajšie inštitúcie, kto si urobí jasno v tom, že tieto inštitúcie nie sú ničím iným než výtvarom ľudských duší, ktoré v nich stelesňujú svoje city, názory a myšlienky. Pomery, v ktorých človek žije, sú vytvárané ľuďmi a človek nikdy nevytvorí lepšie pomery, ak nebude vychádzať z iných myšlienok, názorov a citov, než aké mali tvorcovia existujúcich pomerov.

Pozorujme tieto veci jednotlivo. Navonok sa ľahko bude zdať ako utláčateľ ten, kto môže mať okázalú domácnosť, cestovať železnicou v prvej triede atď. A ako utláčaný sa bude zdať ten, kto musí nosiť starý kabát a cestovať štvrtou triedou. Nemusíme však byť žiadnymi necitlivými individuami, ani žiadnymi reakcionármi a im podobnými, aby sme jasným myslením pochopili nasledujúce: Nikto nie je utláčaný alebo vykorisťovaný tým, že nosím ten či onen kabát, ale iba tým, že robotníkovi, ktorý pre mňa ten kabát vyrobil, zaplatím príliš málo. Chudobný robotník, ktorý si svoj menej kvalitný kabát kúpi za menej peňazí, je teraz voči svojmu blížnemu v *tomto vzťahu* presne v tej istej situácii ako bohatý človek, ktorý si nechá urobiť lepší kabát. Či som bohatý alebo chudobný, tak vykorisťujem, ak kupujem veci, ktoré nie sú dostatočne zaplatené. V skutočnosti by dnes nikto nemal označovať za utláčateľa niekoho iného, ale najprv by sa mal pozrieť na seba. Ak to urobí dôsledne, tiež veľmi skoro objaví „utláčateľa“. Je predsa zle zaplatená *iba* tá práca, ktorú musíš dodať nejakému bohatému človeku? Nie. Ten, kto sedí vedľa teba a spolu s tebou sa sťažuje na utláčanie, získava prácu tvojich rúk presne za tých istých podmienok ako ten bohatý, proti ktorému obaja vystupujete. Ak si to dôkladne ešte raz premyslíme, nájdeme pre sociálne zmýšľanie iné oporné body než tie zvyčajné.

Myslením idúcim týmto smerom si človek predovšetkým ujasní, že pojmy „bohatý“ a „vykorisťovateľ“ sa musia úplne oddeliť. Či je dnes niekto bohatý alebo chudobný, závisí od jeho osobných schopností alebo schopností jeho predkov, alebo od celkom iných vecí. Či je niekto vykorisťovateľom pracovnej sily druhých, však s *týmito* vecami nemá vôbec nič spoločné. Prinajmenšom nie priamo. Veľa spoločného to má však s inou vecou. Totiž s tým, že naše inštitúcie, resp. sociálne pomery, ktoré nás obklopujú, sú postavené na *osobnej zisťovateľnosti*. Musíme si v tom urobiť úplne jasno, inak dôjdeme k veľmi prekrútenému chápaniu toho, čo je tu povedané. Ak si dnes kúpim kabát, tak podľa dnešného názoru sa zdá úplne prirodzené, že ho kúpim tak lacno, ako je to len možné. To znamená, že pri tom mám na očiach len *seba*. Tým sme však naznačili uhol pohľadu, ktorý ovláda celý náš život. Teraz je možné ľahko

vzniesť jednu námietku. Môže sa povedať: Neusilujú sa práve sociálne zmýšľajúce politické strany a osobnosti o nápravu tohto zla? Neusilujú sa chrániť prácu? Nepožadujú pracujúce triedy a ich zástupcovia zvyšovanie plátov a obmedzovanie pracovného času? Už vyššie bolo povedané, že z hľadiska prítomnosti niet ani najmenej čo namietať proti takýmto požiadavkám a opatreniam. Samozrejme, týmto sa nechceme zasadzovať za nejaké existujúce stranícke požiadavky. Čo sa týka jednotlivých návrhov, z toho hľadiska, o ktoré tu ide, neprichádza do úvahy žiadne zaujímanie postoja „za“ alebo „proti“. Takéto niečo sa spočiatku nachádza úplne mimo duchovnovedného spôsobu pozorovania.

Je možné zaviesť veľa zlepšení na ochranu nejakej pracovnej triedy, a tým určite prispieť k zlepšeniu životnej situácie tej či onej ľudskej skupiny, ale *podstata* vykorisťovania sa tým nezmierni. Pretože to je spôsobované tým, že človek nadobúda pracovné produkty iných na základe princípu *zištnosti*. Či mám veľa alebo málo, ak si beriem to, čo slúži na uspokojenie mojej *zištnosti*, tak tým druhý *musí* byť vykorisťovaný. I keby som pri zachovaní tohto princípu jeho prácu chránil, tak sa tým niečo vykoná len zdanlivo. Ak ja zaplatím prácu druhého drahšie, potom i on musí zaplatiť drahšie svoju prácu, ak sa zlepšením situácie jedného nemá zapríčiniť zhoršenie situácie druhého.

Na vysvetlenie toho, čo tu uvádzame, uvedieme ďalší príklad. Ak kúpim továreň, aby som tým čo najviac zarobil pre seba, budem sa snažiť udržiavať pracovnú silu takú lacnú, ako je to len možné atď. Všetko, čo sa udeje, bude hodnotené s pohľadu osobného zisku. – Naproti tomu ak kúpim továreň preto, aby som sa čo možno najlepšie postaral o dvesto ľudí, budú mať všetky moje opatrenia iný charakter. – Prakticky sa *dnes* určite druhý prípad od prvého nebude môcť príliš odlišovať. To je však spôsobené len tým, že *ojedinělý* nezištný človek nedokáže príliš veľa v spoločnosti, ktorá je inak postavená na *zištnosti*. Ale vec by sa mala úplne inak, keby *všeobecná* bola nezištná práca.

Niektorí „prakticky“ mysliaci si, samozrejme, bude myslieť, že len prostým „dobrým zmýšľaním“ si predsa nikto nevytvorí možnosť na to, aby svojim pracovníkom poskytol vyššie mzdy. Pretože zvýšením láskavosti sa predsa nezvýši výnos z predaných tovarov, a bez toho nie je možné ani vytvoriť pracovníkom lepšie podmienky. – A práve o to ide, aby sme pochopili, že táto námietka je úplne mylná. Všetky záujmy, a tým všetky životné pomery sa zmenia, ak pri nadobúdaní nejakej veci nebudeme myslieť na *seba*, ale na *druhých*. Na čo musí hľadieť niekto, kto chce slúžiť iba vlastnému prospechu? Predsa na to, aby získal čo najviac. Ako musia pracovať druhí, aby uspokojili *jeho* potreby, na to nevie brať ohľad. Svoje schopnosti teda musí rozvíjať v *boji* o prežitie. Ak založím firmu, ktorá má čo možno najviac vynášať *mne*, tak sa nepýtam, akým spôsobom sú nasadzované pracovné sily, ktoré pre mňa pracujú. Ak však dôjdem ešte ani nie k otázke, ale len k náhľadu: ako moja práca slúži druhým?, tak sa všetko zmení. Potom ma nič nenúti, aby som podnikal niečo, čo inému môže škodiť. Potom moje sily nestaviam do mojich služieb, ale do služieb druhých. Toto má za následok úplne iný rozvoj síl a schopností ľudí. Ako meniť životné pomery *prakticky*, o tom na konci tohto článku. –

Roberta Owena môžeme v istom zmysle označiť za génia praktického sociálneho pôsobenia. Existovali u neho dve vlastnosti, ktoré odôvodňujú toto označenie: uvážlivý názor na sociálne prospešné inštitúcie a ušľachtilú lásku k ľuďom. Musíme len vidieť, čo vďaka týmto dvom schopnostiam dokázal, aby sme ich celý význam správne ocenili. V New Lanarku vytvoril ukážkové priemyselné inštitúcie a pracovníkov tam zamestnával takým spôsobom, že nemali zaistenú len ľudsky dôstojnú existenciu z materiálneho hľadiska, ale žili i v morálne uspokojivých pomeroch. Osoby, ktoré sa tam stretli, boli z časti spustnuté, závislé od alkoholu.

Medzi takýchto postavil lepších, ktorí pôsobili svojim príkladom na druhých. A tak sa dosiahli tie najlepšie výsledky. Na základe toho, čo sa tu Owenovi podarilo, nie je možné ho dávať na jednu úroveň s inými viac či menej fantazírujúcimi „zlepšovateľmi sveta“ – takzvanými utopistami. On sa totiž držal v rámci prakticky uskutočniteľných inštitúcií, o ktorých i človek odmietajúci každé snenie môže pripustiť, že spočiatku na určitom ohraničenom území odstránia zo sveta ľudskú biedu. A neprakticky nie je myslené ani to, ak človek zastáva názor, že takéto malé územie by mohlo pôsobiť ako príklad a v sociálnom smere postupne podnietiť zdravý rozvoj ľudského osudu.

Owen sám rozmyšľal takto. Preto sa na tejto nastúpenej ceste odvážil ešte na ďalší krok. V roku 1824 pristúpil k tomu, že na území Indiany v Severnej Amerike vytvoril istý druh vzorového štátu. Kúpil časť krajiny, kde chcel založiť ľudskú spoločnosť postavenú na slobode a rovnosti. Všetky inštitúcie boli vytvorené tak, že vykorisťovanie a zotročovanie boli nemožné. Kto pristúpi k takejto úlohe, musí mať tie najkrajšie sociálne cnosti: túžbu urobiť svojich blízkych šťastných a vieru v dobro ľudskej prirodzenosti. Musí mať názor, že v rámci tejto ľudskej prirodzenosti sa sama od seba rozvinie chuť pracovať, ak príslušnými inštitúciami bude zaistená blahodarnosť tejto práce.

U Owena bola táto viera taká silná, že by to museli byť už naozaj zlé skúsenosti, aby o nej začal pochybovať.

A – tieto zlé skúsenosti sa naozaj dostavili. Owen musel po dlhom šľachetnom úsilí priznať, že „pri realizácii takýchto kolónií je nevyhnutné neustále zlyhávanie, ak sa predtým nepremenia všeobecné mravy a väčšiu hodnotu by malo pôsobiť na ľudstvo teoretickým spôsobom než praktickým“. – K takémuto názoru bol sociálny reformátor donútený tou skutočnosťou, že sa našlo dosť takých, ktorí pracovať nechceli a svoju prácu chceli prenášať na svojich spolupracovníkov, v dôsledku čoho museli nasledovať spory, boje a nakoniec bankrot kolónie.

Owenova skúsenosť môže byť poučná pre všetkých, ktorí sa chcú skutočne učiť. Môže viesť od všetkých umelo vytvorených a umelo vymyslených inštitúcií pre blaho ľudstva k plodnej sociálnej práci, ktorá berie do úvahy pravú skutočnosť.

Svojou skúsenosťou sa Owen mohol dôkladne vyliečiť z viery, že všetko ľudské utrpenie je spôsobené len zlými inštitúciami, v ktorých ľudia žijú a добрota ľudskej povahy sa prejaví už sama od seba, ak sa tieto inštitúcie opraví. Musel sa presvedčiť, že dobré inštitúcie sa vôbec dajú udržať len vtedy, ak zúčastnení ľudia svojou vnútornou povahou majú sklon ich udržať, ak na nich lipnú s intenzívnou účasťou.

Spočiatku si môžeme myslieť, že ľudí, pre ktorých takéto inštitúcie chceme vytvoriť, je potrebné teoreticky na to pripraviť. Napríklad tým, že im vysvetlíme správnosť a účelnosť príslušných opatrení. Pre nezaujatého pozorovateľa nie je vôbec vzdialené vyvodiť z Owenovho priznania niečo takéto. Napriek tomu môžeme k naozaj praktickému výsledku dospieť len tým, že prenikneme do vecí hlbšie. Od prostej viery v dobrotu ľudskej povahy, ktorá pomýlila Owena, musíme postúpiť ku skutočnému *poznaniu človeka*. – Všetko jasné poznanie, ktoré si kedy ľudia dokázali osvojiť o tom, že nejaké inštitúcie sú účelné a ľudstvu môžu byť požehnaním – všetko takéto jasné poznanie nemôže viesť *dlhodobo* k želanému cieľu. Pretože takýmto jasným poznaním človek nedokáže získať vnútorný podnet k práci, ak sa na druhej strane u neho budú uplatňovať popudy založené na egoizme. Tento egoizmus je v prvom rade súčasťou ľudskej povahy. A to vedie k tomu, že sa prebúda v citoch človeka, keď má v rámci spoločnosti žiť a pracovať spolu s ostatnými. S určitou nevyhnutnosťou to vedie k tomu, že v praxi väčšina považuje za najlepšie také spoločenské usporiadanie, v ktorom si jednotlivec

dokáže uspokojiť svoje potreby najlepšie. Tak pod vplyvom egoistických citov úplne prirodzene vyvstáva sociálna otázka vo forme: Aké spoločenské inštitúcie sa musia vytvoriť, aby každý mohol mať výťažok svojej práce *pre seba*? A najmä v našej materialisticky zmýšľajúcej dobe rátajú len málokto s nejakým iným predpokladom. Často môžeme počuť vysloviť ako samozrejmu pravdu, že nezmyselný je taký sociálny poriadok, ktorý chce stavať na dobroprajnosti a ľudskom spolucítení. Naopak počíta sa s tým, že celok nejakého ľudského spoločenstva môže prosperovať najlepšie, ak jednotlivec môže celý alebo čo možno najväčšiu časť výťažku svojej práce získať pre seba.

Presne opak toho nás učí ezoterika, ktorá je založená na hlbšom poznaní človeka a sveta. Ukazuje práve to, že všetka ľudská bieda je len dôsledok egoizmu a v nejakom ľudskom spoločenstve musí po nejakom čase nevyhnutne nastať bieda, chudoba a núdza, ak je toto spoločenstvo nejakým spôsobom založené na egoizme. Aby sme toto pochopili, na to sú však potrebné hlbšie poznatky, než sú poznatky tých, ktorí sem a tam plachtia pod vlajkou sociálnej vedy. Táto „sociálna veda“ totiž počíta práve len s vonkajšou stránkou ľudského života, nie však s hlbšie ležiacimi silami tohto života. Áno, je dokonca veľmi ťažké u väčšiny dnešných ľudí prebudiť len pocit, že o takýchto hlbšie ležiacich silách by mohla byť reč. Toho, kto k nim nejakou prídou s takýmito vecami, považujú za nepraktického fantastu. Nuž ale potom vôbec nie je možné urobiť ani len pokus rozvinúť sociálnu teóriu založenú na hlbšie ležiacich silách, pretože na to by bolo potrebné rozsiahle dielo. Iba jedno je možné urobiť, a to poukázať na pravé zákony ľudskej spolupráce a ukázať, aké rozumné sociálne úvahy z toho vyplývajú pre znalca týchto zákonov. Úplné porozumenie veci môže dosiahnuť len ten, kto si získa ezotericky založený svetonázor. Na sprostredkovanie takéhoto svetonázoru pracuje, pravda, celý tento časopis. Dosiahnutie tohto porozumenia nie je možné očakávať od jedného jediného článku o sociálnej otázke. Všetko, čo si tento časopis môže dať za úlohu, je vrhnúť na túto otázku svetlo z ezoterického hľadiska. Nájdu sa predsa vždy osoby, ktoré citom spoznajú vo svojej správnosti to, čo sa tu musí vyložiť v úplnej krátkosti a čo nie je možné vysvetliť do všetkých podrobností.

Hlavný sociálny zákon, ktorý sa preukazuje ezotericky, je nasledujúci: **Blaho nejakého celku spolupracujúcich ľudí je o to väčšie, čím menej si jednotlivec nárokuje výnosy svojej práce pre seba, to znamená, čím viac týchto výnosov odovzdáva svojim spolupracovníkom a čím viac sú jeho vlastné potreby uspokojované nie z výnosov jeho práce, ale z výnosov práce ostatných.** Všetky inštitúcie v rámci nejakého celku ľudí, ktoré tomuto zákonu odporujú, musia po dlhšej dobe niekde spôsobovať biedu a núdzu. – Tento zákon platí na sociálny život s takou výlučnosťou a nevyhnutnosťou, ako nejaký prírodný zákon platí vo vzťahu k nejakej určitej oblasti prírodného pôsobenia. Nesmieme si však myslieť, že stačí, ak tento zákon necháme platiť ako nejaký všeobecný morálny zákon alebo by sme ho chceli uplatňovať tým, že ľudí privedieme k názoru, že každý má pracovať v službách svojich blížnych. Nie, v skutočnosti žije tento zákon tak, ako žiť má, len ak sa nejakému celku ľudí podarí vytvoriť také inštitúcie, že si nikto nikdy nemôže plody svojej vlastnej práce nárokovať pre seba, ale tieto plody sú podľa možnosti bezo zvyšku na úžitok celku. Jednotlivec sám preto musí byť zasa živý prácou svojich blížnych. Dôležité teda je, aby pracovanie pre blížnych a dosahovanie určitého príjmu boli dve od seba úplne oddelené veci.

Tí, ktorí si myslia, že sú „praktickými ľuďmi“, budú sa – tu sa ezoterik neoddáva žiadnemu klamu – nad týmto „úžasným idealizmom“ len smiať. A napriek tomu je vyššie uvedený zákon praktickejší než hocaký iný, aký kedy „praktici“ vymysleli alebo do skutočnosti zaviedli. Kto totiž život naozaj skúma, môže zistiť, že každé ľudské spoločenstvo, ktoré hocikde

existuje alebo niekedy existovalo, má dvojaké inštitúcie. Jedna časť z nich zodpovedá tomuto zákonu, druhá mu odporuje. Tak to totiž musí byť všade, úplne jedno, či to ľudia chcú alebo nechcú. Každý celok by sa totiž okamžite rozpadol, ak by práca jednotlivcov neprúdila celku. Ľudský egoizmus tiež odnepamäti hatil tento zákon. Pokúšal sa pre jednotlivca vyťažiť čo najviac z jeho práce. A len to, čo týmto spôsobom vzišlo z egoizmu, malo za následok onú núdzu, chudobu a biedu. To však predsa neznamena nič iné, než že vždy tá časť ľudských inštitúcií sa musí preukázať ako nepraktická, ktorá je „praktikmi“ vytvorená takým spôsobom, že sa pri tom počíta s vlastným alebo cudzím egoizmom.

Nuž ale nemôže ísť samozrejme len o to, že nejaký takýto zákon pochopíme, ale skutočná prax sa začne až s otázkou: Ako je možné presadiť tento zákon do skutočnosti? Je jasné, že tento zákon nehovorí nič menej než nasledovné: Ľudský blahobyť je tým väčší, čím menší je egoizmus. Pri uvádzaní do praxe sme teda odkázaní na to, že máme dočinenia s ľuďmi, ktorí nájdu cestu z egoizmu. To je však prakticky úplne nemožné, ak sa miera blahobytu a chudoby jednotlivca určuje podľa jeho práce. Kto pracuje *pre seba*, musí postupne prepadnúť egoizmu. Iba ten, kto pracuje úplne pre druhých, môže sa postupne stať neegoistickým pracovníkom.

Na to je však potrebný jeden predpoklad. Ak človek pracuje pre druhého človeka, musí dôvod svojej práce nachádzať v tomto druhom človeku, a ak má niekto pracovať pre celok, potom musí vnímať a cítiť hodnotu, podstatu a význam tohto celku. To môže iba vtedy, ak je tento celok ešte niečo úplne iné než len nejaká viac či menej neurčitá suma jednotlivých ľudí. Musí byť naplnený skutočným duchom, na ktorom sa každý podieľa. Musí byť taký, že každý jeden si hovorí: Je správny a ja *chcem*, aby bol taký. Celok musí mať duchovné poslanie a každý jednotlivec musí chcieť prispieť k tomu, aby toto poslanie bolo splnené. Všetky tie neurčité, abstraktné pokrokové idey, o ktorých sa zvyčajne reční, nedokážu vyjadriť takéto poslanie. Ak vládnu len ony, tak nejaký jednotlivec bude pracovať tu, alebo nejaká skupina tam, bez toho, aby vedeli, na čo je ich práca vlastne užitočná, aby pri tom našli oni a ich blížni uspokojenie, alebo boli uspokojené ešte i záujmy, ktoré práve oni sledujú. – Tento duch celku musí byť živý až po najnižšiu úroveň jednotlivca.

Dobru sa odnepamäti darilo len tam, kde bol nejakým spôsobom naplnený takýto život spoločného ducha. Jednotlivý občan starovekého gréckeho mesta, áno i občan stredovekého slobodného mesta mal niečo také ako prinajmenšom nejasný pocit spoločného ducha. To nie je žiadna námietka, že napríklad príslušné inštitúcie v starom Grécku boli možné len preto, že existovalo veľké množstvo otrokov, ktorí pre slobodných občanov vykonávali prácu a k tomu boli poháňaní nie spoločným duchom, ale nátlakom svojich pánov. – Na tomto príklade sa môžeme naučiť len to, že ľudský život podlieha vývoju. Dnes totiž ľudstvo dosiahlo stupeň, kde také riešenie spoločenskej otázky, aké vládlo v starom Grécku, nie je možné. Aj ten najušľachtilejší Grék nepovažoval otrokárstvo za nepravosť, ale za ľudskú nevyhnutnosť. Preto napríklad veľký Platón mohol považovať za ideálny štát, v ktorom sa spoločný duch napína tým, že väčšina pracujúcich ľudí je k práci nútená niekoľkými múdrymi. Avšak úlohou dneška je priviesť ľudí do takej situácie, aby každý jeden vykonával prácu pre celok so svojho najvnútornejšieho popudu.

Preto nikto nemá myslieť na to, aby hľadal riešenie sociálnej otázky platné na všetky veky, ale iba na to, ako sa jeho sociálne myslenie a pôsobenie musí vyvíjať s ohľadom na bezprostrednú potrebu prítomnosti, v ktorej žije. – Dnes žiadny jednotlivec nemôže teoreticky vymyslieť alebo uviesť do praxe niečo, čo by ako také dokázalo vyriešiť sociálnu otázku. Na to by musel mať moc donútiť množstvo ľudí prijať ním vytvorené pomery. O tom nemôže byť

žiadnej pochybnosti. Ak by Owen mal moc alebo vôľu na to, aby všetkých tých ľudí vo svojej kolónii donútil k im pridelenej práci, potom by to muselo fungovať. Ale o takýto nátlak práve dnes nemôže ísť. Musí sa vytvoriť možnosť, aby každý dobrovoľne robil to, na čo je povolaný podľa miery svojich schopností a síl. A práve preto v žiadnom prípade nemôže ísť o to, aby sa v zmysle vyššie uvedeného Owenovho priznania na ľudí pôsobilo „v teoretickom zmysle“ tak, že sa im len sprostredkuje názor na to, ako sa ekonomické pomery dajú zariadiť najlepšie. Strohá ekonomická teória nedokáže byť nikdy podnetom proti egoistickým mocnostiam. Po určitú dobu dokázala takáto ekonomická teória dať masám istý elán, ktorý je *zdanlivo* podobný idealizmu. Avšak dlhodobo takáto teória nedokáže byť na úžitok nikomu. Kto takúto teóriu naočkováva ľudskej mase bez toho, aby jej dal niečo iné naozaj duchovné, prehrešuje sa proti pravému zmyslu ľudského vývoja.

To jediné, čo môže pomôcť, je duchovný svetonázor, ktorý prostredníctvom seba, prostredníctvom toho, čo je schopný ponúknuť, vžíva sa do myšlienok, pocitov, vôle, skrátka do celej duše človeka. Viera v dobro ľudskej povahy, ktorú mal Owen, je len čiastočne správna, v inom ohľade je to tá najhroznejšia ilúzia. Je správna v tom zmysle, že v každom človeku drieme vyššie Ja, ktoré je možné prebudiť. Ale zo svojho driemania môže byť vyslobodené len svetonázorom, ktorý má vyššie uvedené vlastnosti. Ak ľudí privedieme do inštitúcií, aké vymyslel Owen, bude sa spoločenstvu v najkrajšom zmysle dariť. Ak však spolu privedieme ľudí, ktorí takýto svetonázor nemajú, tak sa dobro týchto inštitúcií po kratšom alebo dlhšom čase úplne nevyhnutne zmení na zlo. U ľudí bez svetonázoru orientovaného na ducha musia totiž nutne práve tie inštitúcie, ktoré podporujú materiálny blahobyť, spôsobiť aj vystupňovanie egoizmu, a tým postupne vytvárať núdzu, biedu a chudobu. – Je totiž v najvlastnejšom význame slova správne, že iba jednotlivcovi sa dá pomôcť, keď sa mu prosto zaobstará chlieb, ale celku sa dá zaobstaráť chlieb len tým, že sa mu pomôže pochopiť svet. Vôbec by totiž ani nepomohlo, ak by sa v nejakom celku zaobstaral chlieb *každému* jednému. Po nejakej dobe by sa vec totiž napriek tomu musela vyvinúť tak, že by mnohí opäť žiadny chlieb nemali.

Poznanie týchto základných zákonov však berie mnohé ilúzie ľuďom, ktorí chcú zo seba robiť obšťastňovateľov ľudu. Uvedené poznanie robí prácu na sociálnom blahu poriadne ťažkou záležitosťou. Keďže za určitých okolností sa dá úspech dosiahnuť len ako výsledok celkom malých čiastočných úspechov. Väčšina z toho, čo dnes všetky strany vydávajú za riešenia v sociálnom živote, stráca svoju hodnotu, ukazuje sa ako márný klam a reči, bez dostatočného poznania ľudského života. Žiadny parlament, žiadna demokracia, žiadna masová agitácia, nič z toho nemôže mať pre hlbšie chápaného človeka význam, ak to porušuje vyššie uvedený zákon. Všetko to môže pôsobiť priaznivo, ak sa to chová v zmysle tohto zákona. Je mylnou ilúziou myslieť si, že poslanci v nejakom parlamente môžu prispieť k blahu ľudstva, ak ich pôsobenie nie je orientované v zmysle hlavného sociálneho zákona.

Všade, kde sa tento zákon prejavuje, všade, kde niekto v jeho zmysle pôsobí do tej miery, v akej je to uňho možné na tom mieste, na ktoré je v ľudskom spoločenstve postavený, tam sa dosahuje dobro, i keď v jednotlivom prípade to môže byť v ešte len vo veľmi malej miere. A celkový blahodarný sociálny pokrok pozostáva iba z jednotlivých pôsobení, ktoré vznikajú takýmto spôsobom. – Nepochybne existuje i to, že v jednotlivých prípadoch väčšie ľudské spoločenstvá majú zvláštnu vlohu na to, aby s jej pomocou dosiahli v naznačenom smere väčší úspech na jeden raz. Aj teraz už existujú určité ľudské spoločenstvá, v ktorých vlohách sa takéto niečo pripravuje. Umožnia, aby s ich pomocou ľudstvo vykonal akoby skok v sociálnom vývoji. Ezoterickým kruhom sú takéto ľudské spoločenstvá známe, ale nemôže byť

ich úlohou o takýchto veciach hovoriť verejne. – Existujú i prostriedky na prípravu väčších ľudských mäs na takýto skok, ktorý je dokonca celkom dobre možné v dohľadnej dobe urobiť. Čo však môže robiť každý, je pôsobiť vo svojej oblasti v zmysle vyššie uvedeného zákona. Neexistuje žiadne postavenie človeka vo svete, v rámci ktorého by to nebolo možné, hoci zdanlivo môže byť bezvýznamné alebo málo vplyvné.

Najdôležitejšie však je, aby každý hľadal cestu k svetonázoru, ktorý je orientovaný na pravé poznanie ducha. Antropozofický duchovný smer sa môže stať pre všetkých ľudí takýmto názorom, ak sa stále viac rozvinie tak, ako to zodpovedá jeho obsahu a vlohám. Vďaka nemu človek môže zistiť, že sa na nejakom mieste a v nejakom čase nenarodí náhodou, ale že na to miesto, kde sa nachádza, je s nutnosťou postavený prostredníctvom duchovného zákona príčiny a následku, karmy. Môže pochopiť, že do ľudského spoločenstva, v ktorom je, ho postavil jeho dobre odôvodnený osud. Aj o svojich schopnostiach si môže uvedomiť, že mu nepripadli slepou náhodou, ale že majú zmysel v rámci zákona príčiny a následku.

Všetko to môže chápať tak, že toto jeho poznanie nezostane len vecou prostého rozumu, ale že celú jeho dušu postupne naplní vnútorným životom.

Z toho mu vyplynie pocit, že napĺňa vyšší zmysel, ak pracuje v zmysle svojho miesta vo svete a v zmysle svojich schopností. Z tohto poznania nevyplynie žiadny nevýrazný idealizmus, ale mohutný impulz všetkých jeho síl a toto konanie bude chápať ako niečo samozrejmé v takom smere, ako v inej súvislosti jedenie a pitie. Spozná zmysel, ktorý je spojený s ľudským spoločenstvom, ku ktorému patrí. Pochopí vzťahy, v ktorých sa jeho ľudské spoločenstvo nachádza voči ostatným, a tak sa jednotliví duchovia týchto spoločenstiev spoja do jedného cieľavedomého duchovného celku s jednotným poslaním celého ľudského pokolenia. Jeho poznanie sa bude môcť preniesť od ľudského pokolenia k zmyslu celej pozemskej existencie. Iba ten, kto si neosvojí v tomto smere naznačený svetonázor, môže pochybovať o tom, že tento svetonázor musí mať taký účinok, aký je tu uvedený. V dnešnej dobe má určite väčšina ľudí malý sklon k tomu, aby si takéto niečo osvojila. Nemôže však nedôjsť k tomu, aby správny duchovnovedný spôsob nazerania nepriťahoval stále širšie kruhy ľudí. A v tej miere, akej to bude robiť, budú ľudia prijímať správne rozhodnutia na to, aby vyvolali sociálny pokrok. O tom nemôžeme pochybovať z dôvodu, že údajne doteraz žiadny svetonázor neprinesol ľudstvu šťastie. Podľa zákonov ľudského vývoja nemohlo v žiadnom predchádzajúcom časovom okamihu nastať to, čo je odteraz postupne možné, a to sprostredkovať pochopenia sveta všetkým ľuďom s výhľadom na naznačený praktický úspech.

Doteraz bolo pochopenie sveta dostupné len niektorým skupinám ľudí. Ale to, čo sa doteraz v ľudskom pokolení odohralo dobrého, napriek tomu pochádza z tohto pochopenia. K všeobecnému blahu môže viesť len také chápanie sveta, ktoré dokáže uchopiť všetky duše a zapáliť v nich vnútorný život. Toho však bude schopný duchovnovedný názor všade tam, kde skutočne zodpovedá svojim vlohám. – Samozrejme, pohľad sa nesmie jednoducho nasmerovať na podobu, akú tento názor nadobudol doteraz. Aby sme to, čo tu bolo povedané, pochopili správne, je nutné si uvedomiť, že duchovná veda sa k jej vysokému kultúrnemu poslaniu musí najprv vyvinúť.

Až dodnes ešte z rôznych dôvodov nemôže mať tvár, ktorú raz ukáže. Jedným z týchto dôvodov je, že najprv sa musí niekde uchytiť. Musí sa preto obracať na určitú skupinu ľudí, ktorá prirodzene nemôže byť žiadna iná, než tá, ktorá vďaka zvláštnosti jej vývoja má túžbu po novom riešení záhady sveta a ktorá vďaka predbežným vedomostiam v nej združených osôb dokáže mať pochopenie a účasť na takomto riešení. Samozrejme, dočasne musí duchovná veda svoje výsledky vyjadrovať takým jazykom, ktorý je pre túto opísanú skupinu vhodný.

V tej miere, akej sa ďalej budú podmienky vyvíjať, bude i duchovná veda nachádzať výrazové formy, aby mohla hovoriť aj k ďalším ľuďom. Iba niekto, kto chce mať úplne hotové strnulé dogmy, môže si myslieť, že dnešná forma, v akej sú podávané výsledky duchovnej vedy, je trvalá či dokonca jediná možná. – Práve pretože duchovnej vede nemôže ísť o to, aby zostala iba prostou teóriou alebo aby len uspokojovala zvedavosť, musí týmto spôsobom pracovať pomaly. K jej cieľom totiž patrí charakterizovaná praktická stránka ľudského pokroku. Tento ľudský pokrok však môže vyvolať, len ak na to vytvorí skutočné podmienky. A tieto podmienky sa nedajú vytvoriť nijako inak, než že sa získa človek za človekom. Svet kráča vpred, len ak to ľudia chcú. Aby to však *chceli*, na to je u každého nutná vnútorná duševná práca. A táto sa dá vykonávať len krok za krokom. Ak by to tak nebolo, tak i teozofia by v sociálnej oblasti vytvárala preludy a nerobila žiadnu praktickú prácu. Ďalším podrobnostiam sa budeme venovať nabadúce.

Sociálna otázka a teozofia

verejná prednáška v Berlíne 26. októbra 1905

Sociálna otázka, ktorou sa dnes máme zaoberať, nevznikla, ako to bude bez všetkého pre každého jasné, z prostej idey alebo zúfalej potreby niekoľko málo ľudí. Je to otázka, ktorú nám dôrazne a jasne, ako je to len možné, kladú skutočnosti. Kto sa len trochu porozhliadne po svete, pozná, akou zreteľnou rečou tieto skutočnosti hovoria. Môže sa veľmi dobre stať, že ten, kto túto reč nechce počuť, v nevelmi vzdalenej budúcnosti zistí, že si príliš dlho zapchával uši pred tým, čo sa nevyhnutne ukazuje. Dnešný človek je vo vzťahu k sociálnej otázke súčasťou boja, ktorý sa ešte chvíľami odohráva pod povrchom nášho spoločenského poriadku. Kto chce do istej miery presne opísať, ako tento sociálny boj získal na šírke a násilnosti, nemusí sa viac zaoberať vonkajšími skutočnosťami, potrebuje len upozorniť na mohutné robotnícke hnutie pri zastavení práce v Crimmitschaueri, na štrajk baníkov v súvislosti s prepúšťaním štrajkujúcich v elektrárňach a celkovo na to, čo sa deje vo východnej Európe. V tom všetkom budeme musieť vidieť vystupovať sociálnu otázku.

Teozofii sa často vyčítalo, že medzi svojimi prívržencami má množstvo rojkov, že sa pokúša pôsobiť len tam, kde sa to nedotýka veľkých spoločenských otázok dneška, že chce zotrvať iba pri pohodlnom pozorovaní ľudskej duše, takže sa hovorí: Teozofi sú nejakí ľudia, ktorí nemajú nič zvláštne na práci, ktorí sa chcú egoistickým spôsobom starať o seba a robiť to v zmysle teozofie. Teozofii sa dá ľahko vyčítať, že chce stáť mimo veľkých zápasov dneška, mimo toho, čo sa dotýka ľudí v bezprostrednej prítomnosti. Toto by teozof mal neustále korigovať. Stále by mal upozorňovať, že všade tam, kde sa dá niečo skúmať a premýšľať vo vzťahu k oprávneným záležitostiam ľudí v prítomnosti, tam musí byť teozof, ktorý musí mať čisté srdce a čistú myseľ, ktorý sa nemôže strácať v oblakoch, ale musí stáť nápomocne a starostlivo v bezprostrednej každodennej skutočnosti.

Ľahko je možné vysloviť i ďalšiu výčitku, že teozofiu velebíme ako liek na všetko zlo a škody prítomnosti. I to sa má inak. Síce sa tvrdí, že teozofia, teozofické hnutie má niečo spoločné so všetkým tým, čo sa dnes musí pripravovať pre zdarnú budúcnosť, ale teozofiu nepovažujeme za nejaké poučovanie, za všeliek, ale chceme len ukázať, že s ňou je dané niečo tak obsiahle, že bez nej v tých úplne najdôležitejších veciach, ktoré nás musia zamestnávať, nie je možné postúpiť vpred a všetko špekulovanie a reformovanie musí zostať len polovičaté, ak človek k veci nepristúpi s teozofickým názorom. Vo vnútorných kruhoch nášho teozofického hnutia sa učeniami mysliteľov o veľkých svetových súvislostiach, o univerzálnom zákone svetového osudu a o svetovom dianí nezaoberáme preto, aby sme sa oddychovým spôsobom mohli dívať na hviezdne svety, ale pretože vieme, že tieto zákony, ktoré študujeme a ktoré sú vo veľkom vesmíre činné, sú činné aj v ľudskom srdci, v duši, a tejto duši dokonca dávajú schopnosť naozaj chápať bezprostredný život. Sme tak ako inžinier, ktorý sa dlhé roky sústreďuje na svoje technické štúdium, ale nie na to, aby vykonával pozorovania tajomstiev diferenciálneho počtu a obdivoval ho, ale hľadáme zákony, ktoré potom aplikujeme na ľudský život, ako inžinier stavia mosty a svoje zákony aplikuje v praxi.

Existuje niečo všeobecné, čo je presahujúce a čo nám otvára širší horizont. Kto by sa odvážil označiť myslenie ako také za univerzálny liek, hoci toto myslenie je potrebné na to, čo sa môže udiť vo vesmíre? Teozofia nie je žiadnou mŕtvou vecou, žiadnou mŕtvou teóriou. Ona je niečím, čo prebúdza k životu. Nejde o pojmy, nejde o idey, ktoré si osvojujeme. To, čo sa tu hovorí, nemá v úmysle pôsobiť prostredníctvom ideí ako takých, nemá v úmysle rozvíjať

zaujímavosti o skrytých skutočnostiach, ale to, čo je tu ukazované ľudskej duši, má jednu veľmi zvláštnu vlastnosť. Kto ešte nie je teozof, môže alebo nemusí tomu veriť. Ale kto sa tým zaoberal, vie, že čo poviem, je prakticky správne. Kto sa zaoberal tým, akým spôsobom je v teozofii chápaný svet a život, spozoruje, že jeho zmyslový a duševný život sa stane iný, než aký bol predtým. Naučí sa rozmýšľať iným spôsobom a ľudské pomery bude pozorovať nepredpojatšie než predtým.

Keď hovoríme o tom, že pomocou vnútorného rozvoja prebúdžeme vyššie sily, máme na zreteli vzdialenejšiu budúcnosť. Ale ohľadom bližšej budúcnosti máme tiež na zreteli aj život, ktorý môžeme podnietiť teozofickým vývojom – možnosť vypracovať si schopnosť obsiahleho, jasného a nepredpojatého posudzovania ľudských pomerov, ktoré nás bezprostredne obklopujú. Naša kultúra so všetkou svojou vedeckosťou, ako sa doteraz vyvinula, vytvorila teórie, ktoré sú vo vzťahu k životu bezmocné. Teozofický svetonázor nebude vytvárať takéto bezmocné teórie. Naučí ľudstvo myslieť, prebudí v ľudstve mysliace sily, ktoré nie sú voči skutočnosti bezmocné, ale ktoré nás urobia schopnými, aby sme sami zasahovali do ľudského vývoja, aby sme zasahovali do bezprostrednej životnej praxe.

Nech mi je dovolené uviesť jeden malý symptóm, ktorý ešte viac ozrejmi to, čo chcem povedať. Pred krátkym časom uviedol v politickej oblasti jasný príklad jeden pruský vládny radca, ktorý išiel na dovolenku do Ameriky, aby tam našiel prácu, skúsil ju a spoznal pomery. Vládny radca je predsa povolaný na to, aby spolupôsobil v ľudskom vývoji. Je to – ponímané vo vyššom zmysle – jeho povinnosť a úloha, aby v jeho srdci žilo niečo, čo zodpovedá pomerom a nie len teóriám. A ak nemá niečo, čo súhlasí s pomermi, potom je jeho teória bezmocná. Tento človek, ktorý bol dlhé roky predtým povolaný, aby spolupôsobil na rozvoji ľudstva, teraz konečne sám toto ľudstvo spoznal. Samozrejme to, čo hovorím, neznamena ani najmenšiu výčitku proti tomuto jednotlivému človeku. Tento čin je v najvyššej miere úctyhodný, odvážny a obdivuhodný. Ale to, čo napísal, je príznačné pre to, čo je potrebné. Ukazuje to rozpor jeho názorov s realitou vo svete a u robotníkov. Tu len pár slov z jeho knihy *Als Arbeiter in Amerika, Ako robotník v Amerike* [4. vydanie, Berlín 1905, s. 31]: „Ako často som sa predtým s morálnym rozhorčením pýtal, keď som videl zdravého muža žobrať: Prečo ten lump nepracuje? Teraz to viem. V teórii to totiž vyzerá inak než v praxi a i tie najneradostnejšie národohospodárske kategórie vyzerajú za študijným stolom ako celkom znesiteľné.“

Neexistuje väčší dôkaz neschopnosti než ak niekto, kto bol povolaný, aby spolupôsobil, povie, že teória, ktorú mal, nebola v súlade s pomermi. Tu je ten bod, aby sme vec uchopti. Tak ako logika robí ľudí schopnými vôbec myslieť a ako sa nikto nemôže stať matematikom bez toho, aby používal logiku, tak si ani nikto nedokáže rozvinúť silu praktického myslenia bez teozofie. Pozrite sa na národohospodársku vedu, ktorá bujnie na našom vzdelávacom trhu. Pokúste sa raz tieto veci preskúmať so zdravým a obsiahlym myslením, teozofickým myslením, potom zistíte, že veci, ktorých úlohou je, aby ukazovali smer, ktoré možno pochádzajú od univerzitných profesorov, straníckych vodcov, sú sivými teóriami, ktoré sú vhodné na pohodlné zaoberanie sa vecami za študijným stolom, ale nie sú schopné ničoho, ak je človek konfrontovaný s realitou. Takéto veci sa ukazujú napríklad na kongresoch. Treba sa len bližšie prizrieť. Kongresy majú úplne tento charakter. Ak by tí, ktorí sa tým zaoberajú, chceli zostúpiť do praktického života, tak by už zistili, že nič nedokážu. Prosté pozorovanie života neznamena nič. O ženskej otázke, sociálnej otázke alebo iných otázkach si nemôže tvoriť úsudok ten, kto si ho chce tvoriť zo stanoviska dnešného zvyčajného vzdelania, ani ten, kto sa chce na veci len *pozerať*, pretože tým sa tiež nič nezmení.

Ak by ste sa teraz spýtali pána, ktorý tieto slová napísal: Nuž a čo môže viesť k zlepšeniu? – tak zistíte, že on len poznal, ako to vyzerá, ale ako sa to má urobiť, to je ešte úplne iná otázka. To však ani nie je otázka, ktorá sa dá zodpovedať za hodinu, ani za jeden deň. Vôbec sa nedá zodpovedať teoretickými úvahami. Žiadny teozof, ktorý je hodný tohto mena, vám nepovie: Mám tento program v sociálnej otázke, ženskej otázke, otázke vivisekcie alebo zaobchádzania so zvieratami, a tak ďalej, ale povie: Privedte ľudí, ktorí sú teozofmi, do inštitúcií zaoberajúcimi sa všetkými týmito otázkami, posadte takýchto ľudí na národohospodárske katedry, a potom budú schopní rozvinúť myslenie, ktoré bude viesť k tomu, že z jednotlivých odborov svojej činnosti urobia ukazovatele smeru vo sfére verejného života. Pokiaľ to tak nebude, dovtedy budú ľudia v tejto oblasti šarlatánmi a budú sa musieť dívať, ako sa svet vôkol nich rúca a aké zbytočné sa ukazuje to neúčelné rečnenie na kongresoch.

Nehovorím to z nejakého fanatizmu, ale vyplýva to zo skutočného teozofického zmýšľania, zo skutočného teozofického myslenia, ktoré má každý teozof. Teozofické myslenie rozvíja jasné chápanie rôznych oblastí života, jasný, vecný názor na sily a mocnosti pôsobiace vo svete. Schopnosť nahliadať veci správne si osvojíme vďaka teozofickému životu. Teozofia preto nie je žiadnym všeliakom v bežnom zmysle, ale je základom dnešného života.

Po týchto úvodných slovách poukážme niekoľkými príkladmi na to, čo dalo našej sociálnej otázke ten charakter, v akom ju teraz vidíme vynárať sa prostredníctvom skutočností. Ten, kto chce vidieť, čo sa má stať, musí poznať zákony vývoja. Nemôže mať sivé teórie, musí poznať zákony vývoja ľudstva. Tieto zákony nedokážeme nájsť nejakou abstraktnou vedou. Teozofia nepostupuje abstraktne. Vychádza z jasného, názorného myslenia.

Poukážme aspoň niekoľkými slovami na to, ako sa dnes život utvoril, akým sa dnes tento život stal. Kto sa na život díva presnejšie, spozná, že aby sme videli jasne, je potrebné aj sebaopoznanie. Najskôr opíšem vonkajšie skutočnosti, potom poviem niečo o tom, o čo vlastne ide.

Každý z nás vie, čo človek potrebuje k životu. Každý má predstavu o tom, čo potrebuje na jedenie a ošatenie. Niektoré údaje nám povedia, koľko väčšina ľudí z toho všetkého má. Stačí sa pozrieť na údaje z daňových systémov. Často, veľmi často sa o tom hovorilo, ale môžeme si to opäť pripomenúť. V Prusku ten, kto má príjem pod 900 mariek, neplatí žiadne dane. Dá sa veľmi ľahko skontrolovať, aký počet ľudí v Prusku má príjem nižší než 800 alebo 900 mariek. Je to 21 miliónov ľudí. 95 percent obyvateľstva má príjem nižší než 3000 mariek. Vezmite Anglicko. Tam sa zdaňuje len ten, kto má príjem vyšší než 150 libier. [...] Vidíte, máme úplne vynikajúce údaje, ktoré hovoria o tom, koľko veľa ľudí má to, čo by mal mať človek ako bezpodmienečne nutné.

Pozrite si štatistiku. Hovorí jasnou rečou. Čo to má však dočinenia s naším sebaopoznaním? Veľmi veľa. Ide o to, aby sme na tieto skutočnosti získali správny uhol pohľadu. V tejto súvislosti správne hľadisko ľuďom veľmi chýba. Čo robia ľudia vôkol nás? V dôsledku čoho dostávajú tento nízky príjem? Tento príjem je to, čo im dávame za to, čo pre nás robia. Nerobíme teraz vôbec žiadny rozdiel medzi robotníkom a nerobotníkom, medzi proletárom a neproletárom. Ak by sme tento rozdiel robili, potom už je uvažovanie úplne pomýlené. A to je chyba všetkých národohospodárskych úvah, že sa nevychádza zo sebaopoznania, ale z teórie.

[Nasledujúci záznam vykazuje niektoré nezrovnalosti, takže sa pôvodný slovosled viac nedá zrekonštruovať. Podľa zmyslu slov Rudolf Steiner uviedol, že každý človek žije

z produktov, napr. šiat, ktoré vyrobil niekto druhý. Produkty sa vyrábajú aj pre nezamestnaného, ktorého prostriedky na život sú nedostatočné. Aj šička, ktorá pracuje za hladovú mzdu, nosí šaty, ktoré opäť boli vyrobené za hladovú mzdu. – Čitateľ to môže porovnať s tým, čo je o problematike vykorisťovania uvedené v tejto knihe v článku Rudolfa Steinera „Duchovná veda a sociálna otázka“ z toho istého roku.]

Ak sme v našich citoch a pocitoch schopní pociťovať určitú bolesť nad tým, že šaty, ktoré máme na sebe, boli vyrobené za hladovú mzdu, potom vidíme hlboko do srdca tejto otázky. Ak si pri všetkom tom, čo v živote nosíte ako šaty a dávate do úst ako jedlo, premyslíte, odkiaľ to pochádza, až potom sociálnu otázku pochopíte v jej hĺbke. Nie špekuláciami, ale živým pozorovaním sa dostaneme k pochopeniu toho, o čo tu ide.

Nie je správne, keď sa hovorí, že bieda, hoci ju môžeme vykresľovať v tých najhorších farbách, je dnes väčšia než v predchádzajúcich storočiach. Tak to nie je. Jednoznačne by sme sa dopúšťali falšovania objektívnej skutočnosti. Pokúste sa raz objektívne preštudovať pomery v meste Kolín aké sú dnes a aké boli pred 120 rokmi. Uvidíte, že mnohé sa predsa zmenilo k lepšiemu, a napriek tomu tu máme sociálnu otázku. Máme ju preto, že ľudia prešli ešte iným vývojom, a to preto, že vnútorne sa vo veľkej miere vyvinuli k mysleniu, k sebavedomiu a pretože ich potreby sa stali úplne inými. Pri štúdiu tejto otázky budeme nutne odkázaní na veľké súvislosti, ktoré uvidíme vo svetových dejinách, ak nie sme, ako moderní výskumníci, príliš krátkozrakí. Na to, aby sme tieto veci posudzovali, je potrebné poznať veľké zákony života. Čo spôsobilo, že sociálna sféra vôbec nadobudla takúto podobu? Je to charakter, aký nadobudol ľudský duch. Pozrite sa späť na dobu Veľkej francúzskej revolúcie. Vtedy sa požadovalo niečo iné. Bola to otázka smerovaná viac do právnej sféry, ktorá priniesla ideál slobody, rovnosti a bratstva. Po slobode volali francúzski hrdinovia revolúcie na západe Európy. Po chlebe dnes volajú bojujúci na východe Európy. Sú to len dve rôzne podoby jednej a tej istej veci, dve rôzne požiadavky človeka, ktorý sa naučil klásť takéto otázky, pretože sa zmenila jeho duša.

Túto premenu duše musíme študovať trochu podrobnejšie. Musíme študovať a rozumieť, prečo dnes duše veľkých máš ľudí – a toto sa šíri stáročia – došli k týmto požiadavkám. Tu do toho v praktickom použití prvýkrát vstupuje teozofický svetonázor, ktorý nám pomáha pri našom porozumení. Iba ten, kto veciam rozumie, je schopný ich posudzovať. Do vnútra duše je schopný sa dívať len ten, kto to, čo sa v tejto duši deje, vidí vo veľkej svetovej súvislosti. V dušiach je schopný niečo dosiahnuť a viesť do budúcnosti len ten, kto zákonom duše trochu rozumie.

Malá poznámka. Dnešná veda, biológia, darvinizmus, haeckelizmus nám priniesli veľké idey. Medzi nimi aj ideu, že každá živá bytosť na prvých stupňoch svojej existencie, ešte v zárodočnom stave, opakuje životné formy, ktorými sa predtým prešlo vonku v prírode. Toto krátke zopakovanie rôznych životných štádií existuje aj u bytosti, ktorá ich všetky zhŕňa a na stupnici vývoja vystupuje vyššie než všetky ostatné – u človeka. Predpokladajme, že nejaký duch by mal vedomie v dobe, keď ešte neexistovali žiadni ľudia. Potom by musel vedieť nie len to, čo sa už udialo, ale – ako protiklad k tomu – musel by si aj utvoriť obraz o budúcom vývoji. Z vtedajšieho zvieracieho stavu by si musel utvoriť obraz o budúcnosti. Iba ten človek, ktorý vo svojich zárodočných vlastnostiach opakuje predchádzajúce formy, nám môže ukázať, čo je potrebné robiť. Robiť je potrebné to, čo musí presahovať všetky poznatky. Žiadne poznatky sa nezaoberajú ničím iným, než tým, čo tu už bolo. **Ak však chceme pôsobiť do budúcnosti, musíme robiť to, čo tu ešte nebolo.** To nám ukazujú veľké zákony, ktoré majú byť

v budúcnosti uskutočnené. Istým spôsobom tu už bolo všetko to, čo má vzniknúť v budúcnosti, totiž prostredníctvom intuície. Duch, ktorý by vtedy zasiahol, musel by mať intuíciu na to, aby mohol nájsť skryté zákony bytia, ktoré platia pre minulosť a budúcnosť. Preto teozofia pestuje intuíciu. To je to, čo presahuje prostú fyzickú skúsenosť sveta. Teozofia hľadá zákony, ktoré je potrebné spoznať intuíciou a ktoré nás privedú do budúcnosti ľudského pokolenia.

Jedným z týchto veľkých svetových zákonov, ktorý nás môže viesť, je zákon reinkarnácie. Ten nám umožňuje pochopiť predovšetkým to, že vo vyšších duchovných oblastiach neplatí nič iné, než čo naznačil zákon v zmysle Darwina a Haeckela. Umožňuje nám pochopiť, prečo je to alebo ono v nejakej dobe pociťované ako potreba. Kto sa do toho zahĺbi, vie, kedy posledný raz existoval život smädný po všeobecnom oslobodení, kedy a čo ľudia do seba prijali ako podnety na to, po čom dnes majú volať. Tí, ktorí dnes volajú po slobode a rovnosti – hovorím to s rovnakou objektívnou istotou s akou by prírodovedec hovoril o fyzických javoch –, všetky tie duše, ktoré dnes volajú po slobode a rovnosti, naučili sa to na inom stupni ich bytia, v skoršom vtelení. Veľké potreby dnešných ľudí boli vtelené v prvej dobe kresťanstva, v dobe prvých kresťanských storočí. Všetci ľudia do seba prijali túžbu po rovnosti, pred ktorou dnes stojí človek v duchovnom živote. Kresťanstvo prinieslo posolstvo rovnosti pred Bohom. V storočiach predtým takáto rovnosť neexistovala.

To, čo teraz poviem, nemyslím v nejakom negatívnom zmysle, hovorím to s triezvou objektívnosťou, s akou by som hovoril o ktoromkoľvek prírodovednom probléme. Tá istá duša, ktorá raz do seba prijala ako podnet slová „ste si rovní pred Bohom a ľudstvom“, ak pozorujeme jej vlastnú dušu a všetko, čo spôsobuje vonkajšiu nerovnosť, nemá pred duchovným životom žiadny význam. Keď sa nad nami zavrie hrob, budeme si všetci rovní. To, že duša toto do seba prijala, žije v duši ďalej a vyjde to na svet v novej forme. Pozorovanie veľkého sveta má ohromne veľké výchovné perspektívy ohľadom kultúrneho pokroku. Už raz som upozornil na to, ako táto výchova vyzerala na Zemi v predkresťanských dobách. Pozrime sa späť na egyptskú dobu. Bolo tu veľké množstvo ľudí, ktorí boli zamestnaní prácou, o ktorej ťažkosti si dnes človek už nedokáže urobiť žiadnu predstavu. Pracovali ochotne. A prečo? Pretože vedeli, že tento život je jedným z mnohých. Každý si povedal: Ten, kto mi prácu prikazuje, je ako taký niekým, kým raz budem i ja. Tento život sa musí vykompenzovať v rôznych vteleniach, pretože sa riadi týmito poznatkami.

Na to nadväzuje zákon karmy. To, čo som prežil v jednom živote, je zaslúžené alebo sa mi to v neskoršej dobe odplatí. Ak by sa to však ďalej vyvíjalo takto, tak by človek pozemskú ríšu prehliadal. Tento jeden život medzi narodením a smrťou by pre neho nebol dôležitý. Preto potom v kresťanstve existovali výchovné opatrenia na to, aby sa tento život medzi narodením a smrťou bral vážne. Je to len zdanlivé, že sa kresťanstvo od toho odkláňa, pretože dôrazne upozorňovalo aj na druhý svet. Dokonca na tento jeden život stanovilo večný trest a večnú odmenu. Kto verí, že *jeden* život je nekonečne dôležitý, ten sa naučí brať to v tomto živote vážne. Točí sa to okolo právd, ktoré človeku prospievajú a človeku prospieva byť vychovaný v myšlienke tohto jedného pozemského života. Boli to tieto dve úlohy: Výchova k tomu, aby sa bral vážne pozemský život medzi narodením a smrťou, a na druhej strane k tomu, že mimo tohto pozemského života pred Bohom sú si všetci rovní. Iba tým sa stal tento pozemský život znesiteľný, že sa chápal tak, že pred Bohom sú si všetci rovní. Kto sa na to díva takto, bude vo vývoji ľudstva, od vzniku kresťanstva, pozorovať zostup do fyzického sveta. Čím ďalej viac sa človek cítil zaviazaný fyzickej existencii, tým ďalej viac prenášal dôležitosť princípu rovnosti pred Bohom na rovnosť v samotnom materiálnom bytí.

Aby sme tento obraz nechápali ale zle. Duša, ktorá približne pred 1800 rokmi bola zvyknutá nárokovať si rovnosť pre onen svet, prináša tento impulz rovnosti so sebou, ale vo vzťahu k tomu, čo je dnes dôležité: „rovnosť pred mamonou“. Nevidte v tom, prosím, žiadnu kritiku, nič odsudzujúce, ale objektívne zistenie zákona vyvíjajúcej sa duše. Takto musíme študovať priebeh dôb. Potom pochopíme, že existuje len jedno, čo v tejto duši dokáže podnietiť iné smerovanie, vzostup, keď dušu, ktorá volá po rovnosti, opäť dostaneme na druhý svet. K druhému svetu sme *vzhládali*, z tohto sveta sme *hľadeli*. Dnes je duša v dôsledku tohto impulzu odkázaná sama na seba. Dnes hľadá to isté na tomto svete. Ak má opäť nájsť výstup, tak musí na tomto svete nájsť ducha, vnútro, v samotnej duševnej sfére. To je to, o čo sa usiluje teozofické hnutie: pripraviť dušu na tieto tri štádiá, pretože sa vnútorne naplní Bohom, naplní sa božskou múdrosťou, a preto sa vie opäť postaviť do sveta tak, že znova nájde harmóniu medzi sebou a okolím.

Takéto myšlienky majú smerodajnú hodnotu. Nedokážeme to dosiahnuť zo dňa na deň. Ani naše jednotlivé činy nemôžeme pozorovať izolovane. Každý čin musí byť v kontexte. Potom sa stane praktickým, potom je niečím, potom nie je žiadnou sivou teóriou, ale bezprostredným životom, pretože chápeme podnety duše.

Dnes naši národohospodári a sociálni teoretici hovoria tak často: Človek je len produktom vonkajších pomerov. Človek sa stal takým, akým je, pretože žil v takých alebo onakých vonkajších pomeroch. Tak napríklad sociálna demokracia hovorí vážne o tom, že človek sa stane takým, akým ho urobí jeho okolie. V dôsledku celého industriálneho vývoja sa stal proletárskym robotníkom a je i vo svojej duši taký, akým sa práve v dôsledku týchto pomerov stal. Človek je produktom pomerov. Toto môžeme v tejto súvislosti často počuť.

Študujme pomery samotné, pozorujme to, čo je vôkol nás, od čoho sme najviac závislí. Sme závislí od holej prírody? Nie! Od čoho sme závislí si všimneme až vtedy, keď hladní stojíme pred pekárstvom a nemáme vo vrecku nič, aby sme si niečo kúpili.

Všetky tieto pomery sú opäť vytvorené a spôsobené človekom. Tieto pomery vytvoril duch, ktorý sa historicky vyvíjal. To, čo je dnes, ľudia niekedy len pred krátkym časom najprv z obavy o svoje blaho vymysleli. Najprv to založili. Tak sa ten, kto si myslí, že ľudia sú závislí od pomerov, pohybuje v bludnom kruhu, pretože tieto pomery sú vytvorené opäť ľuďmi. Ak si to uvedomíme, musíme si povedať: Nie sú podstatné pomery, ale to, ako tieto pomery nastali. Je zbytočné konštatovať a hovoriť, že človek je závislý od svojich pomerov. Človek bude aj o päťdesiat rokov závislý od pomerov, ktoré ho obklopujú. Môžete súhlasiť s každým sociálnym demokratom, že človek je závislý od pomerov, ale od tých, ktoré vytvárame dnes, ktoré vychádzajú z našej mysle, z našej duše. Sociálne pomery vytvárame my! A to, čo bude žiť potom, to sú vykryštalizované pocity a city, ktoré dnes vnášame do sveta.

Toto nám ukazuje, že musíme poznať zákony, podľa ktorých sa svet vyvíja. Nemôže to byť veda, o čo tu ide, ale môže to byť len intuícia, poznanie toho, čo musíme založiť ako zákon. Práve toto pochádza z pozorovania, ktoré sa však väčšine zdá ako úplne fantazijné, ktoré je však omnoho jasnejšie a objektívnejšie než mnohé z fantazijnej fantázie našich vedcov. Kto vie povedať, čo žije v duši a vystupuje z duše a potom vonku kryštalizuje, ten dokáže aj z múdrosti božského v duši povedať, čo môže jednotlivec vo svete rozšíriť a čo ľudstvu prospieva.

Ak v budúcnosti chcete mať vôkol seba také pomery, ak to chcete mať ako inštitúciu, ktorá ľudí uspokojí, o čom ľudia budú môcť povedať, že to sú tie pomery, v ktorých chcú žiť, tak najprv musíte do týchto pomerov vliať ľudskosť, aby z nich ľudskosť zasa mohla prúdiť von. Najhlbšia ľudskosť, najhlbšie duševné vnútro musí prúdiť do sveta najprv z našich vlastných

srdc. Potom bude svet obrazom duše a v tejto duši bude obraz sveta. Tento svet bude môcť ľudí opäť uspokojovať. Človek si nemôže nič sľubovať od všetkého toho šarlatánstva v sociálnej oblasti, ktoré sa vykonáva na základe pozorovania vonkajších pomerov. Tieto vonkajšie pomery sú vytvárané ľuďmi, nie sú ničím iným než von vyliatymi ľudskými dušami. To, čo je potrebné spracovať najskôr, čo musíme najskôr uchopiť ako sociálnu otázku, sú dnešné duše, ktoré vytvárajú prostredie zajtrajška. Môžete vidieť, ako z duše do okolia prúdia lepšie pomery, ak by ste to chceli študovať. Stále znova som od sociálnych politikov musel počúvať: Urob pomery lepšími a ľudia budú lepší. Keby len títo politici chceli študovať to, čo jednotlivé sekty, ktoré sa vyvíjajú oddelene od svetového vývoja, majú ako duševnú kultúru, keby chceli študovať to, čím tieto sekty prispievajú k utváraniu vonkajších pomerov. Ak človek pochopí, že zlepšenie pomerov závisí od neho, ak dosiahol teozofické poznatky a spoznal prvú zásadu, ktorou je utvárať jadro všeobecného bratstva a toto bratstvo v nás samých rozvinúť ako sociálny cit pre okolitý svet, potom je sociálnosť možná a sme pripravení na to, čo sa má udiť v najbližšej dobe.

Celá naša národohospodárska veda dnes žije s mylnými predpokladmi. Naše teórie sú väčšinou mylné preto, lebo sa vychádza z úplne iných predpokladov, než sú tie, ktoré vyplývajú z ľudí a ľudstva. Všade sa vychádza z produkcie, alebo sa verí, že sa niečo môže dosiahnuť vývojom odmeňovania. Všetko myslenie sa pohybuje týmto smerom. Zlepšenie nenastane okamžite po zmene myslenia, ale nastane, keď sa zmení smerovanie. Ani náš proletariát nemá ani tušenia, o čo tu ide. Čo sa požaduje, je vyšší plat a kratší pracovný čas. Pozrite sa na robotníka v nejakom odvetví, povedzme výrobe elektriny, ktorý sa angažuje v odboroch, aby týmto zjednotením dosiahol lepšie platy a pracovné pomery. Čo týmto lepšími pracovnými pomermi vlastne chce? Chce, aby sa medzi ním a zamestnávateľom v odmeňovaní vytvoril iný pomer. To je všetko, čo chce. Produkčné pomery sa nezmenia. Všetko, čo sa udeje, je to, že robotník dostane vyšší plat. [...] To je všetko, čo sa udeje. Je to iba premiestnenie kapitálu.

Týmto sa však vôbec nič podstatné nezmení. Ak dnes človek dostane vyšší plat, budú zajtra drahšie potraviny. Týmto spôsobom vôbec nie je možné zaviesť do budúcnosti nejaké zlepšenie. Napriek tomu sa o to usilujeme a spočíva to v našom mylnom myslení. O čo tu ide, to je produkcia a spotreba. Tu však vládne veľký, obsiahly svetový zákon práce. Tento musíme poznať. Možno určití ľudia, ktorí sú zvyknutí rozmyšľať v dnešných národohospodárskych teóriách, povedia, že tu pred nich staviam nezmysly. Kto svojim vývojom prenikol k teozofii, spravidla prešiel dnešným myslením. Teozofia v nás má byť činná ako životný impulz. Ale ako každá jedna myšlienka do nás vstúpi a podnieti v nás každé jedno konanie, tak i toto nás má podnietiť. Nemusíme myslieť na to, že to môžeme realizovať už teraz. Rovnako aj vládny radca, ktorý nežije v sivých teóriách, môže sa na život dívať úplne inak. Nemusí ísť najprv do Ameriky, aby poznal, že ten, kto nedostane prácu, nemusí byť lump. Práca v priebehu času veľmi zmenila svoje formy.

Pozrite sa späť na staré Grécko. Čo bolo vtedy prácou? Robotník bol voči svojmu pánovi v úplne inom vzťahu. Vedy bola práca otroctvom. Robotník mohol byť k práci donútený násilím. To, čo od svojho pána dostával, slúžilo na jeho živobytie. Výťažok jeho práce však dostával jeho pán, nemal vôbec nič dočinenia so vzťahom robotníka k jeho pánovi. Musel pracovať, bol síce živený aj v zlých pomeroch, ale konkrétne nebol odmeňovaný. Máme tu prácu z donútenia, bez odmeny.

Tovar je výsledok niečoho iného než bezprostredne odmenenej práce. Jeho hodnota nemá nič dočinenia s tým, čo je vyplácané ako mzda. Pozrite si dnešné pomery. Dnes máme

práce, ktoré sú robotníkovi čiastočne zaplatené, čiastočne. To, čo práca vynáša, tečie ako zisk do vrečka podnikateľa. Čiastočne je teda práca odmenená. Čím sa tak stal samotný robotník? Svoju pracovnú silu vkladá do práce. Ak sme v starom Grécku mali pred sebou kus práce, bola produktom otroctva. V dnešnom tovare sa nachádza niečo úplne iné. Dnes je potravina, ktorú dostanem, kryštalizovanou prácou, ktorá je robotníkovi zaplatená. Ak o tom rozmýšľame takto, zistíme, že na miesto starého otroctva nastúpila polovičná sloboda. Na jeho miesto nastúpil zmluvný vzťah. Dnes je práca napoly nátlak, napoly sloboda. Tým sa práca stala tovarom v podobe robotníka. Tak máme napoly vynútenú a napoly slobodnú prácu. A proces vývoja smeruje k úplne slobodnej práci. Toto smerovanie nepoprie a nezmení nikto. Tak, ako grécky robotník vykonával svoju prácu z donútenia svojho pána, ako dnešný robotník pracuje z donútenia pre mzdu, bude v budúcnosti existovať len sloboda práce. V budúcnosti budú práca a mzda úplne oddelené.

Takto budú vyzeráť zdravé sociálne pomery v budúcnosti. Môžete to vidieť už dnes. Práca bude slobodnou činnosťou vychádzajúcou z poznania potreby, z poznania, že sa musí udiť. Ľudia ju vykonávajú, pretože sa pozrú na človeka avidia, že výsledky tejto práce potrebuje. Čím bola práca v staroveku? Bola tribútom, bola vykonávaná, pretože vykonávaná byť musela. A čím je práca dnes? Spočíva na vlastnom prospechu, na nátlaku, ktorý na nás vykonáva egoizmus. Pretože tu chceme byť, chceme mať prácu zaplatenú. Pracujeme kvôli nám, kvôli našej mzde. V budúcnosti budeme pracovať kvôli našim blíznym, pretože potrebujú to, čo my vieme našou prácou vytvoriť. Z tohto dôvodu budeme pracovať. Budeme našich blízných šatiť, budeme ich zaopatrovať tým, čo potrebujú – v úplne slobodnej činnosti. Mzda musí byť od toho úplne oddelená. V minulosti bola práca tribútom, v budúcnosti bude obetou. Práca nemá nič dočinenia s vlastným prospechom, nič s odmeňovaním. Ak si prácu nechám diktovať spotrebou so zreteľom na to, čo potrebuje ľudstvo, tak sa nachádzam v slobodnom pracovnom vzťahu a moja práca je obetou pre ľudstvo. Pracujem podľa mojich síl, pretože milujem ľudstvo a moje sily mu dávam k dispozícii.

Toto sa musí umožniť a umožniť sa to môže len vtedy, ak sa životná existencia oddelí od práce. A to sa v budúcnosti udeje. Nikto nebude vlastníkom pracovného produktu. Ľudstvo musí byť vychované k slobodnej práci, jeden za všetkých, všetci za jedného. Každý má konať podľa toho. Ak dnes založíte nejaké malé spoločenstvo, v ktorom každý to, čo dostane ako peňažný príjem, dá do spoločnej pokladnice a každý robí to, čo robíť vie, potom jeho životná existencia nie je závislá od toho, čo vie robiť on, ale jeho životná existencia je zaistená zo spoločnej spotreby. To má za následok väčšiu slobodu než regulácia miezd na základe produkcie. Ak sa to udeje, dostaneme smerovanie, ktoré zodpovedá potrebám. To sa už dnes môže vnášať do každého zákona a nariadenia. Samozrejme nie absolútne, ale približne už áno. Už dnes môžeme továrne utvárať správnym spôsobom. To však vyžaduje zdravé, jasné, triezve myslenie v zmysle teozofie. Ak sa takéto veci dostanú do ľudskej duše, potom bude môcť opäť niečo žiť aj vnútri tejto samotnej ľudskej duše. A tak, ako jedno podmieňuje druhé, i tento život ľudskej duše podmieni to, že vonkajšie inštitúcie budú toho zrkadlovým obrazom, takže naša práca sa stane obetou – a nie viac vlastným záujmom –, takže vzťahy k vonkajšiemu svetu potom neriadi odmena, ale to, čo je v nás. To, čo vieme a sme schopní, darujeme ľudstvu. Ak sme schopní menej, prinesieme menej, ak máme veľa, prinesieme veľa.

Musíme vedieť, že každé konanie má nekonečné dôsledky a nesmieme nechať nevyužitú nič z toho, čo je v našej duši. Z našej duše prinesieme vskutku obeť, ak sa úplne zriekneme odmeny, ktorá nám môže pripadnúť prostredníctvom vonkajších pomerov. Túto obeť prinesieme nie kvôli nám samým, nie kvôli nášmu blahobytu, ale kvôli potrebe. Dušu chceme

upevniť prostredníctvom zákona vlastnej bytostnej podstaty, aby sa naučila svoju silu dávať k dispozícii celku z iných dôvodov než na základe zákona mzdy a vlastného prospechu. V istom ohľade už existovali myslitelia, ktorí mysleli takto. V prvej polovici 19. storočia boli takí myslitelia, ktorí priniesli túto črtu veľkého, duševného pozorovania svetových zákonov. Nie je táto črta uzdravením práce? Nie je to tak, že prácu môžeme položiť na oltár ľudstva? Tak sa práca stane niečím úplne iným než bremenom. Stane sa niečím, do čoho vložíme to, čo je nám najsvätejšie, naše spolucítenie pre ľudstvo, a potom môžeme povedať: Práca je posvätná, pretože je obetou pre ľudstvo.

Nuž existovali ľudia, ktorí v prvej polovici 19. storočia hovorili o „posvätnom priemysle“. Jedným z nich, pretože mal tušenie o veľkých ideách budúcnosti, bol Saint-Simon. Kto študuje jeho spisy, získa pre našu dobu nesmierne veľa, ak sa do nich zahĺbi v teozofickom zmysle. Saint-Simon hovoril jednoduchým spôsobom, ale o takom spôsobe spolunažívania ako v spoločensťve. Projektovoal spoločensťva, v ktorých sa jednotlivci vzdali tribútu a existencia sa tým stala nezávislou. Mal veľké myšlienky o vývoji ľudstva a objavil mnohé. Povedal: Ľudské rasy zodpovedajú plánovitému vývoju a duše sa objavujú jedna za druhou a rozvíjajú smerom nahor. Takto sa musíme dívať na vývoj ľudstva, potom sa dostaneme k správneému náhľadu. Hovorí aj o duchu planéty, ktorý sa premieňa na iné planéty, na ktorých bude človek žiť. Skrátka – existuje národohospodár, ktorého diela môžete čítať a ktorý žil v prvej polovici 19. storočia. Jeho dielo čítajte ako teozofickú knihu.

Palingenéza duševného bytia sa dnes dá dokázať. Kto súhlasí s Haeckelom, musí súhlasiť i s reinkarnáciou, ak Haeckelove myšlienky rozvinie ďalej. Fourier tiež rozmýšľal týmto spôsobom. Môžete u neho nájsť primitívnu teozofiu. Pre toho, kto veci pozoruje také aké sú, je teozofia pre náš sociálny život s jej prvým veľkým princípom založenia jadra všeobecného bratstva tým, čo jediné v tomto prostredí dokáže šíriť zdravé pomery. Tento názor teozofov nie je vôbec nepraktický, ale je praktickejší než názor všetkých sociálnych teoretikov, a iba ten – to budete musieť spoznať, keď tieto teórie aplikujete na život – povie to, čo povedal dobrý Kolb: S teóriami národného hospodárstva sa študuje ešte celkom znesiteľne. – Ak sa pri diskusiách o sociálnej otázke bude počúvať to, čo hovorí teozofia, až potom môže do týchto diskusií vojsť zdravý spôsob uvažovania, zdravé myslenie. Preto je pre tých, ktorí chcú v tejto oblasti vidieť a počuť, potrebné zaoberať sa teozofiou.

Pre teozofa sú jasné dve veci, nie z fanatizmu, ale na základe poznania, ktoré vyplýva z pozorovania života: Je možné zotrvať pri sivých teóriách a vec zveriť ľuďom, ktorí potom budú musieť priznať, že za študijným stolom to vyzerá inak než v živote. Potom sa bude príliš dlho čakať a to, čo musí prísť, nakoniec príde. Nakoniec bude musieť do života predsa len zasiahnuť životaschopná teória, alebo – dnes to už môžeme počuť – je možné už dnes diskutovať s tým, čo hovorí teozofia o sociálnej otázke. Nestačí vypočúť si len jednu prednášku, ale je potrebné oboznámiť sa s celou teozofiou. Človek z nej získa dar, schopnosť, aby život chápal od hora nadol v jeho najtajnejších a najintímnejších silách zdravým spôsobom. Následne bude môcť čoskoro do nášho sociálneho poriadku vstúpiť blaho a požehnanie.

Uskutočnime to, čo sa má udiať, v nás samých, naplno ako vieme. Premeňme prácu, práca nie pre zárobok, je obeta. Potom sme vykonali našu povinnosť, potom budeme život chápať zdravo. Alebo budeme svet naďalej chápať v sivých, životu odcudzených teóriách. Potom by sa mohlo ukázať, že budúce ľudstvo by si mohlo povedať: Otázky boli nastolené. Kým tieto otázky bolo možné študovať, kým blaho mohlo nastať dobrým spôsobom, nechceli ich študovať. Goethe raz povedal: Revolúcie by neboli vôbec možné, ak by si tí, čo vládnu,

plnili svoje povinnosti. – Vedel, kto nesie vinu za revolúcie. Pokúsme sa uvážiť, čo o našej prítomnosti budú môcť povedať budúce dejiny. Videli ako doba pôsobila, kým Zem nebola nasiaknutá krvou a ako doba tie najpálčivejšie otázky nastolila ešte hroznejším spôsobom.

Kardinálna otázka hospodárskeho života

prednáška v Kristianii (dnes Oslo) 30. novembra 1921

Predovšetkým ďakujem váženému predsedovi za jeho srdečné slová a prosím vás zohľadniť predovšetkým to, o čom uisťujem rovnako srdečne, že mi poskytuje veľké uspokojenie smieť i tu predniesť niektoré hlavné myšlienky týkajúce sa sociálnych snáh, ktorým som venoval veľkú časť môjho času. Napriek tomu však zároveň musím požiadať aj o zhovievavosť, pretože hovoriť dnes o sociálnej otázke je mimoriadne ťažké. V krátkej prednáške je vlastne možné uviesť len niekoľko zásad a podnetov a prosím vás, aby ste to naozaj zohľadnili. Možno by mohol panovať názor, že niekto, kto sa v podstate venuje popularizácii a šíreniu antropozofickej duchovnej vedy, ak prejde do sociálnej oblasti, dokáže predložiť len niečo odtrhnuté od reality, možno fantazijné či dokonca utopické. Avšak to, čo mne ohľadom sociálnej otázky vyplynulo práve z antropozofického spôsobu myslenia, odlišuje sa od mnohého toho, čo sa dnes v tomto smere hovorí, možno predsa len preto, že antropozofia sa chce vskutku zaoberať životnou praxou a vlastne odmieta viac či menej diskutovať o sociálnych teóriách.

Ja sám som počas desaťročí vychádzajúc z rôznych východísk získal na sociálnu otázku názor, ktorý chcem dnes načrtnúť vo forme niektorých myšlienok, a to na základe bezprostredného pozorovania sociálneho života. Vďaka tomu som získal názor, že naša sociálna otázka, najmä i hospodárska otázka, je dnes v podstate úplne všeobecne ľudskou otázkou. Keď ju študujeme v súlade so životom, nie teoreticky, tak sa ukazuje ako otázka, ktorá vlastne vôbec nepozostáva z hospodárskych aspektov, ale dnes sa nastoľuje takýmto vulkanickým spôsobom z čisto ľudských dôvodov. K tejto otázke bude možné prikrčiť v praktickom zmysle len vtedy, ak sa k riešeniu – prirodzene reč môže byť len o pokuse o čiastkové riešenie – bude pristupovať z čisto ľudských hľadísk. Na tomto mieste budem musieť za kardinálnu hospodársku otázku označiť spočiatku niečo úplne iné než to, čo sa zvyčajne očakáva. Áno, túto kardinálnu hospodársku otázku – pretože život je bohatší než teórie a idey – nebudem ani môcť zodpovedať nejakou krátkou vetou, ale prostredníctvom mojich dnešných úvah ju budem môcť len nechať sa objaviť ako niečo trvalé.

Ak by som predsa len na začiatok chcel uviesť úplne abstraktné hľadisko, tak je to také, že žijeme v dobe, v ktorej sa človek do veľkej miery tým, čo si myslí, čo vytára ako princípy, celkovo odcudzuje životu a najmä hospodárskemu životu. Tento názor sa mi potvrdil najmä keď som v rôznych oblastiach poznania a vyučovania, v oblasti histórie i hospodárskej otázky, pôsobil viacero rokov ako učiteľ medzi proletárskym robotníctvom. Predovšetkým som moderný proletariát mohol spoznať v jeho živote vďaka tomu, že mi bolo niekoľko rokov dopriate vyučovať robotníkov a robiť s nimi cvičenia slobodným spôsobom. Tak človek spozná, ako ľudia myslia, ako ľudia cítia. Keď človek vie, že hospodárska otázka dnes spočíva predovšetkým v tom, aby bol proletariát opäť privedený k práci spôsobom zodpovedajúcim hospodárskym potrebám ľudstva, bude nútený dívať sa na hospodárske otázky najprv z tejto ľudskej stránky. Tam sa mi aj ukázalo, že ak sa dnes človek v rámci proletariátu pokúša vzbudiť záujem o to či ono, potom tie vlastné konkrétne hospodárske otázky, pochopenie pre skutočne praktický hospodársky život sa medzi proletariátom v podstate nestretáva so žiadnym záujmom. Títo ľudia sú úplne vzdialení záujmu o jednotlivé konkrétne hospodárske otázky. Dnes v proletariáte – a k tomuto proletariátu, o ktorom hovorím, patria dnes v medzinárodnom živote, pravda, milióny ľudí – naozaj žije plne len hospodárska, abstraktná

teória, ale v každom prípade abstraktná teória, ktorá v tomto proletariáte tvorí životný obsah. Svojej práci, to znamená vlastnému obsahu práce, je proletársky robotník vo svojom srdci v podstate veľmi odcudzený. Je mu ľahostajné, čo v práci robí. Zaujíma ho len to, ako sa s ním v jeho podniku zaobchádza a keď o tomto zaobchádzaní hovorí, vychádza z úplne všeobecných abstraktných hľadísk. Zaujíma ho vzťah jeho zárobku k tomu, aký je výnos produktov, na ktorých výrobe sa podieľa. Kvalita jeho produktov sa nachádza úplne mimo oblasti jeho záujmov. Práve pri proletárskom vzdelávaní som sa pomocou histórie, prírodných vied pokúšal vzbudiť záujem o konkrétne výrobné odvetvia. To všetko je však niečo, čo proletára ako takého nezaujíma. Jeho zaujíma postavenie spoločenských tried, triedny boj, zaujíma ho to – čo vám tu, pravda, nemusím charakterizovať – čo nazýva nadhodnotou. Rozvoj hospodárskeho života ho zaujíma do tej miery, do akej mu pripisuje príčiny všetkého ľudského historického života a vlastne hovorí len o nejakej teoretickej sfére, ktorá je úplne mimo toho, v čom sa on od rána do večera nachádza. A podľa tohto by chcel formovať skutočnosť. Môžeme povedať: To, čo uznáva ako svoju teóriu hospodárskeho života, pochádza opäť z teoretického uvažovania. Väčšina proletárov sú dnes, pravda, viac či menej modifikovaní alebo pôvodní marxisti, to znamená prívrženci teórie, ktorá sa vlastne vôbec nezaobera podmienkami hospodárskeho života ako takého, ale pôsobí v tom smere, ako som to práve charakterizoval.

Toto človek zažije v širších kruhoch proletariátu vďaka praktickému styku s ním, vďaka pôsobeniu medzi proletariátom. Napriek tomu je to v istom ohľade len odlesk v posledných storočiach stále viac vynárajúceho sa odcudzovania čisto ľudských záujmov záujmom praktického života. Chcel by som povedať: Skomplikovanie nášho hospodárskeho života vyvolalo istý druh omámenia, takže človek s tým, čo považuje za eticky dobré, s tým, čo považuje za oprávnené sa už viac nedokáže ponoriť do jednotlivých komplikovaných oblastí hospodárskeho života. Ak však človek nehovorí vychádzajúc z praxe ale zo všeobecných abstraktných hľadísk, tak s tým, čo neustále kladie ako požiadavky, ako princípy, takmer vôbec sa nedotýka toho, čo tvorí každodennú prácu, každodenné úlohy.

Tak, ako som vám toto mohol ilustrovať na základe mojej vlastnej životnej praxe, mohol by som to potvrdiť i pomocou príkladov z histórie. Na jednom vtipnom príklade by som chcel ukázať, čo chcem povedať. Bolo to v roku 1884, vtedy v nemeckom parlamente Bismarck, keď chcel uviesť svoj príspevok do ďalšej diskusie o kardinálnej hospodárskej otázke, povedal, že uznáva právo každého človeka na prácu. Následne poslancov oslovil tak, že povedal: Postarajte sa, aby spoločnosť zabezpečila každému zdravému človeku prácu, ktorá ho uživí, postarajte sa, aby každý, kto je chorý alebo slabý, bol spoločnosťou zaopatrený, zabezpečte, aby bolo postarané o starých a budete sa môcť presvedčiť, že proletariát od svojich proletárskych vodcov utečie, že šíriace sa sociálno-demokratické teórie nenájdu viac žiadnych prívržencov. – Nuž, to povedal Bismarck, ktorý v každom prípade vo svojich memoároch priznal, že vo svojej mladosti mal republikánske sklony, ale ktorého napriek tomu celkom určite uznávate ako pravého monarchistu, u ktorého celkom iste nebudete predpokladať, že by napríklad súhlasil s tým, aby sa na konci nejakého proletárskeho zhromaždenia volalo na slávu medzinárodnej sociálnej demokracii.

Chcel by som poukázať na jednu inú osobnosť, ktorá povedala to isté takmer tými istými slovami, ktorá však celým svojim zmýšľaním, celým svojím ľudským pociťovaním stála na inom všeobecnom ľudskom základe. Bol to Robespierre. Robespierre v roku 1793, keď skoncipoval svoju Deklaráciu ľudských práv, povedal približne, nie, chcel by som povedať, že povedal presne to isté, čo Bismarck v roku 1884 v nemeckom parlamente: Je povinnosťou

spoločnosti zabezpečiť každému zdravému človeku prácu, postarať sa o chorých a slabých, zaopatríť starých, keď už viac nemôžu pracovať.

Tie isté slová od Robespiera a od Bismarcka, celkom iste na úplne inom ľudskom základe! A k tomu prichádza tretia skutočnosť, ktorá tiež nie je nezaujímavá: Keď Bismarck vyslovuje svoje „robespierske slová“ – ktoré sa celkom určite nenaučil od Robespiera –, odvoláva sa na to, že tieto požiadavky sa už od roku 1794 nachádzajú v pruskom zemskom práve. Nuž, celkom iste z toho nemôžeme vyvodiť záver, že pruské zemské právo rok po tom, čo Robespierre skoncipoval Deklaráciu ľudských práv, prevzalo tieto ľudské práva do svojho zákonníka. A určite nikto na svete nebude vyvodzovať záver, že pruský štát sa v súlade so svojim právom takmer počas celého storočia usiloval uskutočniť Robespierove idey, keď Bismarck v roku 1884 nanovo tieto požiadavky vyslovil. Tu už i vzhľadom na historické skutočnosti vyvstáva otázka: Ako vlastne dôjde k tomu, že dvaja takí rozdielni ľudia ako Robespierre a Bismarck môžu povedať doslova to isté, hoci to, čo si obaja predstavujú ako sociálne pomery, ktoré chcú podľa toho vytvoriť, je celkom iste úplne rozdielne?

Nemôžem si to vysvetliť nijako inak než tak, že práve dnes, keď hovoríme o konkrétnych otázkach života, ktorý sa počas posledných storočí stal komplikovaný, hovoríme v takých silných abstrakciách, že vlastne všetci, Bismarck sprava, z najkrajnejšej pravice, Robespierre z najkrajnejšej ľavice, sme vo vzťahu k všeobecným princípom spolu v harmónii. Ohľadom všeobecných princípov sa všetci zhodujeme. Avšak v živote sa okamžite dostávame do najkrajnejšej disharmónie, pretože práve naše všeobecné princípy sú úplne vzdialené od toho, čo musíme celý deň konkrétne konať. Práve dnes, keď dôjde na životnú prax, nemáme žiadnu možnosť to, čo si vo všeobecnosti myslíme aj konkrétne uskutočniť. A najviac abstraktné je to, čo dnes vystupuje v proletárskej teórii ako hospodárska požiadavka, z tých dôvodov, ktoré som sa pokúsil charakterizovať.

Stojíme dnes voči tejto situácii a musíme povedať: Táto situácia je výsledkom celého vývoja novšej doby. Vidíme ako sa tá časť hospodárskeho života, ktorú chápeme ako produkčný proces, v dôsledku komplikovanosti technického života stávala stále viac rozmanitejšou. Ak to chcem vyjadriť jedným slovom, ktoré sa, pravda, stalo už heslom – už len také slová musíme používať –: Vidíme, že produkčný život sa stáva stále viac kolektivistickjším.

Čo dnes v rámci nášho sociálneho organizmu v podstate dokáže vykonať v produkčnom živote jednotlivec? Všade je súčasťou toho, čo je potrebné vykonať spoločne s ostatnými. Náš spôsob produkovania sa stal taký komplikovaný, že jednotlivec je akoby súčasťou jedného veľkého produkčného mechanizmu. Produkčný život sa stal kolektivistickým. Práve na to sa pozerá proletár a vo svojom hospodársky fatalistickom názore sa nádeja, že kolektivismus bude stále silnejší, že stále viac produkčných odvetví sa bude spájať dovedna a potom príde doba, keď sám medzinárodný proletariát bude môcť prevziať túto produkciu. Na toto čaká proletár. Robí teda tú veľkú chybu, že kolektivismus produkcie považuje za niečo nevyhnutné – pretože to, čo je hospodársky nutné, pociťuje takmer ako prírodnú nutnosť –, považuje za potrebné kolektivismus ďalej rozširovať a predovšetkým považuje proletariát za povoláný na to, aby sa posadil na stoličky, na ktorých dnes sedia dnešní producenti a to, čo sa stalo kolektivistické aj sa potom kolektivisticky spravovalo. Ako silne na základe svojich hospodárskych záujmov proletariát lipne na nejakej takejto ideji, vidíme na smutných výsledkoch hospodárskeho experimentu na východe, pretože tam sa takpovediac – avšak nie tak, ako si to proletárski teoretici vysnili, ale v dôsledku vojnových pomerov – urobil pokus sformovať hospodársky život v tomto zmysle. Dnes už môžeme vidieť a stále viac budeme

vidieť toto: Tento pokus – úplne odhliadnuc od etických alebo iných hodnôt alebo sympatií či antipatií, ktoré voči tomu môžeme mať – v dôsledku svojich vlastných zničujúcich síl žalostne stroskotá a ľudstvu prinesie nesmierne nešťastie.

Oproti produkčnému životu stojí spotrebný život, ktorý sa ale nikdy sám od seba nemôže stať kolektivistický. V spotrebe sa jednotlivec v podstate v dôsledku prírodnej nutnosti nachádza ako individualita. Z osobnosti človeka, z ľudského individua pochádzajú potreby tvoriace celkovú konzumpciu. Vedľa kolektivistickej produkcie zostala existovať individualistická konzumpcia. Naďalej strmšia a hlbšia bude táto priepasť medzi produkciou usilujúcou sa o kolektivismus a napriek tomu stále silnejšie sa uplatňujúcimi, práve v dôsledku tohto kontrastu stále silnejšie sa uplatňujúcimi záujmami konzumpcie. Pre toho, kto sa dnes dokáže dívať na život nepredpojatým pohľadom, to nie je žiadna abstrakcia, ale vidí, že tie hrozné disharmónie, v ktorých sa nachádzame, sú práve výsledkom nesúladu, ktorý sa vytvoril v dôsledku toho, čo som naznačil, medzi impulzmi produkcie a potrebami konzumpcie.

Avšak celú biedu, ktorá v tomto ohľade vládne v dušiach ľudí až do najväčších hĺbok, môžeme vidieť len vtedy, ak sme sa práve nie štúdiom, ale životnou praxou po desaťročia zahĺbavali do toho, z čoho v jednotlivých oblastiach života táto disharmónia vyplynula. Nuž a to, čo som uviedol v mojej knihe *Die Kernpunkte der sozialen Frage, Hlavné body sociálnej otázky*, skutočne nevyplývalo z nejakých princípov, teoretických úvah, ale z týchto životných skúseností. Bolo mi úplne vzdialené na základe tejto životnej praxe pokúsiť sa o nejaké utopické riešenie sociálnej otázky. Avšak musel som zistiť, že dnes má myslenie ľudí úplne spontánny sklon k utópiám. To, čo mi vyplynulo z veľkej rozmanitosti života, čo by som radšej vysvetlil na konkrétnych príkladoch, musel som zhrnúť do všeobecných viet a tie potom zaslúčiť do hesiel „Trojčlennosti sociálneho organizmu“. To, čo je tam vnútri, predsa len som prostredníctvom niektorých usmerňujúcich myšlienok musel uviesť aspoň v príkladoch. Musel som uviesť, čo mám na mysli, ako sa veci majú uskutočniť. Preto som uviedol niektoré príklady ako má ďalej pokračovať vývoj kapitalizmu, ako je potrebné riešiť napríklad robotnícku otázku a pokúsil sa uviesť konkrétne, jednotlivé návody. Absolvoval som veľa diskusií o týchto *Hlavných bodoch sociálnej otázky* a vždy som videl, že ľudia sa na základe svojich dnešných utopických názorov stále pýtajú: Aké v budúcnosti bude to alebo ono? – Pritom sa opierali o návody, ktoré som uviedol k jednotlivostiam, ktoré som ale nikdy nemyslel inak než ako príklady. V úplne konkrétnom živote je to, pravda, tak, že človek niečo, čo robí, robí podľa svojho najlepšieho vedomia, že to dokáže postaviť v nejakej podobe do skutočnosti, ale mohol to samozrejme urobiť aj inak. Skutočnosť nie je taká, že sa na ňu hodí len niečo jednotlivé teoretické. Človek môže všetko robiť aj úplne inak. Ale utopista, ten by chcel mať všetko heslovite charakterizované až do podrobností. A tak boli často tieto *Hlavné body sociálnej otázky* práve inými vysvetľované v utopickom zmysle. Často boli zmenené na utópie, pričom ani najmenej neboli myslené ako utópie, ale vzišli z pozorovania toho, čo sa v produkčnom procese ukázalo ako kolektivismus, z názoru, že zo strany produkcie existuje určitá nutnosť vplávať do tohto kolektivismu, ale na druhej strane celá sila produkcie predsa len opäť závisí od schopností ľudského individua.

Človeku tak práve z pozorovania modernej produkcie s nesmiernou intenzitou vystupuje pred duševný zrak, že vlastne východiskový impulz, ktorý musí byť základom všetkej produkcie, a to osobná schopnosť, je istým spôsobom absorbovaná kolektivismom, ktorý vyplynul a naďalej bude vyplývať zo samotných hospodárskych síl. Na jednej strane voči človeku vystupuje to, k čomu má hospodársky život sklon a na druhej strane i samozrejma požiadavka uplatniť individuálne sily jednotlivce práve v rámci hospodárskeho

života. Tomu, kto premýšľa o sociálnom organizme, prislúcha zistiť, ako táto základná požiadavka hospodárskeho pokroku – pestovanie individuálnych schopností – môže pretrvať v produkčnom procese, ktorý sa čisto v dôsledku technických pomerov stáva stále komplikovanejším. To je na jednej strane to, čo človeku tak úplne živo vystupuje pred dušu: skutočný hospodársky proces a požiadavky, ktoré je potrebné klásť na hospodársky život, aby sa mohol rozvíjať.

Na druhej strane všetko to, čo dnes nazývame sociálnou otázkou, v podstate prakticky vôbec nevychádza z produkčných záujmov. Ak je v produkčnej oblasti snaha o kolektivismus, tak to vlastne vyplýva aj z technických možností hospodárskeho života, z technických nutností. To, čo zvyčajne nazývame sociálnou otázkou, je vlastne predkladané výlučne z konzumných záujmov, ktoré opäť môžu vychádzať len z ľudskej individuality. Vyjde tu najavo zvláštna vec, že – i keď sa zdanlivo deje niečo iné – z čisto konzumných záujmov svetom tiahne volanie po socializácii. Vidíme to i vtedy, keď prakticky sledujeme diskusie a život. Ja som to videl na mojich prednáškach, ktoré som začal mať od apríla roku 1919, aj v nasledujúcich diskusiách, ako nepríjemne sú dotknutí diskusiou o tom, čo nazývame sociálnou otázkou, v tom zmysle, ako je hlásaná z konzumných záujmov tí, ktorí v praktickom hospodárskom živote stoja ako producenti alebo podnikatelia.

Naproti tomu vidíme, ako v podstate všade, kde dochádza k volaniu po socializme, má sa na zreteli len konzumný záujem. Takže tu práve v ideáloch socializmu máme ako vôľový impulz činný individualizmus. V podstate všetci tí, ktorí sú socialistickí, usilujú sa o socializmus vychádzajúc z úplne individuálnych emócií. Úsilie o socializmus je v podstate len teóriou, ktorá o tom, čo sú individuálne emócie, nemá predstavu. Na druhej strane však vyplýva z dôkladného pozorovania toho, čo sa v našom hospodárskom živote počas stáročí tiež stále viac rozvinulo, absolútne plný význam toho, čo sa bežne v makroekonómii, v národohospodárskej vede zhrnulo do pojmu delba práce.

Som presvedčený, že o delbe práce sa popísalo a povedalo mimoriadne mnoho duchaplného, ale nemyslím si, že už bola pochopená v jej plnom význame pre praktický hospodársky život do jej všetkých dôsledkov. Nemyslím si to preto, lebo inak by sme museli vidieť, že z princípu delby práce v podstate vyplýva, že v sociálnom organizme, v ktorom vládne úplná delba práce, už nikto nič pre seba dokonca ani nedokáže produkovať. Dnes ešte vidíme posledné zvyšky samozásobovania, hlavne keď sa pozeráme na malé dedinské hospodárstva. Tam vidíme, že vlastne ten, kto produkuje, necháva si to, čo je potrebné na uspokojenie vlastných potrieb a svojej rodiny. A čo spôsobuje táto skutočnosť, že on môže byť takpovediac samozásobiteľom vlastných potrieb? Táto skutočnosť spôsobuje, že on vlastne produkuje úplne nesprávnym spôsobom v rámci sociálneho organizmu, ktorý je inak postavený na delbe práce. Každý, kto si dnes robí kabát sám alebo sa zásobuje potravinami vypestovanými na vlastnom pozemku, zásobuje sa vlastne veľmi drahoo, pretože tým, že vládne delba práce, vznikne každý výrobok lacnejšie než môže vzniknúť vtedy, keď si ho človek vyrobí sám pre seba. O tejto skutočnosti potrebujeme len popremýšľať a budeme musieť ako jej posledný dôsledok vidieť to, že v podstate dnes nikto nedokáže produkovať tak, že jeho práca nejako vteká do vyprodukovaného výrobku, do výrobku. Napriek tomu tu máme zvláštnosť, že napríklad Karol Marx hovorí o výrobku ako o kryštalizovanej práci. Toto dnes platí úplne najmenej. Dnes je výrobok vo vzťahu k svojej hodnote – a iba tá v hospodárskom živote prichádza do úvahy – spočiatku prácou určený úplne najmenej. Je určený užitočnosťou, to znamená konzumnými záujmami, užitočnosťou, s ktorou stojí v sociálnom organizme spočívajúcom na delbe práce.

Toto všetko vyvoláva v hospodárskej oblasti veľké otázky dneška. Z uvedených otázok mi vyplynulo, že jednoducho práve v dnešnom okamihu ľudského vývoja stojíme pred nutnosťou utvárať sociálny organizmus tak, aby stále viac ukazoval svoje tri prirodzené články. Ako jeden z týchto troch článkov musím najprv rozpoznať duchovný život, ktorý v podstate spočíva na ľudských schopnostiach. Keď hovorím o trojčlennosti sociálneho organizmu, tak do duchovnej oblasti nepočítam len viac či menej abstraktný duchovný život alebo náboženský život, ale do duchovnej oblasti počítam všetko to, čo spočíva na ľudských, duchovných či fyzických schopnostiach. Toto musím výslovne zdôrazniť, inak by sme ohraničenie duchovnej sféry v sociálnom organizme pochopili úplne mylne. I ten, kto vykonáva len manuálnu prácu, potrebuje na túto manuálnu prácu istú zručnosť a potrebuje ešte aj mnoho iného, čo v tomto ohľade jednotlivca neukazuje ako príslušníka oblasti čistého hospodárenia, ale ako príslušníka duchovnej sféry.

Ďalšia oblasť sociálneho organizmu je oblasť čistého hospodárenia. Pri čistom hospodárení máme dočinenia len s produkciou, konzumpciou a cirkuláciou medzi produkciou a konzumpciou. To však neznamená nič iné, než že v čistom hospodárskom živote máme dočinenia len s cirkuláciou vyrobených produktov, ktoré tým, že cirkulujú, stávajú sa tovarom. Máme tu dočinenia s cirkuláciou tovarov. Ľubovoľný výrobok, ktorý v rámci sociálneho organizmu tým, že je potrebný, dostáva určitú hodnotu, ktorá pôsobí na jeho cenu, je práve v tom zmysle, ako to ja musím chápať, tovarom.

Nuž ale teraz z toho vyplýva nasledujúce. Samozrejme veci, ktoré chcem načrtnúť ako usmernenia, môžem načrtnúť len v skratke, inak by vysvetlenie trvalo príliš dlho. Všetko to, čo je tovarom, môže mať skutočnú objektívnu hodnotu nie len v súvislosti hospodárskeho života, ale jednoducho celého sociálneho života. Tým, čo nejaký produkt znamená v rámci konzumného života, dostáva nejakú určitú hodnotu, ktorá má úplne objektívny význam. Musím teraz vysvetliť, čo myslím slovami „objektívny význam“.

Objektívnym významom nemyslím to, že táto hodnota tovaru, o ktorej teraz hovorím, môže byť bezprostredne udaná pomocou štatistiky alebo nejako podobne. Na to sú pomery, na základe ktorých tovar získava svoju hodnotu, príliš komplikované a rôznorodé. Odhliadnuc však od toho, čo o tom spočiatku môžeme vedieť, má mimo nášho poznania každý tovar nejakú celkom určitú hodnotu. Ak má tovar na trhu nejakú určitú cenu, tak táto cena môže byť vzhľadom na skutočnú objektívnu hodnotu príliš vysoká alebo príliš nízka, alebo s ňou môže súhlasiť. Ale tak, ako málo je smerodajná cena, ktorá voči nám vystupuje navonok – pretože nejakými inými pomermi môže byť sfalšovaná –, tak je na druhej strane pravda, že ak by sme boli schopní udať tie tisíce jednotlivých podmienok, na základe ktorých sa produkuje a konzumuje, tak by sme mohli udať objektívnu hodnotu nejakého tovaru. Z uvedeného vyplýva, že to, čo je tovarom, nachádza sa v hospodárskom živote istým celkom osobitným spôsobom. To, čo teraz nazývam objektívnou hospodárskou hodnotou, je však možné použiť len na tovar, nie je možné to použiť na niečo iné, čo sa dnes v našom hospodárskom živote nachádza v podobnom zmysle ako tovar. Nie je to totiž možné použiť na pôdu a nie je to možné použiť na kapitál.

Nechcel by som byť pochopený mylne. Odo mňa napríklad nikdy nebudete počuť charakteristiky kapitalizmu, ktoré sa dnes tak často používajú a ktoré pochádzajú z rôznych hesiel. Je také samozrejmé, že v dnešnom hospodárskom živote nie je bez kapitálu možné vôbec nič vykonať a hromženie na kapitalizmus je práve prejavom ekonomického diletantizmu, že to vôbec nie je potrebné ďalej rozvádzať. Teda nie to, čo dnes môžeme tak často počuť, spočíva v tom, čo som teraz povedal o kapitále a pôde, ale niečo úplne iné. Ak pri každom

tovare môžeme udať, že jeho cena leží nad alebo pod nejakým stredom, ktorý sa však nedá určiť len tak bez všetkého, ktorý však objektívne existuje a jediný je tým, čo je blahodarné, hoci ho spočiatku nedokážeme rozpoznať, tak to nemôžeme udať pre niečo, s čím sa dnes zaobchádza ako z tovarom, pre pôdu. Cena pôdy, hodnota pôdy dnes úplne podlieha tomu, čo môžeme nazvať ľudskou špekuláciou, čo môžeme nazvať všetkým iným len nie sociálnymi impulzmi. Na určovanie ceny alebo hodnoty pôdy v ekonomickom zmysle neexistuje žiadne objektívne meradlo. Je to tak preto, že tovar, keď existuje – jedno či je dobrý alebo zlý, ak je dobrý, tak je práve užitočný, ak je zlý, tak je práve málo užitočný –, môže svoju objektívnu hodnotu určiť sám tým, akým spôsobom a aký intenzívny je po ňom dopyt.

Toto sa nedá povedať o pôde a nedá sa to povedať ani o kapitále. Pri pôde a kapitále závisí úplne od ľudských schopností, akým spôsobom prinášajú úžitok, ako sa stavajú do celého sociálneho a hospodárskeho celku. Nikdy nie sú niečím hotovým. Ak mám spravovať nejakú pôdu, tak ju dokážem spravovať len podľa mojich schopností a jej hodnota je z toho dôvodu niečím úplne premenlivým. Rovnako je to v prípade kapitálu, ktorý mám spravovať. Ten, kto túto skutočnosť prakticky študuje v jej plnom význame, musí potvrdiť: Tento radikálny rozdiel medzi tovarom a na druhej strane pôdou a kapitálom vskutku existuje. – O určitých symptómoch, ktoré sa vyskytujú v našom hospodárskom živote a ktoré sa nám jasne ukazujú ako chorobné symptómy sociálneho organizmu, musíme potom rozmyšľať v súvislosti s tým, čo v hospodárskom živote vyplýva z toho, že prakticky tie isté peniaze, to znamená to isté ohodnocovanie používame na niečo, čo vlastne vôbec nie je porovnateľné. Miešame a okľukou prostredníctvom peňazí privádzame do výmeny, do vzájomného ekonomického pôsobenia to, čo je vo svojej podstate úplne rozdielne, a teda by sa s tým malo zaobchádzať rozdielne i v hospodárskom živote.

Keď teraz ďalej prakticky študujeme, ako v našom sociálnom organizme došlo k tomuto rovnakému zaobchádzaniu, takpovediac plateniu tými istými peniazmi ako za tovar, teda za spotrebné predmety, tak i za pôdu a kapitál, ktorý sa, pravda, v podstate tiež stal predmetom obchodu, ako vie každý, kto pozná hospodársky život, ak by sme sa teda spýtali, ako k tomu vlastne došlo a sledujeme historický vývoj ľudstva, tak vidíme, že dnes v našom sociálnom organizme pôsobia neorganicky tri oblasti života, ktoré majú v podstate úplne rozdielny pôvod a ktoré majú v sociálnom živote vzájomný súvis len prostredníctvom individuálneho človeka. Po prvé je to duchovná oblasť, v ktorej sú činné ľudské schopnosti, ktoré človek prináša sem na Zem z iných svetov, ktoré spočívajú v jeho vlohách, v tom, čo sa na základe týchto vlôh môže naučiť. Predstavujú niečo úplne individuálne a rozvíjajú sa tým intenzívnejšie, čím viac sa v sociálnom živote môže uplatňovať jednotlivá individualita človeka. Človek môže byť materialista alebo čokoľvek iné, bude však musieť povedať: To, čo je činné v tejto oblasti, to človek do tohto sveta prináša narodením. Je to niečo, čo siaha od fyzickej zručnosti manuálne pracujúceho po najvyššie vyjadrenia a prejavy vynaliezavého ducha. V prípade, že sa to má rozvíjať, je to úplne odkázané na jednotlivú individualitu človeka.

Trochu inak je to v oblasti hospodárskeho života. To, čo chcem o tom povedať, chcel by som vysvetliť na jednej skutočnosti. Všetci viete, že v určitej dobe v 19. storočí tu a tam vznikla myšlienka jednotnej zlatej meny. Ten, kto sleduje, čo praktickí hospodári, ekonomickí teoretici, poslanci, hovorili v dobe, keď tu a tam bolo usilované o zlatú menu – hovorím to celkom iste bez irónie –, je mimoriadne duchaplné. Človek je často hlboko preniknutý duchaplnosťou toho, čo sa v parlamentoch, obchodných komorách a iných spoločenstvách hovorilo, písalo o zlatej mene a jej blahodarnom vplyve na hospodársky život. Jedno, čo bolo hovorené a zdôrazňované najvýznamnejšími ľuďmi, prinajmenšom mnohými

z najvýznamnejších ľudí je, že zlatá mena povedie k tomu, že všade rozkvitne hospodársky blahodarný voľný obchod a hospodársky škodlivé politické hranice stratia svoj hospodársky význam. Pre takéto tvrdenia sa uvádzali dôvody, dôkazy, ktoré sú mimoriadne duchaplné. Čo sa udialo v skutočnosti? V skutočnosti sa totiž udialo to, že práve v tých oblastiach, kde sa očakávalo, že vďaka zlatej mene hospodárske hranice padnú, tieto sa napriek tomu ukázali ako potrebné, alebo prinajmenšom boli mnohými zdôrazňované ako potrebné. Zo skutočného hospodárskeho života vyplynul opak toho, čo na základe teoretických úvah hovorili práve tí najchytřejší ľudia.

Toto je veľmi dôležitá nedávna historická skutočnosť, z ktorej by sme mali iba vyvodíť nevyhnutné dôsledky. Aké sú tieto nevyhnutné dôsledky? Sú to tie, ktoré sa ukážu vždy, keď sa pozeráme na skutočnú hospodársku prax: že v oblasti vlastného hospodárskeho života, ktorý pozostáva z produkcie, obehu a spotreby tovaru – nech mi je dovolené vysloviť paradox, ktorý považujem za pravdu, ktorá sa ukáže skutočne nepredpojatému pozorovaniu –, nie je jednotlivcovi jeho chytrosť vôbec na nič. Človek môže byť veľmi chytrý, môže o hospodárskom živote rozmýšľať veľmi chytré, dôkazy môžu bezo zvyšku súhlasiť, ale v hospodárskom živote sa nepotvrdia. Prečo? Pretože hospodársky život sa vôbec nedá obsiahnuť úvahami jednotlivca, ale hospodárska skúsenosť, hospodárske poznanie môže dôjsť k platnému úsudku len cestou dorozumenia sa tých, ktorí majú rôznym spôsobom záujem na hospodárskom živote. Jednotlivec si nikdy nedokáže získať platný úsudok, ani pomocou štatistiky o tom, ako má hospodárstvo bežať, ale len pomocou dorozumenia sa, povedzme, spotrebiteľov a producentov, ktorí sa spoja do spoločenstiev, kde prvý povie druhému, aké existujú potreby a druhý povie prvému, aké možnosti má produkcia. Iba vtedy, ak v rámci spoločenstiev hospodárskeho života na základe porozumenia vznikne kolektívny úsudok, môže z toho pre hospodársky život vyplynúť platný úsudok.

Tu sa však dotýkame miesta, kde vonkajšie hospodárske poznanie hraničí s hospodárskou psychológiou. Život tvorí celok a práve duše ľudí nemôžeme obísť, ak naozaj chceme hovoriť o praktickom živote. Ide teda o to, že ozajstný hospodársky úsudok môže vyplývať len z dorozumenia tých, ktorí sa nachádzajú v hospodárskom živote, z poznatkov, ktoré si jednotlivec získava ako čiastkové poznatky a ktoré sa adekvátnymi úsudkami stanú až vďaka tomu, že sa jednotlivý poznatok jedného obrúsi na poznatku druhého. V hospodárskom živote môže viesť k platnému úsudku len vzájomná výmena názorov. Tým tu však máme dve radikálne rozdielne oblasti ľudského života. A čím praktickejšie sa na život dívame, tým viac sa ukazuje, že tieto oblasti sa od seba odlišujú. Napríklad produkcia, ktorá vyžaduje, aby človek mal poznatky o tom, ako sa má produkovať, ako sa na základe ľudských schopností pracuje, vskutku na scénu privádza ľudské individuum, ale všetko to, čo sa deje s tovarom, výrobkom, keď je už vyprodukovaný, podlieha kolektívnemu úsudku. Medzi oboma oblasťami sa nachádza tretia, v ktorej teraz nestojí jednotlivec, aby rozvíjal svoje schopnosti, ktoré si do života priniesol narodením, v ktorej sa ani nemôže spojiť s niekým iným, aby si na ňom obrúsil svoj hospodársky úsudok a vytvoril kolektívny úsudok, ktorý môže v praxi platiť na hodnotenie hospodárskeho života, ale stojí tu oproti človeku tak, že toto stávie oproti druhému je niečím čisto ľudským, vzťahom človeka k človeku.

Táto oblasť obsahuje všetky vzťahy, v ktorých práve stojí jednotlivý človek bezprostredne oproti jednotlivému človeku, nie ako hospodáriaci, ale ako človek, kde ani nemá nič dočinenia so schopnosťami, ktoré sú mu vrodené alebo vštepené výchovou, ale kde má dočinenia s tým, čo v sociálnom organizme smie robiť alebo k čomu sa môže zaviazat', na čo má právo, s tým, čo v sociálnom organizme práve znamená, keď stojí človek oproti druhému

človeku čisto ľudsky, odhliadajúc od jeho schopností, odhliadajúc od jeho hospodárskej pozície. To je tretia oblasť sociálneho organizmu.

Môže sa zdať, že tieto tri oblasti sú vymyslené. To nie sú. Zdá sa, ako keby neboli vzaté z praxe. To však práve sú. To, čo ich robí špecifickými, pôsobí bezprostredne v životnej praxi. Keď tieto tri oblasti sociálneho organizmu spoločne pôsobia nesprávnym spôsobom, dochádza k poškodzovaniu sociálneho organizmu. V mojich *Hlavných bodoch sociálnej otázky* som – nie, aby som niečo dokázal, viem veľmi dobre, že pomocou analógií sa nikdy nič dokázať nedá, ale aby som vysvetlil niečo, čo som chcel povedať – použil analógiu s ľudským organizmom, ktorý je určite jednotným celkom, ktorý však, ak ho analyzujeme na základe skutočnej fyziológie, napriek tomu tiež spočíva na trojčlennosti. V ľudskom organizme zreteľne rozlišujeme organizmus nervov a zmyslov, ktorý síce preniká celého človeka, ale hlavne je lokalizovaný v hlave. Ako druhý relatívne samostatný organizmus máme v človeku dýchací a obehový rytmus, organizmus rytmu. Tretí organizmus je organizmus látkovej premeny a údov, všetko to, čo spočíva buď na vnútorných funkciách látkovej premeny alebo spotrebe látkovej premeny vo vonkajšej ľudskej činnosti, ktorá sa začína pohybom ľudských údov a vyžaduje látkovú premenu.

Ako bolo povedané, človek je jednotný, a to práve tým, že tieto tri relatívne samostatné články pôsobia spoločne harmonicky jeden v druhom. Ak by sme si namiesto tohto vzájomného organického pôsobenia priali, aby bol človek jednotný abstraktne, priali by sme si niečo pochabé. Každý z týchto orgánov má svoje otvory k vonkajšiemu svetu, zmysly, dýchacie otvory, otvor pre prijímanie potravy – relatívna samostatnosť. Avšak práve vďaka tejto relatívnej samostatnosti pôsobia tieto články spolu harmonicky správnym spôsobom, keď každý článok rozvíja svoju špecifickú silu, a tak vzniká jednota. Ako bolo povedané, pomocou analógií sa nedá nič dokázať. Ja tým ani nič dokázať nechcem, len vysvetľujem. Ten, kto pozoruje sociálny organizmus rovnako objektívne, ako objektívne pozoruje trojčlennosť človeka v tejto fyziológii, zistí, že sociálny organizmus na základe svojich prapôvodných kvalít vyžaduje samostatné, relatívne samostatné postavenie hospodárskeho organizmu, štátno-politického či právneho organizmu a duchovného organizmu, vo vymedzení ako som to naznačil.

Často sa mylne proti tejto trojčlennosti sociálneho organizmu namietalo, že v podstate toto rozdelenie sa vôbec nemôže uskutočniť, pretože napríklad do hospodárskeho života neustále zasahujú právne pomery, aj duchovné schopnosti, a preto je nezmysel chcieť pre sociálny organizmus zaviesť členenie v zmysle tejto trojakosti.

V ľudskom prírodnom organizme pôsobia tieto tri články smerom k jednote práve tým, že sa každý jeden môže prejavovať vo svojom špecifickom charaktere a je to úplne tak, že i nervovo-zmyslový organizmus je vyživovaný, má osobité vyživovacie procesy a to, čo je nervovo-zmyslovým organizmom, má význam i pre organizmus látkovej premeny. To, že tieto tri články sú napriek tomu relatívne samostatné, ukazuje zdravá fyziológia.

Zdravá sociálna fyziológia ukáže i to, že práve pri relatívnej samostatnosti každej z týchto troch jednotlivých oblastí – duchovná oblasť, tá oblasť, kde človek stojí oproti druhému jednoducho ako človek, teda právno-štátno-politická oblasť, a ďalej hospodárska oblasť, kde človek musí v naznačenom zmysle pokročiť k asociáciám, spoločenstvám –, že tieto oblasti, ak relatívne samostatne rozvíjajú svoje prapôvodné kvality, práve potom môžu spoločne v správnom zmysle pôsobiť smerom k jednote. To, čo som tu povedal, vôbec nie je pripomínaním starej platónskej trojčlennosti: učiteľský stav, vojenský stav, vyživovací stav, pretože tu sú ľudia členení na tri stavy. O takomto členení nemôže byť v našej dnešnej dobovej

situácii ani reči, ale pri trojčlennosti sociálneho organizmu je reč len o členení správy, vonkajšej podoby troch oblastí života.

Duchovná oblasť má byť spravovaná úplne na základe svojich vlastných princípov. Tí, ktorí sú napríklad učiteľmi, majú byť súčasne správcami školstva, takže nemáme od seba oddelené na jednej strane pedagogicko-didaktickú vedu a na druhej strane predpisy politického organizmu pre vyučovanie. Z toho, čo je pedagogicko-didaktickou vedou, teda bezprostredne z duchovna musí pochádzať všetka správa v duchovnej oblasti. V politicko-štátnej oblasti bude môcť všetko vznikáť prostredníctvom dorozumenia sa človeka s človekom v príslušných správnych a zákonodarných orgánoch. V hospodárskej oblasti sa z dôvodov, ktoré vyplývajú už z môjho dnešného výkladu, budú musieť vytvoriť asociácie, v ktorých ľudia stoja ako hospodárske subjekty. Čo musí byť prvoradou úlohou týchto asociácií v hospodárskej oblasti?

Nuž, pri formulovaní tejto úlohy sa môže ukázať práve to špecifické, čo som sa pokúsil znázorniť v mojich *Hlavných bodoch sociálnej otázky*. V týchto *Hlavných bodoch sociálnej otázky* nie je nikde povedané, že sociálne inštitúcie majú vznikáť tak alebo onak, že to či ono je najlepšie. To by sa mi už javilo ako dotyk s utópiou, pretože ten, kto pozná dnešný ľudský život, vie, že i keď sa vymyslia tie najlepšie teórie, životná prax má z týchto teórií nekonečne málo. Dokonca som prakticky presvedčený o nasledujúcom: Ak sa dá dokopy dvanásť, alebo viac či menej, vôbec nie zvlášť chytrých ľudí, môžeme dostať skvelé programy na všetko, povedzme napríklad na zriadenie školy, programy, proti ktorým nie je vôbec nič čo namietat: bod 1, bod 2, bod 3. Ak by bolo skutočnosťou všetko to, čo tam stojí v bode 1, bode 2, bode 3, bola by to priam ideálna škola. Ale to v skutočnosti nemôže nastať, pretože človek síce môže vymyslieť to, čo je najideálnejšie, ale to, čo sa dá uskutočniť, závisí od úplne iných podmienok.

Vo waldorfskej škole v Stuttgarte sme sa pokúsili, nakoľko to je v dnešnej dobe možné, založiť niečo, čo vôbec nie je založené na programoch, ale čo vychádza len z pedagogiky a didaktiky. Táto slobodná waldorfská škola má nejaký počet učiteľov, ktorí ak by sa dali dohromady, dokážu vymyslieť ideálne školské programy. Ale bez toho sa zaobídeme. Tu sú v učiteľskom zbore ľudia, živí ľudia. To, čo vedia, to najlepšie, čo je možné z nich dostať, to sa má rozvinúť. Odmietajú sa všetky ideálne programy, všetky predpisy, všetko je postavené do bezprostredného impulzu individuálnej ľudskej schopnosti. Žiadny predpis nemýli toho, – a to je práve úloha individuálneho, osobného človeka – kto vychádzajúc z pedagogiky a didaktiky, to znamená zo svojich vlastných schopností má aktívne zasahovať v nejakej určitej oblasti duchovného života.

Dnes sa takéto veci dajú zrealizovať len do istej miery. V praktickom živote sa ideál práve nikde uskutočniť nedá, ale musí sa urobiť to, čo vyplynie zo životných možností. Práve tak sa pristupuje ku všetkému ostatnému v mojich *Hlavných bodoch sociálnej otázky*. Nikde nie je urobený pokus ukázať, aké jednotlivé inštitúcie majú byť. Nie je to stanovené ako požiadavka ani ako ideál, ale je to výsledok pozorovania toho, čo človek v jeho dnešnom historickom vývoji chce, keď upozorňujem na to, že ľudia – hoci sú práve takí, akí raz sú –, postavení na svoje správne miesto, mohli by pôsobiť inak, než pôsobia dnes. Z uvedeného dôvodu neuvádzam, akú podobu tá či oná inštitúcie má v skutočnosti mať, ale bezprostredne sa obraciam na ľudí a hovorím: Ak ľudia spolu pôsobia správnym spôsobom a správnym spôsobom nachádzajú hľadiská, z ktorých je potrebné chápať sociálnu otázku, potom vznikne to najlepšie, čo vzniknúť môže. – A ja práve verím, že najlepšie utváranie sociálneho organizmu vychádzajúce z ľudí je to, keď každý jednotlivý človek, chcel by som povedať, rozmyšľa, pôsobí a koná v osobitnom združení v duchovnej oblasti, v právnej a štátnej alebo

politickej oblasti, a tiež v hospodárskej oblasti. Každý človek – sociálny organizmus nie je členený podľa stavov –, každý človek môže podľa okolností stáť vo všetkých troch oblastiach, ak má na to silu. To, čo je dôležité, nie je to, že ten či onen človek pôsobí práve v tejto či onej oblasti, ale aby tieto tri životné oblasti boli spravované samostatne, objektívne, nie ľubovoľne, ale vychádzajúc z ich základných podmienok, takže človek môže stáť vo všetkých troch alebo dvoch alebo jednej oblasti, ale spravuje ju vychádzajúc z princípov tejto oblasti. Kto si premyslí, ako týmto spôsobom vznikne harmónia uvedených troch oblastí, uvidí, že pri tejto trojčlennosti ide práve o jednotu, nie o rozdelenie, ako sa to mylne myslí v kritikách a recenziách.

Najmä v hospodárskej oblasti ide o to, že veci sa nemajú hľadať tak, že sa niečo určí napríklad na základe štúdia štatistických údajov a tak podobne, ale že sa vychádza bezprostredne zo života. Chcem nadviazať na jeden príklad. Určite každý vie, že nejaký tovar sa v hospodárskom kolobehu stane príliš lacný, ak príliš veľký počet ľudí produkuje to isté, ak sa produkuje práve príliš veľa a každý človek vie, že nejaký tovar sa stane príliš drahý, ak ho produkuje príliš málo ľudí. Týmto máme dané vodidlo, kde sa objektívne nachádza onen stred, o ktorom som hovoril. Tento stred, táto objektívna hodnota, táto objektívna cena, tá sa ako taká nedá fixovať. Ak však vzniknú asociácie, ktoré svoju činnosť budú vidieť v tom, aby prakticky poznali hospodársky život, aby ho prakticky v každom okamihu, v každom momente študovali, potom ich hlavné pozorovanie môže byť zamerané na stúpanie a klesanie cien. Vďaka tomu, že sa asociácie týmto stúpaním a klesaním cien budú zaoberať, môže sa jednaniami dosiahnuť, aby pre nejakú hospodársku oblasť bol vzdelaný dostatočný počet ľudí, aby sa dostatočný počet ľudí zaoberal nejakým produkčným odvetvím, aby sa do istej miery pomocou jednaní do nejakého produkčného odvetvia priviedol správny počet ľudí. To sa nedá určiť teoreticky, to sa dá určiť len tak, že ľudia sa postavia na svoje správne miesto, teda že tieto veci budú určované vychádzajúc z ľudského prežívania. Nedá sa teda povedať: Objektívna hodnota je to či ono. Ak však asociácie budú v hospodárskom živote pracovať týmto smerom tak, že si za svoju úlohu stanovia postupne zrušiť podniky, ktoré podľa príslušných zvyklostí príliš znižujú ceny a namiesto nich zriadiť iné s novou produkciou, potom sa bude na činnosti jednotlivých produkčných odvetví podieľať dostatočné množstvo ľudí. Toto sa môže diať len prostredníctvom skutočného asociálneho života. Následne to, čo pre nejaký tovar vystupuje ako cena, bude sa blížiť objektívnej cene. Takže nikdy nemôžeme povedať: Z týchto či oných dôvodov musí byť objektívna cena taká či onaká, ale môžeme len povedať: Ak vznikne správna ľudská asociácia, môže vďaka jej práci v bezprostrednom živote sociálneho organizmu postupne vyjsť najavo správna cena. – Nejde o to určiť, aké majú byť inštitúcie, aby sa udialo to, čo je sociálne správne, ale ide o to priviesť ľudí do takých sociálnych vzťahov, že zo spoločného pôsobenia dôjde k postupnému riešeniu sociálnej otázky. Kto sociálnej otázke rozumie správne, nebude ju považovať za takú, ktorá raz vnikla a pomocou nejakej utópie by mohla byť vyriešená, ale sociálna otázka je výsledkom novodobej spolupráce a v budúcnosti bude existovať stále viac. Je potrebné, aby ľudia sledovali sociálne prúdenia vychádzajúc zo svojho hospodárskeho hľadiska a asociácií, v ktorých jediných môže vzniknúť hospodársky úsudok, ktorý hospodársky život privedie do správnych koľají teraz nie zákonmi, ale práve vychádzajúc z bezprostredného života, vďaka bezprostrednému ľudskému rozhovoru. Sociálny život má byť postavený prakticky na ľudskosti.

V *Hlavných bodoch sociálnej otázky* nejde teda o popis nejakej sociálnej štruktúry, ale o naznačenie toho, ako majú byť ľudia privedení do vzťahu, aby títo ľudia v ich spoločnom pôsobení od jedného časového bodu k druhému časovému bodu robili to, čo sociálnu otázku

nevyrieši v zmysle, ako sa o tom niekedy utopicky sníva, ale dá jej správne smerovanie. Ako už z tohto vidíme, tieto asociácie budú mať teda predovšetkým dočinenia s vlastným hospodárskym životom. Vo vlastnom hospodárskom živote cirkulujú tovary. Asociácie tak budú mať predovšetkým sklon, vychádzajúci z bezprostredného života, pôsobiť smerom k vytváraniu správnej ceny, takže každý si vychádzajúc zo svojej vlastnej výroby aj skutočne bude môcť kúpiť to, čo uspokojí jeho potreby. Raz som sa pokúsil sformulovať, ako by sa takáto spravodlivá cena mala dosiahnuť. To samozrejme nie je mienené tak, že by sa mala určiť abstraktne. Ako som naznačil, určená bude vychádzajúc zo skutočného života. Povedal som: V sociálnom živote je takáto cena za nejaký výrobok, teda za tovar taká, ktorá človeku umožní postarať sa o živobytie, svoje potreby a svojej rodiny, až pokým opäť nevyrobí rovnaký produkt.

Toto nestaviam ako dogmu. Nehovorím, že to tak musí byť, pretože to by sa nikdy nedalo zaviesť, lebo takéto teórie nie je možné zaviesť do praxe. Ja len hovorím, že to, čo z asociačnej spolupráce vyplynie ako správna cena, pôjde týmto smerom. Chcem uviesť len výsledok. Nechcem vytvoriť dogmu, nejakú ekonomickú dogmu. Práve o to podľa môjho presvedčenia pri dnešnom ekonomickom myslení ide, že sa to všade postaví na ľudský základ, že opäť spoznáme, do akej miery musí byť človek všade hybnou silou hospodárskeho života, že nemyslíme na to, aby sme v sociálnom organizme vytvárali potrebné inštitúcie nejako na základe prostých myšlienok, na základe teórií, ale musíme sa pokúšať prísť na to, aký má byť spoločný život ľudí, aby vzniklo to, čo je správne.

Chcel by som to ešte vysvetliť pomocou nasledujúcej analógie. V prírodnej oblasti existuje toto: v predpokladoch, podmienkach, ktoré sú vytvorené človekom sa síce nachádza niečo, čo pochádza z elementárneho pociťovania človeka, čo ale nemá za cieľ fixovať niečo, čo sa utvára vonku v sociálnom živote. V poslednej dobe sa totiž veľa hovorilo o tom, ako môže byť embryonálny vývoj človeka ovplyvnený tak, že v istom zmysle máme v našej moci to, či sa na svet narodí chlapec alebo dievča. Nuž dnes o tejto otázke nechcem hovoriť teoreticky, ale považujem to za šťastie, ak sa táto otázka nerieši bezo zvyšku prakticky, pretože hoci ľudia nedokážu abstraktne určiť, aké je vo svete najlepšie rozdelenie mužského a ženského pohlavia, tak toto rozdelenie sa napriek tomu približuje k tomu najlepšiemu pomeru bez toho, aby ľudia k tomu mohli nejako prispieť. Existujú totiž objektívne zákonitosti, ktoré vznikajú potom, ak človek vychádzajúc z úplne iných podmienok jednoducho robí to, čo zodpovedá jeho elementárnym impulzom. A keď budú asociácie pôsobiť správnym spôsobom a vychádzať z poznania života bez toho, aby dogmaticky predurčovali, že spravodlivá cena musí byť taká či onaká, vznikne vďaka asociačnému pôsobeniu aj táto cena. Nazývam to asociačným pôsobením, pretože pri asociovaní je potrebné si uvedomovať ľudskú individualitu, to znamená pri zjednotení síl jedného so silou druhého zostáva individualita zachovaná. V koalíciách, v družstvách sa individualita potláča. To je to, čo podľa môjho presvedčenia môže viesť k reálnemu, nie dogmatickému ekonomickému mysleniu.

Môžeme myslieť aj na iné úlohy týchto asociácií. Ak sa opäť zamyslíme nad analógiou s ľudským organizmom, môžeme povedať: Na tomto alebo inom symptóme pozorujeme, že ľudský organizmus je chorý. Na základe nejakého komplexu symptómov si môžeme vytvoriť názor na chorobu, na chorobný proces. Úplne podobne je to so sociálnym organizmom. Dnes v sociálnom organizme vidíme jasné chorobné symptómy. Asociácie sú to, čo uzdravuje. Asociácie pôsobia smerom k harmonizácii záujmov, takže producentské a konzumentské záujmy sa vďaka spolupráci v asociácii harmonizujú a aj iné záujmy sa harmonizujú. Predovšetkým sa harmonizujú záujmy zamestnávateľov a zamestnancov. Dnes vidíme, ako

z nezdravého hospodárskeho tela vzniká opak asociačného života. Vidíme ako vzniká pasívny odpor, výluky v práci a stávky, sabotáže až po vzbury. Každý, kto rozmýšľa zdravo, nemôže nerozmýšľať inak, než že toto všetko pôsobí v opačnom smere ako asociačný princíp, a že všetko toto, sabotáže, štrajky, vzbury a tak ďalej, sú chorobnými symptómami sociálneho organizmu, ktoré musia byť prekonané pomocou toho, čo pôsobí harmonizujúco. Na to však potrebujeme naozaj zmysluplnú podobu tohto sociálneho organizmu, tak ako je zmysluplne utvorený ľudský prírodný trojčlenný organizmus.

Teraz sa vrátim k tomu, čo som povedal, že pôda a kapitál samy vôbec nie sú porovnateľné s tovarom, pretože ich hodnota závisí od ľudských schopností. Ak máme niečo abstraktne jednotné, ako sa to v novšej dobe stále viac vytvára a obsahuje i chorobné symptómy uvedeného druhu a ešte rôzne iné, potom to v dôsledku tejto abstraktnej jednoty smeruje k tomu, aby aj pôda, aj kapitál a nakoniec i práca boli ohodnocované rovnakým spôsobom ako tovar.

Ak máme trojčlenný sociálny organizmus, tak v oblasti duchovného života pôsobí individualita, pôsobia sily individuality. Všetko to, čo v hospodárskom živote musí súvisieť s rozvojom individuality, čo teda súvisí s pôdou a kapitálom, musí sa vlastne logicky začleniť do duchovnej časti sociálneho organizmu. Preto som hovoril, ako sa správa kapitálu a pôdy musí vykonávať v duchovnej časti sociálneho organizmu.

Ten kto teraz kritizuje, že tieto tri oblasti by sa navzájom oddelili, vôbec neberie do úvahy, že – ako som to popisoval – duchovný organizmus, ktorý je práve postavený na individuálnej sile, sám od seba prevezme správu kapitálu, správu pôdy, ak sú ľudia postavení na svoje správne miesto. To, čo v sociálnom organizme vystupuje ako práca, je činnosť, ktorú človek vykonáva pre človeka, je to niečo, čo sa nikdy nemôže rozvíjať, ak sa nachádza len v hospodárskom živote. Regulácia práce patrí do právneho, politického štátu. Práve preto, že čas a rozsah práce sa budú regulovať z úplne iných východísk než dnes, a to na základe vzťahu človeka k človeku, oddelene od hospodárskych zmlúv, ktoré budú v hospodárskom živote určované asociáciami, dôjde k niečomu, čo je mimoriadne dôležité: Hospodársky život sa postaví na zdravý základ v dôsledku toho, že na jednej strane bude mať prírodu s jej podmienkami, na druhej strane ľudí s ich podmienkami.

Bolo by určite veľmi zvláštne, ak by sme si dnes spolu sadli v nejakom malom výbore a rozmýšľali o tom, aký musí byť v roku 1922 počet dažďových dní, aby hospodárske záležitosti prebiehali podľa želania. Prírodu musíme prijať ako skutočnosť a až na základe danej prírody môžeme vybudovať hospodársky život. Toto je na jednej strane hospodárskeho života

V trojčlennom sociálnom organizme na druhej strane hospodárskeho života, v asociáciách závislých samých od seba, relatívne samostatných, relatívne samostatných až po úroveň utvárania peňažného systému, stojí človek oproti druhému človeku ako človek, nie ako hospodársky subjekt a ako človek vytvára pracovné zákony. Až teraz sa podmienky ľudskej práce nebudú určovať na základe hospodárskych podmienok, na základe ktorých sa majú určovať len ceny tovarov, vzájomné tovarové vzťahy, teda to, čo je čisto hospodárske. Podmienky ľudskej práce sa nebudú určovať na základe hospodárskych požiadaviek tak, ako sa nedá na základe hospodárskych vzťahov určovať výnosnosť prírody. Takto budeme mať hospodársky život postavený na čisto ľudských a čisto prírodných pomeroch.

Určite sa potom nebude dať uskutočniť nejaká utopická predstava. Pretože čo už by sme mali z toho, ak by sme chceli len rozmýšľať o tom, ako je možné človeka urobiť lepším, než akým už raz je? Môžeme ho predsa len študovať takého, aký je. Môže byť veľmi pekné hovoriť o nejakých svetoch budúcnosti, v ktorých sa človeku bude dariť dobre, ale to je

neplodné, pretože si môžeme vymyslieť všetko možné, ako má byť sociálny organizmus utvorený. Toto ale nikdy nemôže byť otázkou. Otázkou môže byť len: Aký je možný sociálny organizmus? Ako musia jeho články spolu pôsobiť, aby bol nie ten najlepší, ale prostredníctvom svojich vlastných síl možný? Aby bol obdarený podľa možnosti malým počtom chorobných symptómov v uvedenom zmysle a rozvíjal sa podľa možnosti zdravým spôsobom.

Myslím, že práve ak sa človek bude chcieť dorozumieť na základe skutočného poznania sociálnych životných podmienok, bude môcť postupne dôjsť k pochopeniu tejto kardinálnej otázky hospodárskeho života, ktorú som naznačil, ktorá žila v celom mojom výklade a ktorú nechcem formulovať abstraktne dogmaticky. Dnes však vznikajú naše najhoršie konflikty, ktoré ničia hospodársky život, koniec-koncov ako dôsledok toho, že sa hospodársky život neštuduje z tej istej dobrej vôle, neskúmajú sa jeho podmienky v rámci sociálneho organizmu, ako sa to robí napríklad vo vzťahu k prírodnému organizmu. Keď sa vo vzťahu k sociálnemu organizmu naučíme postupovať ako v biológii, fyziológii a terapii, potom poznáme, aké existujú možnosti, a až potom budeme vedieť klásť správnym spôsobom otázky, ktoré dnes nazývame sociálnymi. Tým sa budú môcť vrátiť na ľudský základ. Najdôležitejšie je, aby sme najprv získali podľa možnosti čo najviac hláv a myslí pre takéto prirodzené chápanie sociálneho organizmu, pre také chápanie, ktoré je schopné pozorovať sociálny organizmus z hľadiska zdravia a choroby tak, ako sa o to snaží prírodná veda vo vzťahu k ľudskému organizmu. Verím, že dnes môžeme spoznať, že aj ohľadom kardinálnej otázky hospodárskeho života sa musí skutočne povedať, že trojčlennosť sociálneho organizmu môže vrhnúť správne svetlo na oblasť čistého hospodárskeho života, právneho alebo štátneho, politického života a duchovného života. Tieto tri oblasti nemajú byť oddelené, ale každá má byť schopná harmonicky pôsobiť spolu s ostatnými práve vďaka tomu, že svoje mocné sily môže rozvíjať v relatívnej samostatnosti.

Kardinálna otázka hospodárskeho života je táto: **Ako vo vzťahu ku kapitálu, pôde, vymeriavaniu a ohodnocovaniu ľudskej práce musia štátny a duchovný život samostatne pôsobiť do čistého hospodárskeho života tak, aby v hospodárskom živote prostredníctvom vytvorenia asociácií síce nebol vytvorený pozemský raj, ale možný sociálny organizmus?** – Môžeme veriť, že až keď o tejto otázke budeme rozmýšľať takýmto prirodzeným spôsobom, budeme takúto otázku, ktorú musíme nazvať kardinálnou otázkou hospodárskeho života, vedieť položiť správnym, životu zodpovedajúcim, praktickým spôsobom. V živote je to väčšinou tak, že najväčšie chyby nerobíme tým, že sa usilujeme o chybné riešenia – to sú spravidla utópie –, ale tým, že si už chybne položíme otázku. Otázky nekladíme vychádzajúc zo skutočného pozorovania života a skutočného poznania života. Mne sa ale dnes zdá byť najdôležitejším problémom práve hospodárskeho života, aby sa otázky kládli správne a aby bol život utváraný tak, že teraz neprichádzajú teoretické odpovede, ale odpovede na správne postavené otázky dáva sám život, plná ľudská a historická skutočnosť. Tieto otázky sa kladú vychádzajúc z historických podkladov a život musí dať bezprostredne skutočnú odpoveď. Žiadna teória nemôže dať túto odpoveď, ale iba úplná praktická skutočnosť života.

Príloha

Chronologický prehľad

Teozofia (duchovná veda), sociálna otázka a hlavný sociálny zákon v diele Rudolfa Steinera

Zostavil Ulrich Rösch

22.09.1903 O vzťahu svojho pôsobenia na Škole pre vzdelávanie robotníkov a v Teozofickej spoločnosti píše Rudolf Steiner v liste Johanne Mücke: „Ako určite dúfam, budete stále viac chápať, že teozofická práca neodporuje socialistickej, ale obe patria k sebe ako písmená knihy a zmysel knihy. Ako málo je tento zmysel v rozpore s vonkajšími obrazmi písmen, tak málo je i teozofia v rozpore so socializmom. A bláznom by bol ten, kto by chcel mať zmysel knihy bez jej písmen.“ GA 28, kap. XXX, s. 392

Október/november 1903 Článok *Teozofia a socializmus*. Na konci sa píše: „Teozofia sa preto musí stať dušou sociálnych vecí. [...] Môžu existovať teozofi, ktorí chcú zostať odcudzení svetu a neustále opakujú: Je to osud (karma) dnešných národov, že pre svoje čisto materiálne zmýšľanie sú proste skúšané. Treba im povedať: Určite i osudom chorého je byť chorý, ale ten zanedbá svoju povinnosť, kto má liečiť a nelieči, pretože v chorobe vidí skúšku.“ GA 34, s. 439

19.01.1905 Štyri dni po svojej slávnostnej reči pri príležitosti 14. výročia založenia Školy pre vzdelávanie robotníkov, ktorá zároveň bola Steinerovou poslednou prednáškou na tejto škole, napísal Márii von Sievers: „Ty vieš, že vo svojom pôsobení v týchto kruhoch som videl poslanie. Naozaj je zničené niečo, čo som nechcel vidieť zničené.“ GA 262, s. 88

04.05.1905 Verejná prednáška v Berlíne *Schiller a súčasnosť*: „Často som to tu zdôrazňoval, že teozofické hnutie nás nemôže odvádzať od bezprostrednej skutočnosti, od povinností a úloh, ktoré na nás naša doba kladie.“ GA 53, s. 393

15.05.1905 Prednáška v rámci Ezoterickej školy *O stratenom a znovu postavenom chráme*: „Skutočným nešťastím našej doby je nevedomosť, že na stavbu ľudského štátneho a spoločenského organizmu existujú rovnako veľké zákony ako na stavbu tunelov a tieto zákony musíme najprv spoznať. [...] Preto musí teozofia preniknúť do všetkých kútov života. Štátnici, sociálni reformátori a tak ďalej nie sú ničím bez teozofických základov, bez teozofických princípov. [...] Preto teozofia nie je len teóriou, ale praxou, tou najpraktickejšou na svete. Myslieť si, že teozofi sú pustovníci, ktorí nebudujú svet, je omyl. Keby sme dosiahli, aby sa ľudia púšťali do sociálnych reforiem na teozofickom základe, tak by mnohí rýchlejšie a spoľahlivejšie dosiahli všetko to, čo chcú.“ GA 93, s. 130, 142

Júl 1905 Článok *Teozofia ako životná prax*: „Dnes každý jednotlivý človek potrebuje istý stupeň chápania veľkých svetových cieľov, ak sa nechce vzdať slobodnej pohyblivosti osobnosti. Každý sa bude stále viac a viac stávať spolupracovníkom na budovaní spoločnosti.“ GA 34, s. 173

12.10.1905 Verejná prednáška v Dome architektov v Berlíne *Naša svetová situácia. Vojna, mier a duchovná veda*: „Duchovná veda nás má urobiť praktickými, bezprostredne praktickými, omnoho praktickejšími než to myslia zvyčajní každodenní praktici. [...] Skutočná mierová spoločnosť ja taká, ktorá sa usiluje o poznanie ducha a skutočným mierovým hnutím je duchovnovedné hnutie. Je takým mierovým hnutím, akým v praxi jedine mierové hnutie môže byť, pretože ide len za tým, čo žije v človeku a kráča v ústrety budúcnosti.“ GA 54, s. 35, 54

26.10.1905 Verejná prednáška v Dome architektov v Berlíne *Sociálna otázka a teozofia*: „Ak človek pochopí, že zlepšenie pomerov závisí od neho, ak dosiahol teozofické poznatky a spoznal prvú zásadu, ktorou je utvárať jadro všeobecného bratstva a toto bratstvo v nás samých rozvinúť ako sociálny cit pre okolitý svet, potom je sociálnosť možná a sme pripravení na to, čo sa má udiť v najbližšej dobe. [...] Ak dnes založíte nejaké malé spoločenstvo, v ktorom každý to, čo dostane ako peňažný príjem, dá do spoločnej pokladnice a každý robí to, čo robiť vie, potom jeho životná existencia nie je závislá od toho, čo vie robiť on, ale jeho životná existencia je zaistená zo spoločnej spotreby. To má za následok väčšiu slobodu než regulácia miezd na základe produkcie. Ak sa to udeje, dostaneme smerovanie, ktoré zodpovedá potrebám. To sa už dnes môže vnášať do každého zákona a nariadenia. Samozrejme nie absolútne, ale približne už áno. Už dnes môžeme továrne utvárať správnym spôsobom.“ Dodatky k súbornému vydaniu diela Rudolfa Steinera č. 88, 1985, s. 20, 22

31.10.1905 Prednáška v rámci ezoterického kurzu, ktorá je však zaznamenaná len útržkovito. Steiner tu opisuje, že v skorších dobách (4. kultúrna epocha) bola práca vykonávaná ako tribút (otrocká práca), v 5. kultúrnej epoche je vykonávaná, resp. predávaná ako tovar a v budúcnosti, teda v šiestej kultúrnej epoche bude vykonávaná ako obeta: „Hospodárska existencia bude potom oddelená od práce, nebude viac existovať žiadne vlastníctvo, všetko je spoločný majetok. Človek potom viac nepracuje pre svoju vlastnú existenciu, ale všetko vykonáva ako absolútnu obeť pre ľudstvo.“ GA 93a, s. 231

02.11.1905 Verejná prednáška v Dome architektov v Berlíne *Ženská otázka*: „Ale ak má teozofia v našej dobe splniť úlohu a poslanie, potom musí zasiahnuť do toho, čo hýbe srdcami. Musí vedieť zaujať stanovisko k tým otázkam, ktoré zohrávajú rolu v našom každodennom myslení a v našom každodennom úsilí a dúfaní. Musí mať čo povedať k tomu, čím je naplnená doba.“ GA 54, s. 105

29.12.1905 Prvá časť série článkov *Teozofia a sociálna otázka* vyšla v októbrom čísle (č.29) časopisu *Lucifer-Gnosis*: „Musíme považovať za samozrejmé, že taký spôsob nazerania, ktorý si za svoje úlohy určil najvyššie ľudské ideály, musí nejako získať vzťah k sociálnym požiadavkám. [...] Pravý plod duchovnej vedy sa však nesmie hľadať v tomto. Tento plod sa totiž ukáže až potom, keď duchovnovedne zmýšľajúci človek pristúpi k úlohám praktického života. [...] Správne konanie vyplýva zo správneho myslenia, nesprávne konanie vyplýva z prekrúteného myslenia alebo bezmyšlienkovitosti.“ GA 34, s. 191, 193, 196

29.01.1906 Prednáška pre členov v Berlíne *Pôvodné impulzy duchovnej vedy*: „Ak si však chceme základnú teozofickú ideu, tak ako je v súčasnosti správna, postaviť pred dušu, celé naše vedomie naplniť myšlienkou, že duchovno je niečo skutočné, potom to nakoniec

musíme priviesť k tomu, že uznáme dôstojnosť osobnosti nášho blížneho. [...] Na to, aby sme ľudí priviedli k uvedomeniu si svojho duchovného bytostného jadra, máme Teozofickú spoločnosť. Je povolaná predovšetkým na ozdravenie ľudstva a nie na to, aby ten či onen vedel to či ono. [...] Preto sa musíme stále viac pokúšať uskutočňovať teozofické myšlienky tak, že našich blížnych chápeme až do najväčších hĺbok duše, že pri tých najväčších názorových rozdieloch spolu zotrávame v bratstve. [...] Za každých okolností patríme k sebe a ak i niekoho názory sú veľmi odlišné o našich – názorové rozdiely nemôžu byť nikdy dôvodom, aby sme sa rozdelili.“ GA 96, s. 13, 19, 28

21.02.1906 Druhá časť série článkov *Teozofia a sociálna otázka* vyšla časopise *Lucifer-Gnosis* č. 30

03.03.1906 Ezoterická hodina v Hamburgu: „To, čo robím, nikdy nesmie slúžiť mne samému. Sociálny pokrok závisí jedine od uznania tejto vety, že človek nechce mať výťažok svojej práce vo forme osobnej odmeny. [...] Človek nesmie chcieť mať pre seba nič z toho, čo vytvára. Človek dlhuje sociálnemu spoločenstvu prácu. Naopak človek musí svoju existenciu obmedziť výlučne na to, čo mu daruje sociálne spoločenstvo.“ GA 266/1, s. 129

14.08.1906 Rudolf Steiner píše Márii von Sievers: „Číslo 32 *Lucifera* je v rukopise úplne hotové. Tentoraz som ho napísal celkom sám, od prvého radka po posledný.“ O niečo neskôr vychádza č. 32 *Lucifer-Gnosis* s 3. časťou série článkov *Teozofia a sociálna otázka*, kde je sformulovaný *Hlavný sociálny zákon*: „*Blaho nejakého celku spolupracujúcich ľudí je o to väčšie, čím menej si jednotlivec nárokuje výnosy svojej práce pre seba, to znamená, čím viac týchto výnosov odovzdáva svojim spolupracovníkom a čím viac sú jeho vlastné potreby uspokojované nie z výnosov jeho práce, ale z výnosov práce ostatných.* Všetky inštitúcie v rámci nejakého celku ľudí, ktoré tomuto zákonu odporujú, musia po dlhšej dobe niekde spôsobiť biedu a núdzu. [...] Dôležité teda je, aby pracovanie pre blížnych a dosahovanie určitého príjmu boli dve od seba úplne oddelené veci. [...] Na to je však potrebný jeden predpoklad. Ak človek pracuje pre druhého človeka, musí dôvod svojej práce nachádzať v tomto druhom človeku, a ak má niekto pracovať pre celok, potom musí vnímať a cítiť hodnotu, podstatu a význam tohto celku. [...] Celok musí mať duchovné poslanie a každý jednotlivec musí chcieť prispieť k tomu, aby toto poslanie bolo splnené. [...] Je totiž v najvlastnejšom význame slova správne, že iba jednotlivcovi sa dá pomôcť, keď sa mu prosto zaobstará chlieb, ale celku sa dá zaobstarať chlieb len tým, že sa mu pomôže pochopiť svet.“ GA 34, s. 213

23.06.1907 Prednáška pre členov v Kasseli *Vývoj človeka a poznanie Krista*. Odvolávajú sa na sériu článkov *Teozofia a sociálna otázka* sa v prednáške hovorí: „Je tam ukázané ako všetky ostatné prostriedky, ktoré sú z takých vysokých miest vychvaľované ako riešenie sociálnej otázky, trpia diletantizmom, pretože práve dnešní ľudia nič nevedia o vyšších svetoch. Ak by sa dnešní sociálni myslitelia len trochu nechali inšpirovať teozofiou, tak by skutočne našli účinné prostriedky ako sa k tejto otázke priblížiť.“ GA 100, s. 96

02.03.1908 Verejná prednáška v Hamburgu *Teozofia a sociálna otázka*: „Naozaj pre život však pracuje ten, kto je prostredníctvom svojich síl vedený k správnej práci iba láskou, láskou k celému ľudstvu, ktorému rád a ochotne dáva svoju prácu. Podnet k práci musí preto

spočívať v niečom úplne inom než v odmene. A to je riešenie sociálnej otázky: Oddelenie odmeny od práce. [...] A všetka bieda, ku ktorej došlo v dôsledku industriálneho vývoja – to musí ten, kto hľadá pravdu priznať – vznikla len v dôsledku toho, že ľudia tú silu ducha, ktorú použili na blahodarný vonkajší pokrok, nepovažovali za potrebné použiť na zlepšenie osudu tých ľudí, ktorí boli potrební na realizáciu tohto pokroku.“ GA 54, s. 101

12.03.1908 Verejná prednáška v Dome architektov v Berlíne *Povolanie a zárobok*: „Avšak ten, kto v teozofii alebo duchovnej vede nevidí len pohodlnú záhaľku pre rojkov a fantastov, ale niečo, čo je vhodné, aby hlboko zasiahlo do celého nášho kultúrneho pohybu, obnovilo ho, oživilo ho z duchovného hľadiska, bude musieť aj dôsledne zastávať názor, že táto teozofia alebo duchovná veda je práve tým, čo vedie k pravému, ozajstnému poznaniu skutočnosti a má čo dôležité a podstatné povedať aj tam, kde vystupujú veľké otázky každodenného života, ktoré sa človeka dotýkajú od rána do večera v jeho tvrdej práci. [...] Duchovná veda nie je pohodlná. [...] Existuje totiž jeden duchovný zákon, ktorý znie: V sociálnom živote je pre blaho ľudí prospešné len to, čo ľudia nerobia pre seba, ale pre celok ľudí. Všetka práca, ktorú ľudia robia len pre seba, musí spôsobovať nešťastie. [...] Ak je však človek nejakými inštitúciami donútený, aby sa za svoju prácu nechal odmeňovať, potom je práca v tejto súvislosti bezvýznamná. Práca sa musí nachádzať v súvislosti usporiadanej múdrosťou a štruktúrou. [...] Podnet k práci nesmie a nemôže spočívať v egoizme, ale musí pochádzať z tohto pohľadu na celok. [...] Každý človek musí byť privedený k tomu, aby rozvinul toto sociálne myslenie.“ GA 56, s. 228, 233, 246, 248

21.02.1912 Prednáška pre členov v Stuttgarte *Znovuvtelovanie a karma*: „Napríklad neexistuje nič, čo je také nepriateľské voči skutočnému presvedčeniu o reinkarnácii a karme ako životná zásada, že človek za to, čo bezprostredne vykoná ako prácu, by mal získať odmenu zodpovedajúcu tejto práci, ktorá túto prácu priamo zaplatí. [...] Ale ľudia sa musia zbližiť s myšlienkou, že skutočne v usporiadaní sveta, kde človek myslí na to, že práca a odmena si musia bezprostredne zodpovedať, že človek si takpovediac svojou prácou musí zarobiť to, čo je potrebné na život, nikdy sa nemôže rozvíjať ozajstné presvedčenie o reinkarnácii a karme.“ GA 135, s. 87

06.02.1913 V tento deň sa v Berlíne konalo zhromaždenie, na ktorom sa z antropozofických hľadísk rozoberali možnosti praktického hospodárenia v zmysle Hlavného sociálneho zákona. Vtedy existoval projekt obchodného spolku v Brémach (neskorší obchodný spolok Ceres GmbH), ako i snahy o rozšírenie odbytových trhov pre chlieb „Rainer-Brot“. Išlo o to „urobiť tu niečo, čo by spočiatku mohlo slúžiť ako istý druh vzorového príkladu.“ GA 337b, s. 181 a poznámky vydavateľa s. 331

12.11.1916 Prednáška pre členov v Dornachu *Karma povolania človeka*. Rudolf Steiner tu hovorí o premene pracovného života na začiatku novoveku a o modernej špecializovanej práci ako zárodku ďalšieho rozvoja sveta: „Ale na Zemi by nenastal raj, ale nastalo by peklo, keby ľudský rod neovládalo nič viac než konkurencia, zisťnosť v tom zmysle, že zisťnosť má byť vyvažujúci princíp. [...] Preto musia ľudia vo svojich srdciach pochopiť to, čo je vyžadované samotnou evolúciou na Zemi, že v tej istej miere, akej sa povolania ľudí mechanizujú, postupne by mal byť práve pre špecializujúcich a mechanizujúcich sa ľudí stále intenzívnejšie

činný opačný pól, ktorý spočíva v tom, že človek svoju dušu naplní tým, čo ho zblíži s každou inou ľudskou dušou, bez ohľadu na to, ako sa špecializoval." GA 172, s. 94

24.11.1918 Prednáška pre členov v Dornachu *Historické podklady na vytvorenie sociálneho úsudku*: „Ak má vzniknúť nejaká prospešná sociálna štruktúra, tak to nesmie byť tak [...], že človek je za svoju prácu platený. Práca patrí ľudstvu a prostriedky na existenciu sa musia človeku poskytnúť inou cestou než platením jeho práce. [...] Každá práca musí byť v spoločnosti taká, že jej výťažok pripadne spoločnosti a existenčné prostriedky sa zaobstarávajú nie ako výťažok práce, ale prostredníctvom sociálnej štruktúry." GA 185a, s. 213

30.11.1918 Prednáška pre členov v Dornachu *Základná sociálna požiadavka našej doby*: „Prácu urobí hodnotnou práve to, že už viac nebude odmeňovaná. [...] Neexistuje žiadny iný prostriedok proti zneužívaniu, ku ktorému dochádza prostredníctvom peňazí, než že sa vytvorí taká sociálna štruktúra, že nikto nebude môcť byť za svoju prácu odmeňovaný a zaobstarávanie si prostriedkov na existenciu sa dosiahne z úplne inej strany. Potom sa, samozrejme, nikde nebude môcť stať, že niekto bude peniazmi donucovaný k práci." GA 186, s. 49

14.12.1918 Prednáška pre členov v Dornachu *Základná sociálna požiadavka našej doby*. Odkaz na význam série článkov *Teozofia a sociálna otázka*: „Vtedy som upozornil na najvyšší základný princíp, ktorý sa musí uplatniť, aby sa produkt oddelil od práce: že riešenie sociálnej otázky môže spočívať len v tom, že budeme správne rozmyšľať o produkcii a konzumpcii. [...] Ak sa nebudeme chcieť prikloniť k mysleniu, ktoré zodpovedá skutočnosti [...], tak sa vo verejnej sfére nikdy neprepracujeme ku goetheizmu. Ale že goetheizmus by rád chcel vstúpiť do sveta, to by malo byť symbolizované tým, že tu na tomto kopci existuje Goetheanum." GA 186, s. 234

21.12.1918 Prednáška pre členov v Dornachu *Základná sociálna požiadavka našej doby*: „Niečo som Vám predniesol o riešení sociálnej otázky, pretože oná trojčlennosť sociálneho usporiadania, o ktorej som vám hovoril, oddeľuje tovar od pracovnej sily, takže v budúcnosti ľudia budú kupovať a predávať len tovar, len vonkajší výrobok, len to, čo je od človeka oddelené a človek bude pre druhých ľudí pracovať z bratskej lásky, ako som to už ukázal v článku *Teozofia a sociálna otázka*, ktorý vyšiel v r. 1905. Môže to byť dlhá cesta, ale napriek tomu nič iné sociálnu otázku nevyrieši, jedine toto." GA 186, s. 312

12.02.1919 Verejná prednáška v Zürichu *Sociálna otázka*: „Už na začiatku storočia som sa v jednom článku o sociálnej otázke, ktorý vtedy vyšiel v mojom časopise *Lucifer-Gnosis*, pokúsil upozorniť na tento základný sociálny zákon. Bohužiaľ vtedy a ešte i dnes o mnohých veciach v tejto oblasti človek hovorí k hluchým ušiam. Tento zákon spočíva v tom, že nikto, pokiaľ je súčasťou sociálneho tela, sociálneho organizmu, v skutočnosti nepracuje pre seba. Zdôrazňujem, pokiaľ človek patrí k sociálnemu organizmu, nepracuje pre seba. Každá práca, ktorú človek vykonáva, nikdy sa mu nemôže vrátiť späť, ani čo sa týka jej skutočného výnosu, ale môže byť len vykonávaná pre druhých ľudí. A to, čo vykonávajú druhí ľudia, musí byť na prospech nám samým. To, čo v týchto veciach žije, nie je nejaký prostý, etikou vyžadovaný altruizmus, ale je to jednoducho sociálny zákon." GA 328, s. 89

09.04.1919 Verejná prednáška v Bazileji *Sociálne úsilie a proletárske požiadavky*. Potom, čo Rudolf Steiner hovoril o Komunistickom manifeste a marxistickom chápaní dejín, venoval sa pracovnému právu a jeho významu pre tvorbu cien: „Vyslovujem tým národohospodársky princíp, ktorý sa už od roku 1904 snažím spopularizovať, ale ľudstvo tomuto národohospodárskemu princípu nechce porozumieť. Či človek chce alebo nechce, v sociálnom organizme, v ktorom vládne deľba práce, [...] nie je možné pracovať a pôsobiť v ekonomickom zmysle egoisticky. Všetko, čo jednotlivec vytvorí prácou, musí pripadnúť celku. A všetko, čo dostáva jednotlivec, pochádza zo sociálneho kapitálu.“ GA 329, s. 170

09.08.1920 Tretí diskusný večer švajčiarskeho Zväzu za trojčlennosť sociálneho organizmu v Dornachu: „A nakoniec ešte niečo o tom, čo bolo povedané o dvoch sociálnych zákonoch, ako som ich formuloval, o zákone individualizmu a zákone socializmu [...], že prirodzený beh ľudského vývoja je v sociálnom ohľade taký, že ľudia najprv žijú zviazaní, vo zväzkoch a jednotlivec sa potom z týchto zväzkov vypracováva k individualite. Neskôr som sa zo samostatnej strany pokúsil sformulovať iný zákon, zákon sociálneho života a ukázal, že celé spoločenské zriadenie sa môže vytvoriť len vtedy, keď jednotlivec v hospodárskej súvislosti nežije z toho, čo si sám zarobí, ale keď to, čo sám zarobí, odovzdá spoločenstvu a o jeho živobytie sa zase stará spoločenstvo – akým spôsobom sa to udeje, ukazujú práve *Hlavné body* a raz som to vysvetľoval v Zürichu. [...] Veci sa majú, pravda, tak, že tento zákon môžu vedome uskutočňovať len tí, ktorí sa uvoľnia zo zväzkov a stanú sa individualitami. Tieto dve veci sú možno abstraktne v rozpore, v realite sa však vzájomne podporujú a patria úplne k sebe.“ GA 337b, s. 49, 51

12.02.1921 Prednáška v Stuttgarte v rámci školiaceho kurzu pre rečníkov *Ako sa pôsobí pre impulz trojčlennosti sociálneho organizmu?*: „Už som to raz uviedol pred rokmi v jednom článku, ktorý vyšiel pod názvom *Teozofia a sociálna otázka*. Tam je s istou určitosťou formulované to, čo som povedal teraz. Ale pozrite, s takýmito vecami som mal vždy na mysli niečo, čo sa nemá len povedať, inak by sa to mohlo povedať aj v parlamente, tárajskej inštitúcii. Takouto nejakou vecou som mal vždy na mysli niečo, čo sa týka celého ľudstva, čo by malo vyvolať ohlas. Vtedy som s tým skončil, pretože sa o to nikto nezaujímal. [...] Vtedy v tom článku *Teozofia a sociálna otázka* som povedal, že sociálny život môže byť uzdravený len ľuďmi, ktorí vychádzajú zo záujmov druhých.“ GA 338, s. 28, 30

26.07.1922 Prednáška v rámci Národohospodárskeho kurzu pre študentov národohospodárstva. Aj tu sa odvoláva na článok z r. 1905/06 a zisťuje, že „by mal vlastne význam len vedy, keby ho uchopili praktici a riadili sa podľa neho. Pretože však zostal úplne bez povšimnutia, ani som ho nedoviedol do konca a ďalej neuverejňoval. Človek musí, pravda, dúfať, že tieto veci budú chápané stále viac. [...] Tým, že vznikla moderná deľba práce, je národné hospodárstvo vo vzťahu k hospodáreniu odkázané na to, aby egoizmus vyhubilo od koreňa. Prosím, nechápte to eticky, ale čisto ekonomicky! Ekonomicky je egoizmus nemožný. Človek už viac nič nemôže robiť pre seba, čím viac sa rozvíja deľba práce, ale všetko musí robiť pre druhých.“ GA 340, s. 40, 46

29.08.1922 Prednáška v Oxforde v rámci Oxforadskej prázdninovej konferencie na tému *Duchovné hodnoty vo vzdelávaní a sociálnom živote*, na ktorej „boli bohato zastúpené celé hierarchie vychovávateľských bytostí.“ Okrem toho bolo prítomných mnoho profesorov

a asistentov z rôznych fakúlt. Vo vzťahu k sérii svojich článkov z r. 1905/06 tu uvádza: „Práca je to, čo človek robí pre človeka, ktorá nemôže byť organizovaná podľa toho, koľko času človek potrebuje stráviť v továrni. Ohodnotenie práce vedie v najeminentnejšom zmysle do oblasti práva, štátno-právneho poriadku. To, že to nie je neprimerané dobe, ale dobe primerané, môžete vyvodiť z toho, že práca je všade chránená, zabezpečovaná a tak ďalej. Ale to všetko nie sú polovičaté, to sú štvrtinové opatrenia, ktoré sa naplno budú môcť uplatniť iba v prípade skutočnej trojčlennosti sociálneho organizmu. Pretože až potom bude stáť človek voči človeku a práca bude správne regulovaná až potom, keď bude hovoriť ľudská dôstojnosť k ľudskej dôstojnosti, vychádzajúc z toho, v čom sú všetci ľudia kompetentní.“ GA 305, s. 236

Zoznam zdrojov

S výnimkou berlínskej prednášky vyšli všetky články a prednášky v rámci Súborného vydania diela Rudolfa Steinera (Rudolf Steiner Gesamtausgabe – GA) vo vydavateľstve Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Švajčiarsko

Úplný zoznam kníh a ďalšie informácie sa nachádzajú na adrese www.rudolf-steiner.com.

Veľký princíp doby, Der große Grundsatz der Zeit

Výňatok z článku *Papsttum und Liberalismus (Pápežstvo a liberalizmus)*, pôvodne vyšiel v *Deutsche Wochenschrift*, č. VI, ročník 28, Viedeň 1888. Súborné vydanie: *Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte 1887-1901 (Zborník článkov o kultúre a dejinách z r. 1887-1901)*, GA 31, s. 136-138, Dornach, 3. vydanie 1989

Základný sociologický zákon, Das Soziologische Grundgesetz

Článok z r. 1898, *Freiheit und Gesellschaft (Sloboda a spoločnosť)*, pôvodne vyšiel v *Magazin für Literatur*, č. 67, ročník 29 a 30, Berlín 1898. Súborné vydanie: *Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte 1887-1901 (Zborník článkov o kultúre a dejinách z r. 1887-1901)*, GA 31, s. 251-262, Dornach, 3. vydanie 1989

Hlavný sociálny zákon, Das soziale Hauptgesetz

Článok z r. 1905-06, *Geisteswissenschaft und soziale Frage (Duchovná veda a sociálna otázka)*, pôvodne vyšiel pod názvom *Theosophie und soziale Frage (Teozofia a sociálna otázka)* v *Lucifer-Gnosis*, č. 29, Berlín, október 1905, č. 30, 32 [bez udania mesiaca a roku, pravdepodobne február a august 1906]. Súborné vydanie: *Grundlegende Aufsätze zur Anthroposophie 1903-1908 (Základné články o antropozofii z r. 1903-1908)*, GA 34, s. 191-221, Dornach, 2. vydanie 1987

Sociálna otázka a teozofia, Die soziale Frage und Theosophie

Prednáška, Berlín 26. októbra 1905, v *Beiträge zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe (Prílohy k súbornému vydaniu diela Rudolfa Steinera)*, č. 88, s. 11-25, Dornach 1985

Kardinálna otázka hospodárskeho života, Die Kardinalfrage des Wirtschaftslebens

Prednáška, Oslo 30. novembra 1921, v *Die Wirklichkeit der Höheren Welten (Skutočnosť vyšších svetov)*, GA 79, s. 233-268, Dornach, 2. vydanie 1988

Literatúra

Das Soziale Hauptgesetz (Hlavný sociálny zákon), Sozialwissenschaftliches Forum zv. 1, vydavateľ Stefan Leber, Sozialwissenschaftliche Forschungsgesellschaft e.V., Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1986

Das soziale Hauptgesetz – Soziale Fragen im Spannungsfeld der Gegenwart (Hlavný sociálny zákon – Sociálne otázky v prítomnosti), Verlag am Goetheanum, 2006

Roman Boos: *predslov ku Geisteswissenschaft und soziale Frage (Duchovná veda a sociálna otázka)*, Dornach 1941

Thomas Brunner: *Friedrich Schiller – Die Kunst als Weg zur Menschenwürdigen Gesellschaft (Friedrich Schiller – Umenie ako cesta k dôstojnej spoločnosti)*, kapitola Friedrich Schiller und Rudolf Steiners Soziales Hauptgesetz (Friedrich Schiller a Hlavný sociálny zákon Rudolfa Steinera), edícia Immanente, FIU Verlag, Wangen 2005

Fritz Götte: *Das soziale Hauptgesetz – Anlässlich einer Formulierung durch Rudolf Steiner vor 50 Jahren (Hlavný sociálny zákon – Pri príležitosti jeho formulácie Rudolfom Steinerom pred 50 rokmi)*, Die Drei 1955, č. 6

Benediktus Hardorp: *Trennung von Arbeit und Einkommen? Anthroposophische Perspektiven zu einer zentralen Gegenwartsfrage (Oddelenie práce a príjmu? Antropozofické pohľady na centrálnu otázku prítomnosti)*, v *Arbeitslosigkeit (Nezamestnanosť)*, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1984

Walter Kugler: *Vor 66 Jahren. Dreigliederungszeit (Pred 66 rokmi. Doba trojčlennosti)*, v *Beiträge zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe (Prílohy k súbornému vydaniu diela Rudolfa Steinera)*, č. 88, Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1985

Christoph Lindenau: *Soziale Dreigliederung (Sociálna trojčlennosť)*, kapitola Über einige Gesetzmäßigkeiten gesellschaftlicher Vorgänge (O niektorých zákonitostiach spoločenských procesov), Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1983

Wilhelm Schmudt: *Drei Quellen zum Erfüllen des sozialen Hauptgesetz (Tri zdroje na naplnenie Hlavného sociálneho zákona)*, v *Erkenntnisübungen (Poznávacie cvičenia)*, Achberger Verlag, Achberg 1972 a 2003

Rudolf Steiner (pozri aj zoznam zdrojov):

Die Philosophie der Freiheit (Filozofia slobody), GA 4

Die Kernpunkte der Sozialen Frage (Hlavné body sociálnej otázky), GA 23

Aufsätze über die Dreigliederung des sozialen Organismus und zur Zeitlage 1915-1921 (Články o trojčlennosti sociálneho organizmu a k dobovej situácii z r. 1915-1921), GA 24

Der Goetheanismus, ein Umwandlungsimpuls und Auferstehungsgedanke, Menschenwissenschaft und Sozialwissenschaft (Goetheanismus, podnet na premenu a myšlienka zmŕtvychvstania, ľudská veda a sociálna veda), GA 188

Neugestaltung des sozialen Organismus (Nová forma sociálneho organizmu), GA 330

Soziale Zukunft (Sociálna budúcnosť), GA 332a

Nationalökonomischer Kurs/Nationalökonomisches Seminar (Národohospodársky kurz/Národohospodársky seminár), GA 340/341